

mülkiye dergisi

2018 42(1)

Makale

Kapital'in Rusça Serüveni: Rusya Aynasında
Tarihsel Maddecilik ve Politik Ekonomi Kuramı
Muammer Kaymak

Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretimini
Ücret dışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir
Model Denemesi
Denizcan Kutlu

Sermaye Diyalektiği
Umut Soytaş

Yorum

Korkut Boratav ile Söyleşi: Türkiye'de Marx ve
Kapital
Benan Eres

Oktar Türel ile Söyleşi: Marx'ın Ekonomi Politik
Eleştirisi Üzerine
Benan Eres

Türkiye'de Marx'ın *Kapital*'i
Sungur Savran - E. Ahmet Tonak

Marksoloji mi Marksizm mi? *Kapital*'in İzinde
Serdal Bahçe

Kapital'i Okumak
Melda Yaman

Marksizm ve Biz
Özgür Öztürk

Marx Yeniden: Yedek İşgücü Ordusunu İncelemek
Üzerine Kısa Bir Not
Senem Oğuz

In Memoriam

Nuray Ergüneş

mülkiye dergisi

mülkiye dergisi
2018 42(1)

tema

Karl Marx ve Ekonomi Politğin Eleştirisinin Bugünü

Muammer Kaymak
Denizcan Kutlu
Umut Soytaş
Korkut Boratav
Oktar Türel
Benan Eres
Sungur Savran

E. Ahmet Tonak
Serdal Bahçe
Melda Yaman
Özgür Öztürk
Senem Oğuz

| C | O | P | E |

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2018 42(1)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Erdal Eren

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Meltem Kayıran

Editör Yardımcıları

Recep Aydın

Nail Dertli

Yazı İşleri Müdürü

Esra Sarioğlu

Koordinasyon

Nurettin Öztatar

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.org - e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Nail Dertli

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Baskı

Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi

1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1

İskitler-Ankara

Basım tarihi:

16.04.2018

Bahar 2018 42(1)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve TÜBİTAK-ULAKBİM, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŐMA KURULU

Fethi Açıkel (AÜ SBF)
Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina Akőin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ata (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletifim
Fakóltesi)
Ahmet Murat Aytay (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakóltesi)
Gamze avdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betöl elik (AÜ İLEF)
Gölten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF)
Bölent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaőođlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ SBF)
Bilsay Kuru (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İőletme Fakóltesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Göluy Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz ulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge alıőmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Gölseren Adaklı
Ferda Dönmez Atbaőı
Serdal Bahçe
Nazan Bedirhanoğlu
Can Umut iner
Cengiz Ekiz

Benan Eres
Ceren Ergenç
Nizam Önen
Esra Sarıoğlu
Onur Can Taőtan
Zafer Yılmaz

İçindekiler

Tema Editöründen... - 1

Makale

***Kapital*'in Rusça Serüveni: Rusya Aynasında Tarihsel Maddecilik ve Politik Ekonomi Kuramı- 3**

Muammer Kaymak

Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretiminin Ücret dışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi - 47

Denizcan Kutlu

Sermaye Diyalektiği - 79

Umut Soytaş

Yorum

Korkut Boratav ile Söyleşi: Türkiye'de Marx ve *Kapital* - 115

Benan Eres

Oktar Türel ile Söyleşi: Marx'ın Ekonomi Politik Eleştirisi Üzerine- 119

Benan Eres

Türkiye'de Marx'ın *Kapital*'i - 127

Sungur Savran - E. Ahmet Tonak

Marksoloji mi Marksizm mi? *Kapital*'in İzinde - 145

Serdal Bahçe

***Kapital*'i Okumak - 163**

Melda Yaman

Marksizm ve Biz - 167

Özgür Öztürk

Marx Yeniden: Yedek İşgücü Ordusunu İncelemek Üzerine Kısa Bir Not - 171

Senem Oğuz

In Memoriam

Nuray Ergüneş

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 177

Tema Editöründen...

Mülkiye Dergisi, 2018 yılının ilk sayısını “Karl Marx ve Ekonomi Politğin Eleştirisinin Bugünü” temasıyla yayınlıyor. Bu sayımız, Kapital’in yayınlanmasının ardından 150 yılı geride bırakmış ve Mayıs ayında Marx’ın 200. yaş gününü kutlayacak olmamız sebebiyle Marx’ın ekonomi politik eleştirisini ele almak üzere ayrıldı. Dünya çapında ve büyük ölçek ve çeşitlilikte Türkiye’de de birçok yayın, yayınevi ya da kuruluş yayın ya da faaliyetlerinin bir kısmını sosyal bilimler ve hatta çağdaş tarih açısından bu iki önemli yıl dönümünü anmaya ayırdı. Mülkiye Dergisi’nin bu sayıyla amaçladığı katkı Marx’ın ekonomi politik eleştirisi’nin bugünü ve dünü üzerine özgün çalışmalara yer vermenin yanında özellikle genç sosyal bilimcilere yönelik olarak, Marx’ın iktisadı üzerine katkılarda bulunmuş Türkiyeli farklı kuşaklardan sosyal bilimcileri tanıtmak. Bu amaçla sayı iki temel bölümden oluşuyor. İlki özgün makaleleri içerirken, Yorum ana başlığı altındaki ikinci bölüm söz konusu sosyal bilimcilerin bilimsel ve meslekî deneyimlerinin aktarılmasına yönelik, söyleşi not, makale gibi farklı biçimlerde yazılardan oluşuyor. Bunların yanında, büyük üzüntü ve özlem içinde, dergimizin In Memoriam bölümünü çok genç yaşta kaybettiğimiz sosyalist, feminist, barış imzacısı akademisyen, dostumuz, meslektaşımız ve yoldaşımız Nuray Ergüneş’i anmaya ayırdık.

Başta bu sayının hazırlanmasını olanaklı kılan yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlerimize; sayının yayına hazırlanmasında emek vermiş olan editöryel ekipten Meltem Kayıran, Recep Aydın ve Nail Dertli’ye, derginin koordinasyon ve sekreteryaya işlerini özveriyle yapan Nurettin Öztatar’a teşekkür ederim. Bunların yanında, isimlerinin yanındaki “kurum adlarını” silerek yerine “bağımsız araştırmacı” ya da benzer ibareler koymak zorunda bırakılmalarına rağmen, isimlerini ve o ibareleri altına onurla ekleyecekleri katkı ve eserleri üretmeye inatla devam edenler olmasalar bu ve benzeri hiçbir çalışmanın tahayyül aşamasına bile gelemeyeceğine inanıyorum. Bu nedenle onlara da teşekkürlerimi sunmak isterim.

Benan Eres

Bağımsız Araştırmacı

***Kapital*'in Rusça Serüveni: Rusya Aynasında Tarihsel Maddecilik ve Politik Ekonomi Kuramı**

Muammer Kaymak, Hacettepe Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,
e-posta: mkaymak@hacettepe.edu.tr

Özet

Karl Marx'ın ilk cildi 1867 yılında yayınlanan başyapıtı *Kapital*'in çevrildiği ilk yabancı dil Rusçadır. Rusya'da 1860'lardan itibaren gelişen Rus Popülist hareketine (Narodnizm) bağlı bir grup aydının üstlendiği Rusça çeviri 1872 yılında yayınlanmıştır. *Kapital*'in Rusça baskısı kısa sürede sıra dışı bir ün kazanmış, farklı politik çevreler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. *Kapital*, yayınlanmasını izleyen dönemde farklı kesimlerden Rus aydınların Avrupa'nın son feodal kalesi olan Rusya'daki toplumsal değişimin yönü üzerine yürüttükleri hararetli tartışmalarda önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu dönemde Avrupa'daki devrimci dalganın doğuya kaydığını saptayan Marx, *Kapital*'in Rusça baskısının karşılaştığı yoğun ilginin de etkisiyle dikkatini Rusya'daki toplumsal gelişmelere yöneltmiş, buradaki tartışmaları daha yakından izleyebilmek için Rusça öğrenmiştir. 1870'lerin başından 1883 yılındaki ölümüne kadar Marx'ın entelektüel ve siyasal faaliyetlerinde Rusya'daki gelişmeler önemli bir yer tutmuş, *Kapital*'den hareketle kendi tarih ve toplum kuramı üzerine yürütülen tartışmalara Engels ile birlikte yakından müdahale etmiştir. Birçok yazar, Batı Avrupa'nın tarihsel ve güncel deneyimine dayanarak kaleme alınan *Kapital*'in geri ve feodal bir ülkede kısa sürede büyük bir başarı elde etmesini tarihsel bir sapma olarak yorumlamıştır. Bu incelemede, *Kapital*'in Rusya'daki başarısının arkasında yatan entelektüel ve maddi koşullar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmakta ve *Kapital*'den hareketle Rusya bağlamında yürütülen tarihsel maddecilik ve politik ekonomi tartışmaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kapital, Karl Marx, Rusya, tarihsel maddecilik, kapitalizm.

The Adventure of *Das Kapital* in Russia: Historical Materialism and Political Economy in the Russian Mirror

Abstract

The first volume of Karl Marx' magnum opus, *Das Kapital*, was published in 1867. Russian was the first language into which *Das Kapital* was translated from the original German edition. The Russian translation was undertaken by some intellectuals from Russian Populist movement (Narodniks). After the publication of the Russian edition in 1872, *Das Kapital* enjoyed greater reputation in Russia than in any other country in a short time and it won a warm reception in many political circles. *Das Kapital* turned out to be an important reference for heated debates of Russian intellectuals from various

perspectives on the route of the social transformation in Russia which was then the last feudal state in Europe. Following the quick and warm reception of *Das Kapital* in Russia, Marx, who already pointed out that the revolutionary wave in Europe moved away from the west to the east, concentrated attention upon the social conditions of Russia and he learned Russian to be able to follow the debates in Russia closely. From the early 1870s to his death in 1883, Marx focused on studying Russia's social and political developments as a scholar and revolutionary, and he got directly involved the debates around his theory of history and society in collaboration with Friedrich Engels. Many scholars have regarded the rapid and widespread success of *Das Kapital* in feudal and backward Russia as an historical anomaly by emphasizing its content based on Western European experience. The purpose of this research is to clarify the intellectual and material conditions behind the quick reception of *Das Kapital* in Russia and to evaluate the debates on historical materialism and political economy that arise from different interpretations of *Das Kapital* in the Russia context.

Keywords: Das Kapital, Karl Marx, Russia, historical materialism, capitalism.

Giriş

Karl Marx, 5 Eylül 1867'de Hamburg'da *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* başlığıyla yayınlanan *Kapital*'in I. cildinde politik ekonomi üzerine uzun yıllara dayanan çalışmalarının en olgunlaşmış sonuçlarını bir araya getirirken, tarih ve toplum kuramına da en olgun şeklini vermiştir. *Kapital*, bir üretim biçimi olarak kapitalizmin oluşumunu, işleyiş mekanizmalarını ve bu mekanizmaların neden kapitalizmin sonunu getirecek dinamikleri hazırladığını anlatır. *Kapital*'de konu edilen tarihsel malzeme ve kuramsal tartışmalar, büyük ölçüde kapitalizmin doğduğu ilk ülke olan İngiltere ile ilgilidir. Marx, Almanca kaleme aldığı eserin önsözünde Romalı şair Horatius'un bir şiirinden alıntıyla, *Kapital*'de anlatılanların Almanya'daki koşullarla ilgisi olmadığını düşünebilecek Alman okuyucuyu şöyle uyarır: *De te fabula narratur* -Anlatılan senin hikâyendir.

1913 yılında kaleme aldığı *Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni* adlı makalesinde V.İ. Lenin, Marx'ın öğretisinin insanlığın 19. yüzyılda yarattığı, Alman felsefesi, İngiliz politik ekonomisi ve Fransız sosyalizmi tarafından temsil edilen en iyi eserlerin meşru mirasçısı olduğunu söyler (Lenin, 2014: 81). Dolayısıyla *Kapital*'in söz konusu üç kaynağın özgün bir sentezi olduğu söylenebilir. Marx, klasik Alman eleştirel felsefe geleneğinin diyalektik yöntemi ışığında, İngiliz politik ekonomisinin ürettiği kuramsal temelden hareketle kapitalizmin eleştirel bir incelemesini yaparak esasen Fransız sosyalist geleneğinin ürettiği modern

komünizme işçi sınıfının bilinçli eylemiyle nasıl ulaşılacağını, kapitalizmin işleyiş yasalarının neden bu sonucu zorunlu kıldığını göstermeye çalışmıştır. Marx'ın da beklentisi *Kapital*'in bu amaca dönük olarak geniş bir okuyucu kitlesi ile buluşmasıdır. Ne var ki *Kapital*, yayınlandığı ilk yıllarda Marx'ın beklentilerinin aksine ne yayınlandığı ülkede, ne incelemenin esas malzemesini oluşturan İngiltere'de ne de Marx'ın gençlik yıllarından beri yakın ilişki içinde olduğu ve bir süre siyasal sürgün olarak yaşadığı Fransa'da ses getirmiştir. Bin adet basılan Almanca orijinal baskı çok uzun sürede tükenmiş ikinci baskı ancak 6 yıl sonra gerçekleşmiştir. Marx'ın bizzat gözden geçirdiği Fransızca çeviri 1872'den 1875'e kadar fasiküller halinde yayınlanmıştır. İngilizce baskı, Almanca orijinal baskıdan tam 20 yıl sonra 1887'de yayınlanmıştır. Eserin Almanca baskısı Marx (2011: 25)'in deyişiyle daha önceki eserlerine yapıldığı gibi "sessizlikle boğma" taktiğiyle görmezden gelinmiştir. *Kapital*'in dar bir Alman işçi ve entelektüel çevre dışında okunup tartışılmaması, eserin amaçladığı siyasal ve entelektüel etkinin yaratılmaması Marx ve Engels'i harekete geçirmiş, Engels yazınsal üslubunu başarıyla değiştirerek liberal bakış açısından bir dizi eleştiri kaleme almıştır. Engels benzer değerlendirme yazılarının Alman basınında yer alması için yakın arkadaşlarını da devreye sokmuştur (Lamb, 2016).

Tam da bu dönemde Marx, Rusya'dan Nikolai Danielson¹ imzalı bir mektup alır. 18 Eylül 1868 tarihli bu mektupta Danielson, St. Petersburg'da Poliakov adlı bir yayıncının *Kapital*'in Rusça çevirisini yayınlamak istediğini, hatta eğer hazır olursa I. cildin hemen ardından II. cildi de yayınlayacağını yazmaktadır (Resis, 1970: 219-220). Marx için şaşırtıcı bir haberdir bu. 10 Ekim 1868'de Ludwig Kugelmann'a şunları yazar:

...Birkaç gün önce, St. Petersburg'dan bir yayıncı bana şu şaşırtıcı haberi verdi: *Kapital*, Rusça çeviri olarak basılmaktaymış. Giriş sayfası için benden bir fotoğraf istiyordu, doğrusu "can dostlarım " Rusların bu önemsiz isteğini geri çeviremezdim. Yirmi beş yıl aralıksız, hem de yalnız Alman olarak değil, Fransız olarak, İngiliz olarak kendileriyle savaşıyım da, her zaman beni "koruyanlar" Ruslar olsun; kaderin bir oyunu bu. 1843-44'te, Paris'teki Rus aristokratlar beni omuzları üzerinde taşırlardı. Proudhon'a karşı yazdığım yapıt (*Felsefenin Sefaleti*, 1847) olsun, Duncker'in yayımladığı (*Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı*, 1859) olsun, hiçbir yerde Rusya'dan daha iyi satılmadı, işte *Kapital*'i çeviren ilk yabancı ulus da Rusya...

Lakin buna çok da büyük anlam yüklememek gerekir. Rus aristokrasisi, gençliğinde Alman üniversitelerinde ve Paris'te eğitim görür. Ve her zaman Batı'nın kendilerine sunabileceği en uç fikirlerin peşinden koşar.

Bu durum 18. yüzyıl boyunca bazı Fransız aristokratlarında da görülen katıksız elitizmden kaynaklanır. Voltaire kendi aydınlanma düşüncesi için *ce n'est pas pour les tailleurs et les bottiers* (bu -düşünce- terziler ve ayakkabıcılar için değildir.) diyordu. Radikal fikirlere düşkünlük, aynı Rusların devlet hizmetine girdiklerinde alçak adamlara dönüşmesini engellemez (Marx, 1934: 77-78).

Bu mektuptaki olumsuz ifadeler büyük ölçüde Marx'ın Rus Çarlığının Avrupa siyasetinde oynadığı gerici rolden kaynaklı olumsuz düşünceleriyle ilgilidir. Marx 1860'lara kadar Rusya'yı Çarlıkla özdeş görmüş, "Avrupa gericiliğinin jandarması" olarak değerlendirmiştir (Deutscher, 1948). Ancak Marx, bu tarihten itibaren Rusya'daki toplumsal ve politik gelişmeleri yakından izlemeye başlamıştır. Avrupa'da 1848 devrimlerinin yenilgisini izleyen on yılda yaşanan durgunluğun ardından, toplumsal hareketin dinamiğinin doğuya doğru kaydığını gözlemlemiştir. 11 Ocak 1860 tarihinde (Rusya'da serfliğin kaldırılmasından ve Amerikan İç Savaşının başlamasından bir yıl önce) Engels'e yazdığı mektupta Amerika'daki kölelik karşıtı hareketle Rusya'da serflerin isyanından o günlerde gerçekleşen en büyük iki olay diye söz eder. Marx bu mektupta serflerin isyanının aristokrasiyi anayasal monarşi için harekette geçireceğini öngörür (Marx ve Engels, 1995: 139-140). Ancak *Kapital*'in Rusça çevirisinin yayınlanma sürecinde karşılaştığı ilginin büyüklüğü ve kaynağı Marx'ın Rusya'ya ilişkin olumsuz fikirlerini de değiştirmiştir. Çünkü eserin karşılaştığı ilgi, Rusya'nın güncel sorunlarına yanıt arayan Narodnizm akımına bağlı devrimci aydınlardan gelmektedir.

Bu yazı *Kapital*'i çeviren ilk yabancı ülkenin Rusya olmasının anlamı üzerinde durmakta ve bu olgunun işaret ettiği bir dizi kuramsal tartışmaya ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede *ilk bölümde Kapital*'in Rusça çeviri ve yayın sürecinin ayrıntıları ele alınmaktadır. Bu sürecin özellikleri, dönemin Rusyası'nın genel politik ve entelektüel ortamına bir ayna tutmaktadır.

Yazının *ikinci bölümünde* Rusya'da *Kapital*'e yönelik ilginin ana kaynağını oluşturan Narodnizmin oluşum süreci ve temel görüşleri, Rusya'nın entelektüel tarihi ve Rusya'da kapitalist gelişmede önemli bir dönüm noktası olan ve Narodniklerin siyasal ajandasında büyük bir yer tutan 1861'deki serfliğin ilgası ve bunun yarattığı sonuçlar ekseninde ele alınmaktadır. Rusça halk anlamındaki *narod* sözcüğünden gelen Narodnizm, Aleksander Herzen ve Nikolay Çernişevski gibi aydınların düşüncelerinden hareketle 1860'lardan itibaren yaygınlaşan Rusya'da Çarlığın ve temsil ettiği toplumsal ilişkilerin devrimci yöntemlerle yıkılmasını hedefleyen devrimci bir siyasal akımdır. Narodnikler, serfliğin ilgasının ardından Rusya'da toplumsal değişimin yönü konusunda hararetli tartışmalar yürütmüş ve *Kapital*'i bu çerçevede okumuştur. Bu dönemde Rus

Narodniklerin esas ilgilendiği konu *Kapital*'de ortaya konan iktisadi kuram değil, tarihsel gelişmenin doğrultusu ile sermaye birikiminin toplumsal sonuçlarıyla ilgili görüşlerdir. Rusya, serflüğün ilgasının ardından Batı Avrupa'da olduğu gibi sömürü, yıkım ve baskı üreten kapitalizmin gelişme yasalarına mı tabi olacaktır yoksa başka bir yol mu izleyecektir? Narodnikler'in siyasal programları nedeniyle buna verdikleri yanıt ikincisidir. Narodnikler, Rusya'da feodal malikânelerde köylülerin kendileri adına işledikleri toprakların komunal mülkiyetine dayanarak, kapitalizme geçmeden sosyalizme geçişin mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle batı kapitalizminin evrimi ve işleyişini konu alan *Kapital*'i Rusya'da kapitalizmin bir geleceğinin olmadığını kanıtlayan bir eser olarak görmüşlerdir. Narodniklere göre Marx'ın *Kapital*'in önsözünde Almanya için zikrettiği "De te Fabula Narratur" Rusya ile ilgili değildir. Tersine *Kapital* Rusya'yı tehdit eden ama engellenmesi gereken kapitalizmin kötülüklerini teşhir eden bir kitaptır.

Yazının 'Marx ve Rusya' başlıklı üçüncü bölümünde Marx'ın, Narodniklerin Rusya üzerine *Kapital*'deki tarih kuramı ekseninde yürüttükleri tartışmalara müdahale amacı taşıyan entelektüel mesaisi ele alınmaktadır. Marx, başlangıçta, Narodniklerin kapitalist gelişmenin sonuçlarına duydukları tepkiyle kapitalizm öncesi geçmişi romantikleştiren görüşlerini ciddiye almasa da 1870'lerden itibaren Rusya'daki bu en etkili devrimci harekete önem vermiş, *Kapital*'de ortaya koyduğu tarih ve toplum kuramının Rusya gerçekliğindeki algılanışına müdahale etmek amacıyla 1870'lerden ölümüne kadar Rusya'daki tartışmalarla yakından ilgilenmiştir. Bu dönemde Marx'ın Rusya üzerine görüşleri hakkındaki tartışmalar geniş bir akademik yazının konusunu oluşturmaktadır. Tartışmanın ana eksenini Marx'ın bu dönemde, Narodniklerle kurduğu ilişkiler ve Rusya ile ilgili yazdıklarına dayanarak, önceki eserlerinde ve *Kapital*'de geliştirdiği tarihsel gelişme modelini gözden geçirip geçirmedir. Marx'ın Rusya üzerine yazıları ve bu konudaki tartışmalar, Rusya'nın Marx'ın kuramının Batı Avrupa deneyimi dışında ilk kez sınındığı yer olması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle bu bölümde Marx'ın Rusya üzerine yazıları ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve bu yazıların Marx'ın tarih ve toplum kuramı içindeki yeri tartışılmaktadır.

Yazının *dördüncü ve son bölümü* Rusya'da Marksizmin gelişmesine *Kapital*'in katkılarıyla ilgilidir. Rusya'da Marksizm, tarımda ve sanayideki kapitalist gelişmenin Narodnizmin savlarını geçersizleştirdiği 1880'lerden itibaren ortaya çıkmıştır. Rus Marksizmi Narodnizmden doğmuştur ve kendi siyasal programlarını Narodniklerle yürüttükleri polemiklerde inşa etmiştir. Bu polemiklerin en olgun sonuçları 1890'larda ortaya konulmuştur. Bu dönemde *Kapital*, 1870'lerde olduğu gibi yalnızca içerdiği tarih ve toplum kuramıyla değil, Rusça'ya çevrilmiş II. ve III. ciltlerindeki kuramsal malzemeyle de baş roledir.

Kapital'in Rusça Çeviri ve Yayın Süreci

Kapital'in Rusça çevirisi ile ilgili Danielson'un mektubunun ardından, çeviri süreci iyi çevirmen bulunamadığından bir süreliğine ertelenmiştir. 1869 yılı sonuna doğru çeviri ünlü Rus anarşist Mihail Bakunin'e bırakılmış, ancak Bakunin Marx'la Enternasyonal'deki siyasi anlaşmazlıkları nedeniyle uzun süre duraksadıktan sonra öneriyi geri çevirmiştir. 1870 yılında Marx ve Engels'in görüşlerinden etkilenen ve onlarla 1870 yılında Londra'da görüşen Rus devrimci German Lopatin çeviriyi yeniden ele almış, ancak siyasal faaliyetleri nedeniyle yarım bırakmıştır. Çeviriyi tamamlama görevi Danielson'a kalmıştır. Danielson, Lopatin'in tersine, Marksizme oldukça uzak bir isimdir. Narodnik hareketin liberal kanadına yakındır. Ancak *Kapital*'in Rusya'da yayınlanmasını çok önemsemiş, *Kapital*'in Engels'in editörlüğünde 1885'de yayınlanan II. cildini 1886'da, 1894'de yayınlanan III. cildini de 1895'de Rusçaya titiz bir şekilde çevirmiştir (Resis, 1970: 220).

Danielson'un kimliği ve eserin yayın süreci *Kapital*'in ilginç Rusya macerası konusunda epey bilgi vericidir. Danielson, çeviriyi üstlendiği dönemde St. Petersburg Mutual Credit Society adlı bir bankada iktisatçı olarak çalışmaktadır. Çeviri sırasında üniversite yıllarından tanıdığı ve bir kısmı aynı bankada çalışan arkadaşlarından da destek almıştır. Danielson çeviriyi tamamladıktan sonra eser, Çarlık Rusyasının katı sansürünü aşmak zorundadır. Çarlık sansür heyeti, yabancı yayınları oldukça katı bir şekilde denetlemektedir. *Kapital* çevirisi heyetin önüne gelmeden önce Diderot'un romanlarından bir seçki, Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ı, Herbert Spencer'in *Social Statics* kitabı yasaklanmıştır. Sansür, sosyalizm, komünizm propagandası içeren, kilise ve din düşmanlığı yaptığı düşünülen her eseri yasaklamaktadır. 1871'de Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu kitabı yasaklanmıştır. Sansür 1872 yılında Marx ve Engels'in *Kapital* dışında kalan tüm kitaplarını yasaklar. Anlaşılabacağı üzere *Kapital* sansürden geçmiştir.

Sansür heyeti, *Kapital*'in incelemesini D. Skuratov ve A. De-Roberti adlı iki bilirkişi arasında paylaşmıştır. Skuratov, raporunda *Kapital*'in "ağır, nüfuz etmesi zor, kesin bir şekilde bilimsel bir kitap" olduğunu yazar. *Kapital*'in "Mutlak Artı Değerin Üretimi" başlıklı bölümünde geçen General Kiselyov'un toprak reformuna yönelik eleştirileri, eserdeki din karşıtı ve sosyalist argümanları tek tek not eder. Ama raporunda, bunların muğlak ve anlaşılması güç argümanlar içinde sunulduğunu, zaten eserin çok az kişi tarafından okunacağını, okuyanların da kitabın zorluğu nedeniyle bunları anlamayacağını yazar. Skuratov raporuna, Marx'ın kitapta İngiliz fabrika sistemindeki acımasız rekabeti eleştirdiğini, ancak Rus çarlığı *laissez faire* politikası izlediği için, bu eleştirilerin Rusya ile

ilgili olmadığını ekler. Rapora göre kitap kişilerle değil sistemle ilgilidir. Çarlık ailesine ve devlet görevlilerine doğrudan saldırmamaktadır. Yazar, kitabın savlarını Rusya'ya uygulamamaktadır. İşçilerin durumu hakkında yazdıklarında ise Rusya'yı ilgilendiren bir taraf yoktur. Zaten Çarlık işçilerin ve işverenlerin haklarını aynı anda gözeten bir yasa tasarısı hazırlığı içindedir. Bu nedenle kitabın doğurabileceği sorunlara yönelik bir endişeye mahal yoktur. Sansürün atadığı diğer bilirkişi olan De-Roberti büyük ölçüde Skuratov'un söylediklerini tekrarlar ve eserin Batı Avrupa'daki fabrika sisteminin ve karşılığı ödenmeyen emek zamanı sisteminin etkilerini iyi bir şekilde açıkladığını, Almanca orijinal baskısının Rusya'ya girmesine daha önceden izin verildiği için çevirisinin yasaklanmasına gerek olmadığını ekler (Resis, 1970: 221-222).

Çevirinin yayınlanmasının ardından eser büyük bir ilgi ile karşılanır. Üç bin adet basılan eser yayını izleyen ilk 6 haftada 900 kopya satılmıştır. Bin adet basılan Almanca I. baskının 6 yılda tükendiği dikkate alınınca *Kapital*'in Rusya'da karşılaştığı ilgi dikkat çekicidir.

Rusya'da *Kapital*'e yönelik ilk değerlendirmeler Rusça çevirinin yayınlanmasından önce çıkmaya başlamıştır. İlk değerlendirme yazısı 1869 yılında August Comte'un izleyicilerinden Evgeni De Roberti adlı bir Rus soylusu tarafından kaleme alınmıştır. De Roberti, Marx'ı resmi politik ekonominin kavramsal araçlarını kullanarak ona karşı savaş açan ve ütopye olan her şeyden sakınan "ılımlı sosyoloji okulu"nun bir temsilcisi olarak değerlendirir. Ona göre *Kapital*, "içerdiği devasa ampirik malzemeye rağmen kullandığı diyalektik metot pozivist değil metafiziktir. Eserdeki emek değer kuramında hiçbir yenilik yoktur. Marx'ın teorileri ampirik verilerden hareketle elde edilmemiştir. Veriler, teorileri doğrulayacak şekilde elekten geçirilmiş ve bu nedenle diyalektik bir şekilde ele alınmıştır (Resis, 1970: 226).

De Roberti'nin olumsuz değerlendirmesine karşın *Kapital*, Marx'a Rusya'da bir bilim insanı olarak büyük bir saygınlık kazandırmış, eser birçok Rus aydını tarafından kısa sürede Batı Avrupa kapitalizminin bir el kitabı olarak görülmeye başlanmıştır. Birçok yazıda *Kapital* Avrupa proletaryasının çektiği sıkıntıları teşhir etmek ve Rusya'nın iktisadi geleceği üzerine bir bakış açısı edinmek üzere alıntılanmıştır. Yine 1869 yılında Grigori Z. Eliseev adlı bir Narodnik yayıncı, Malthus'un nüfus kuramını eleştirdiği bir yazıda, Marx'ı çağdaş politik ekonomistlerin en yeteneklisi ve en dürüstü olarak tanımlar. Ve Rusya'da yoksulluğun aşırı nüfustan değil serfliğin sürmesinden kaynaklandığını vurgularken Marx'ın *Kapital*'de işçilerin durumunu ABD'deki kölelerle karşılaştırdığı pasaja² gönderme yapar: "Köle piyasasının yerine serf piyasasını, Kentucky ve Virginia yerine serf malikânelerini, Rusya'nın özgür nüfusu yerine Afrika'yı koyun" (Resis, 1970: 227).

Bu dönemde Rusya'da bu tür değerlendirmelerin yanı sıra *Kapital*'deki iktisadi kuramı ele alan değerlendirmeler de çıkmıştır. Örneğin 1871'de Kiev Üniversitesi politik ekonomi profesörü Nikolai Ziber, Ricardo'nun değer ve sermaye kuramı üzerine yazdığı tezinde Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği değer, para ve sermaye teorisini temelleri bakımından, Smith- Rikardocu öğretinin zorunlu devamı olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Ricardo'nun *Politik Ekonominin İlkeleri ve Vergilendirme* adlı eserini de Rusça'ya çeviren Ziber, Rusya'da klasik politik ekonomi ve Marksizmin akademik bir inceleme alanı olarak gelişmesinde çok büyük bir rol oynamış, özellikle değer kuramı üzerine yazdıklarıyla ilk kuşak Marksistlerin temel başvuru kaynağı olmuştur (Allison, 2015: 34-35).

Kapital'in Rusça çevirisini yayınlanmasının ardından çıkan çok sayıda değerlendirmede de eser büyük bir övgü ile karşılanmıştır. *Kapital*'in Rusya'da karşılaştığı ilgi, Marx'ın Rusya'ya yönelik ilgisi ile birleşince ortaya çıkan tablo Almanca II. baskıya sonsözde açıkça görülmektedir. Marx, burada Çernişevski'den övgüyle bahsetmiş, kendi tarih ve toplum kuramını özetleyen Rus yazar I. Kaufman'ın yazısından çok uzun bir alıntı yapmış, *S. P. Vedomosti* adlı bir St. Petersburg gazetesinde çıkan *Kapital*'le ilgili bir yazıdan övgü dolu paragrafı alıntılanmıştır (Marx, 2011: 24-26).

Kapital'in Rusya'da karşılaştığı ilgi gerçekten sıra dışıdır. Kapitalizmin daha henüz yeni uç verdiği, feodalizme özgü bağımlılık ilişkileri üzerinde yükselen despotik bir monarşinin hüküm sürdüğü bir ülkede kapitalizmin sistematik bilimsel incelemesinin bu denli büyük bir ilgiyle karşılanması ilk bakışta ilginç görünmektedir. Ancak burada açıklanması gereken esas mesele, Rusya'da *Kapital*'in karşılaştığı ilgi değil, Rus *intelligensiasının* büyük bir kesiminin Narodnizm akımının sosyalist fikirlerinin etkisi altında ya da bu fikirlere açık olmasıdır. *Kapital*'e yönelik ilgi bunun sonucudur. Çevirinin yayınlanmasının ardından legal basında yer alan ilk değerlendirmeler, doğal olarak *Kapital*'in Rusya'daki alımlanışının altında yatan ve Narodnizmin görüşlerinden kaynaklanan temel kaygılara işaret etmez. Bu temel kaygıların anlaşılabilmesi için Narodnizmi doğuran toplumsal ve entelektüel koşullara değinmek gerekir. İzleyen bölümde 19. yüzyıl Rusyası'nın başlıca karakteristikleri ve geçirdiği dönüşümler ekseninde Narodnizmin oluşumu ve temel görüşleri ele alınmaktadır.

Narodnizm: Kökenleri ve Ajandası

19. yüzyıl ortalarında Avrupa'nın son feodal monarşilerinden olan Rus Çarlığı'nın egemenliği altındaki Rusya, büyük bir krizin eşiğindedir. Batı Avrupa kapitalizmi ile rekabet edebilmek için askeri, idari ve ekonomik alanda 18. yüzyıl başlarından

beri despotik bir baskı rejimi altında sürdürdüğü tepeden modernleşme süreci, 19. yüzyıl ortalarında feodal Çarlık rejiminin denetlemekte zorlandığı iktisadi politik ve toplumsal değişimlere yol açmıştır. Feodal bir ekonomik yapı ve onun üzerinde yükselen çürümüş bir devlet yapısı, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa’da kapitalizmin ekonomik ve politik alanda geçirdiği büyük dönüşümün yarattığı baskıya direnmekte zorlanmaktadır. Hobsbawm (1989: 9)’ın “çifte devrim” adını verdiği Fransız Devriminin ve İngiliz Sanayi Devriminin sembolize ettiği bu baskılar, politik planda soyluların yükselen anayasal monarşi talebi ve bağımlı halkların milliyetçilik cereyanından etkilenerek ayaklanmasından duyulan korku biçiminde kendini gösterirken, iktisadi planda rekabetçi baskılara yanıt verebilmek için modern sanayinin geliştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Rus Çarlığı, Batı’dan gelen tehdidi ilk kez Moskova önlerine kadar gelen Napolyon Bonarpate’in ordusu karşısında hissetmiştir. Fransız devriminin liberal ilkelerini, cumhuriyetçi ve sekülerist ruhunu tüm Avrupa kıtasına taşıyan ve eski rejimleri tehdit eden Napolyon savaşlarının ardından, Rus çarlığı, 1815’de toplanan Viyana kongresinin izleyen dönemde diğer Avrupalı monarşilere öncülük ederek bir “Kutsal İttifak” oluşturdu. Rus Çarlığı, Prusya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile birlikte, kendi geleceklerini tehdit eden gelişmeler karşısında, Hıristiyan değerlerini ve “Kralların Tanrısal Hakları”nı korumak için ortak hareket etme kararı alarak bir feodal direniş hattı oluşturmuştur (Hobsbawm, 1989: 186). Bu ittifakın kurulmasının ardından, Çarlık rejimi, 18. yüzyıl başından beri sürdürülen ılımlı Batılılaşma politikasını terk ederek, Ortodoks Hıristiyanlık ve Pan-Slav milliyetçiliğine dayanan katı bir otokratik rejim kurmuş ve Çarlığın bekası için yayılmacı bir politika yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde Çarlık, Büyük Petro’dan beri sürdürülen tepeden modernleşme programı çerçevesinde Avrupa’da eğitim gören soyluların liberal ilkelerden etkilenerek anayasal monarşi talep eden girişimlerini de püskürtmeyi başarmıştır (Walicki, 1987: 49). 19. yüzyıl ortalarında feodal ekonomi militarist politikaların mali yükünü daha fazla taşımakta zorlanmaya başlamış, köylülük üzerindeki vergi yükü ağırlaşırken devlet borçları da katlanmıştır. Özellikle Kırım Savaşı (1853-1856) Rus ekonomisinin geriliğini çarpıcı bir şekilde ortaya çıkarmış, mali sorunların baskısı başta serfliğin kaldırılması olmak üzere bir dizi reformu gündeme getirmiştir (Cameron ve Neal, 2003: 263).

Rusya 1860’lara kadar büyük ölçüde serf emeğine dayalı olarak işletilen kırsal bir ekonomiye sahipti. 1857 yılına ait nüfus sayımına göre yaklaşık 61 milyon olan Rusya nüfusunun yüzde 80’den fazlasını oluşturan 49,5 milyonu köylüydü. Köylü nüfusun yarıya yakınına oluşturan 23 milyonu özel mülklerdeki serflerdi. Diğer bölüm ise devlet mülklerinde ve Çar ailesine bağlı malikânelerdeki devlet serfleriydi. Rusya’da serflik yalnızca tarımda değil sanayide de yaygın

bir emek biçimidir. Büyük Petro döneminden itibaren kurulan askeri sanayilerde, madenlerde ve metalürji tesislerinde yaygın olarak devlet serfleri çalıştırılıyordu. Devlet serfleri özel girişimlerde de yaygın olarak kullanılıyordu. Petro döneminde, tüccarlara endüstriyel girişimlerde çalıştırılacak iş gücü gereksinimlerini karşılamak için serf satın alabilmelerine olanak tanıyan bir izin çıkarılmış, 1721’de çıkarılan bir yasayla tüm köyü satın alabilmeleri sağlanarak bu uygulama yaygınlaştırılmıştır. 19. yüzyılda kurulan modern tekstil sanayinde de yaygın olarak devlet serfleri ve özel mülklerdeki serfler yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Falkus, 1986: 34). Bu durum Rus burjuvazisinin feodal devletle bütünleşmesine yol açmış ve siyasal bakımdan etkisiz ve gerici bir sınıf olarak kalmasına yol açmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında Rus *intelligentsiası* arasında ülkenin geleceğine dair iki akım etkili olmuştur. Bunlardan ilki Rusya’nın Batı Avrupa kurumlarını ve liberal değerlerini benimsemesini savunan Batıcılık akımıdır. Belinsky gibi entelektüellerin temsil ettiği bu akım, Rusya’daki zayıf ticaret ve sanayi burjuvazisinin Çarlık rejimi ile bütünleşmiş olmasının da etkisiyle *intelligentsia* içerisinde sınırlı bir etkiye sahip olmuştur (Gerschenkron, 1966: 184). Daha güçlü olan diğer akım ise bir ölçüde Çarlığın resmi görüşü ile tutarlı bir çizgi izleyen Slavcılık akımıdır. Batılı değerlere karşı büyük önyargılar besleyen Slavcı aydınlar, Rusya’nın geleceğinin Slav ırkının kendine özgü değerlerine yaslanmakta olduğunu savunuyordu. Slavcılara göre Slav ruhunun kaynağı Rus köylüsünün gündelik yaşamında tecrübe ettiği dayanışmacı pratikler ve kapitalizm tarafından bozulmamış saf geleneklerdi. Bu değerler Rus köy komünü *obşina* içinde yaşatılıyordu (Walicki, 1987: 95-96).

1860’lara kadar Rusya’da Batıcılık ve Slavcılık akımları egemen akımlar olmayı sürdürmüştür. Bu noktada bu iki akım arasında kesin sınır çizgileri olduğunu söylemenin mümkün olmadığı vurgulanmalıdır. Çünkü hangi eğilime yakın olursa olsun, Rus aydınlarının çoğunluğu soylu ailelerden gelmektedir. Ve yine büyük çoğunluğu başta Fransa ve Almanya olmak üzere Batı Avrupa’da eğitim almıştır. 19. yüzyılın Rus realist romanlarının temel izleklerinden birisi olarak karşımıza çıkan Rusya’nın katı feodal gerçekliği ile modern değerler arasındaki çatışma dönemin aydınlarının ortak ruh halini ifade etmektedir. Rusya’nın kurtuluşu için ilerlemenin ana kaynağı olan Batı Avrupa’dan bulduğu her düşünceyi obur bir açlıkla tüketme, ilerici ya da tutucu görüşler arasında eklektik sentez arayışları 19. yüzyıl Rus düşünce tarihinin temel özelliği olarak belirmektedir. Ancak Batı kaynaklarına yönelik entelektüel eğilim, büyük devrimlere gebe her toplumda görüldüğü gibi etkileyici bir entelektüel yaratıcılığa yol açmıştır. Örneğin, bir tutucu ideoloji olarak Slavcılık, Avrupa’da sanayileşmeye, rasyonalizm ve liberalizm gibi değerlere karşı gelişen romantik tepkinin bir türevidir.

şekillenmiş, siyasal planda Rus yayılcılığını desteklese de, mimaride, edebiyatta ve müzikte çok önemli eserlere esin kaynağı olmuştur (Walicki, 1987: 96).

1860'lardan itibaren Rus aydınları arasında Slavcılık ve Batıcılıktan esintiler taşıyan yeni bir akım olan Narodnizm canlanmaya başlamıştır. Aleksander Herzen ve Nikolay Çernişevski'nin görüşlerinden etkilenen bu akım Resis (1970: 224)'e göre 1870'lerin başına kadar tutarlı bir doktrin olmaktan ziyade bir ruh halini ifade etmektedir.

Bu akımın ortaya çıkışında, yarattığı toplumsal dönüşüm ve üzerinde kopardığı büyük tartışmalar nedeniyle Rus siyasal yaşamını radikalleştiren 1861 *Serfliğin Kaldırılması Yasası* büyük bir rol oynamıştır. Gerek Narodniklerin gerekse Marx'ın Rusya üzerine görüşlerinin şekillenmesindeki öneminden dolayı bu yasanın ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

1861 yılında serfliğin kaldırılması yukarıda değinildiği gibi büyük ölçüde mali sorunların baskısı altında gündeme gelse de reformun temel nedeni Çarlığın ve soyluların köylülüğün ayaklanmasından duydukları korkudur. Grossman (1973: 494)'ın ifadesiyle reformun amacı, serfleri "yukarıdan" özgürleştirmektir. Aksi halde "bunu yerleşik düzen için çok daha ciddi sonuçları olacak şekilde", "aşağıdan" kendileri yapacaktı. *Serfliğin Kaldırılması Yasası* ile serfler mülkiyet ve girişim ve seyahat özgürlüğünü içeren yurttaşlık haklarına kavuşurken, kendilerini soylulara bağlayan birçok kişisel bağımlılık ilişkisinden de kurtulmuştur. Yasanın kapsadığı nüfus, köylülüğün yarısından fazlasını, Rusya nüfusunun ise yüzde 37'sini oluşturmaktadır. Yasa görünüşte serfliği kaldırmış olmasına karşın, serflerin geçmişte feodal ilişkileri içinde kendileri hesabına işledikleri topraklara sahip olmayı dolaylı olarak eski toprak sahiplerine tazminat ödeme koşuluna bağlamaktadır (Hussain ve Tribe, 1983: 161-162). Bu tazminatlar elde edilen toprağın değerine göre hesaplanacak ve 49 yılda ödenecekti. Devlet bu ödemelerle toprak sahibi aristokratlara kendilerinin olmaktan çıkan toprakların karşılığı olarak devlet bonoları verecekti. Yasanın uygulanması sürecinde topraklara piyasa fiyatı üzerinde değer biçildiği için, bu tazminatlar köylülüğün sırtına yüklenmiş ağır bir vergi niteliği taşımaktaydı (Falkus, 1986: 64). Yasanın ardından köylülerin çoğu kişisel olarak mülk sahibi olamadığı gibi kırdaki feodal bağımlılık ilişkileri farklı biçimler altında devam etmiştir. Ancak serfliğin ilgasının ardından Rusya kırsalında kapitalizm yavaş bir tempoda da olsa gelişmeye başlamıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi kırdaki köylülük içinde bir farklılaşmanın yaşanması, Reform yasası ile elde ettiği toprağa ek olarak toprak kiralayan ve kiralık emek kullanan zengin bir çiftçi kesiminin gelişmeye başlamasıdır. Ancak *kulak* adı verilen bu zengin

çiftçilerin yanı sıra geleneksel toprak sahipleri de tarımsal üretimin koşullarını kontrol etmeye devam etmiştir (Lenin, 1988: 195).

Rusya'da reform sonrası tarımdaki gelişmelerle ilgili en tartışmalı konu feodal malikânelerde toprağın kullanım koşullarını düzenleyen ve kökenleri feodalizm öncesi komünal mülkiyet dönemine uzanan *obşina* ya da *mir* adı verilen bir köy komününün konumunun pekiştirilmesiydi. Geleneksel olarak feodal malikânelerde köylülerin kendi hesabına işlediği topraklar, köy komünü tarafından her yıl toprağın verimliliğine göre şeritlere bölünmekte, köylü aileleri, hane nüfusuna göre bu şeritleri bölüşerek işlemekteydi. Bu durum köylü ailesinin işleyeceği toprakların birbirinden uzak parçalı olmasına yol açtığı gibi, belirli bir toprak parçası üzerinde sürekli bir toprak tasarrufunu engelliyordu. Reform sonrasında *obşina*, yalnızca toprağın dağıtımını değil köylülerin ödeyeceği vergilerin toplanmasını da üstlenmiş böylece köy komünü, belli bir toprak üzerinde kalıcı bir mülkiyetin oluşmasını engelleyen bir rol oynamaya devam etmiştir. Vergilerin toplanması görevinin köy komününe yüklenmesiyle bağlantılı olarak, köylülerin komünü terk etme özgürlüğü de komünün iznine bağlanmıştır. "Sahip oldukları" toprakların tazminatlarının yanı sıra feodal vergileri ödemek için gelişen sanayi bölgelerinde çalışmak isteyen köylüler, komünden bir pasaport almak zorundadır (Falkus, 1986: 64-67). Düzenlemeye göre köylü, toprak üzerindeki hakkından vazgeçip, köyünden tümüyle ayrılmış olsa bile feodal vergileri ödemekle yükümlüdür. Reformun tarımda kapitalist gelişmeye dair ikircikli tutumu nedeniyle Rusya'da serflikten kurtulan köylülerin belirli bir toprak üzerinde kalıcı bir mülkiyet tesis etmesi, topraklarını birleştirmesi ve köy komününün dağılması 1906-1910 yılları arasındaki Stolipin Reformlarına kadar söz konusu olmamıştır (Leonard, 2011: 25).

Engels, 1875 yılında yazdığı "Rusya'da Toplumsal Koşullar Üzerine" adlı makalesinde Rus kaynaklara dayanarak reform sürecini ve sonuçlarını şöyle özetlemektedir:

Ortak mülkiyete en ağır darbeyi indiren, gene feodal yükümlülüklerin tasfiyesi olmuştur. Toprağın en büyük ve en iyi kısmı soyluluğa verilmiş, köylüye ise geçimine zar zor yeten, çoğu kez yetmeyen, bir miktar kalmıştır. Buna ek olarak, ormanlar da soylulara verilmiştir; köylü, yakıt, aletler ve inşaat için eskiden hiç bir şey ödemeksizin edinebildiği odunu, şimdi, satın almak zorundadır. Böylece köylünün, kendi evinden, ve onu işleyecek araçlara ve ortalama olarak bir hasattan öteki hasata kadar kendisini ve ailesini geçindirebileceği yeterli miktarına sahip olmadığı kupkuru toprağından başka bir şeyi yoktur. Bu koşullar altında ve vergilerin ve tefecilerin baskısı altında, toprak üzerindeki ortak mülkiyet artık bir nimet değil, bir ayak bağı olur. Köylüler, geçimlerini gezgin

emekçiler olarak kazanmak üzere, aileleriyle birlikte ya da onlar olmaksızın, topraklarını geride bırakarak ondan kaçmaktadırlar (Engels, 1977: 471-472).

Gerek 1861 Reformu öncesinde gerek sonrasında feodal mülkiyet ilişkileri ile bütünleşmiş bir biçim olan köy komünü, bu yapısına rağmen Rus aydınların gözünde sosyalist bir toplum tahayyülünün hareket noktası olarak görülmüştür. Bu görüşü ilk dillendirenlerden birisi Narodnizmin en önemli düşünsel öncüllerinden birisi olan Herzen'dir. Engels (1977: 469) aynı makalede Herzen'in köy komününe keşfini iğneleyici bir dille açıklar:

Rus köylülerinin ortak mülkiyeti, Prusya hükümeti danışmanı Haxthausen tarafından 1845'te keşfedildi ve sanki olağanüstü bir şeymiş gibi bütün dünyaya duyuruldu, oysa Haxthausen kendi memleketi Westphalia'da bugün bile bunun kalıntılarını yeterince bulabilirdi ve, hatta bir hükümet görevlisi olarak, bunları yeterince bilmek onun görevinin bir parçasıydı. Kendisi de bir Rus toprak sahibi olan Herzen de, kendi köylülerinin toprağa ortaklaşa sahip olduklarını ilk kez Haxthausen'den öğrendi, ve bu olguyu Rus köylülerini, sosyalizmin gerçek taşıyıcıları diye, sosyalizmi ilkin yapay olarak edinme cenderesinden geçmek zorunda olan yaşlanmış, çürümüş Batı Avrupa işçilerinin tersine, doğuştan komünistler diye tanımlamak için kullandı.

1860'larda canlanan Rus aydınlanmasının öncüsü olan Herzen ve Çernişevski'nin görüşleri, feodal Rusya'nın tarihsel dönüşüm sancılarını yansıtır. Her iki düşünür de Aydınlanma ve Fransız devriminin ürünü olan özgür bireyin gelişmesini toplumsal kurtuluşun önkoşulu olarak görür. Ancak özgür bireyi doğuran kapitalizmin yarattığı sömürü, ahlaki ve kültürel yozlaşma, bencillik gibi sonuçları katı bir şekilde eleştirir. Özerk bireysel kapasitenin gelişmesi toplumsal kurtuluş için zorunludur ancak bu sonucu doğuran ekonomik sistem kötülüklerin kaynağıdır. Rusya, bu ekonomik sistemin kötülüklerine bulaşmadan özgür bireylerin inisiyatifi ile sosyalizme geçmenin koşullarını araştırmalıdır. Toplumsal tarih doğal tarihten farklı olarak insanların eseri olduğuna göre feodal Rusya, kapitalist bir gelişme aşamasından geçmeden doğrudan sosyalizme geçebilir. Herzen özellikle gençlik yıllarında Slavcıların Rus köy komününde buldukları kapitalizm tarafından bozulmamış kolektivist dayanışmacı özelliklerin Rusya'nın doğrudan sosyalizme geçmesini sağlayacak toplumsal temel oluşturduğunu savunur (Walicki, 1987: 149).

Benzer bir şekilde Çernişevski de 1858 yılında kaleme aldığı "Toprakta Ortak Sahipliğe Karşı Felsefi Önyargıların Eleştirisi" adlı makalesinde, daha sonradan *Nasıl Yapmalı* adlı kültleşmiş romanında ayrıntılandıracağı rasyonalist egoizmin bireysel kapasitede sağladığı sıçramanın toplumlar açısından da

söz konusu olabileceğini savunmuştur. Çernişevski'ye göre bireyler kendi kişisel gelişmelerinde iradi sıçramalar gerçekleştirebildiklerine göre bireyler topluluğundan başka bir şey olmayan toplum da aynı şekilde sıçramalar gerçekleştirebilir. Ona göre toplumsal değişmeyi hızlandıran öge "belli bir süreç içinde yüksek aşamaya daha ulaşmamış insan ile bu aşamaya daha önce ulaşmış insan arasındaki" kültürel ilişkidir. Bu çerçevede sahiplik biçimlerinin evrimi kabilenin komünal mülkiyetinden başlayıp doruk noktasına kapitalizmde ulaşan özel mülkiyet yolundan geçip çağdaş komünal sahipliğe doğru ilerlemiştir. Çernişevski'ye göre Rusya'daki komünal mülkiyet insanlığın evrensel gelişmesinin ilk aşamasına denk düşen bir biçimdir. Buradan doğrudan doğruya üçüncü aşamaya geçme olasılığı vardır. Bu durumda köy komününü ortadan kaldırmanın ve böylece Rus halkı arasında yaşayan kolektivist gelenekleri yıkmanın bir gereği yoktu (Walicki, 1987: 179). Çernişevski, bu makalede eşitsiz ve bileşik gelişme yasasını Herzen'den alıntılıdığı şu çarpıcı benzetmeyle açıklar:

Tarih, bir büyükanne gibidir; en çok küçük torununu sever. Batı Avrupa kemiği kırıp iliğe ulaşma çabasında parmaklarını fena halde yaralarken, sonradan gelenlere kemiği değil, doğrudan [en değerli parçası olan] iliğini verir. (Akt. Gerschenkron, 1966:173).

Çernişevski'nin baş düşmanı Çarlığın temsil ettiği feodalizmdir. Her türlü muhalif düşünceyi hapis ya da sürgünle cezalandıran baskıcı bir politikanın egemen olduğu bu rejime karşı yaşamının sonuna kadar Fransız devriminin temsil ettiği ilerici ideallere bağlılığını sürdürmüş, Avrupa'nın biliminden uygarlığından ve siyasal özgürlüğünden yana tutum takınarak Rusya'nın geri kalmışlığını şiddetle eleştirmiştir. Çernişevski (2009: 131) *Adressiz Mektuplar* adlı eserinde Rus feodalizmine karşı savunduğu burjuva demokratik devrimi çizgisini özetlerken, demokratik harekete katılan küçük bir soylu kesim dışında tüm aristokrasiyi hedef alan geniş bir anti-feodal cephe tarif etmiştir.

Herzen ve Çernişevski'nin görüşleri 1860'lardan sonra çoğunluğu kentli orta sınıf ve soylu ailelerden gelen üniversite öğrencilerinden oluşan Rus aydınları arasında yaygın bir şekilde okunup tartışılmış ve 1861 Reformunun ardından yaygınlaşan Narodnizm akımının temel kaynağını oluşturmuştur. Bu dönemin genç aydınlar kuşağı, Rusya'nın üzerine çöreklenmiş kaba despotizmden kurtulmak için büyük bir arayış içindedir (Venturi, 1960: 220). Büyük bölümü soyluluğun alt kesiminden ve kentli orta sınıf ailelerden gelen bu genç kuşak, bir yandan Herzen ve Çernişevski'nin görüşlerini okurken diğer yandan bu düşünürlerde bulamadıkları Batı Avrupa'nın sosyo-ekonomik evrimi ve Rusya'nın iktisadi geleceğine dair çözümlenmeleri başta Fransız sosyalizmi ve pozitvizmi ile Alman maddeciliğinin temsilcilerinde olmak üzere Batılı

düşünürlerin yazılarında aramaya başlamıştır. Bu çerçevede Proudhon, Comte, Mill, Feuerbach ve Büchner ve Marx gibi toplumu bilimsel temelde inceleyen düşünürlerin görüşlerini Rusya'ya adapte etmeye çalışmıştır (Pipes, 1960: 320).

Narodnikler 1861 Reformunun ardından özgürleşen serflerin bekleyen kapitalizmin Batı Avrupa'da olduğu gibi korkunç sömürü ve toplumsal yıkım anlamına geleceğini öngörüyorlardı. Bu nedenle Rusya'nın geri kalmışlığını idealleştirerek Rusya'nın ayrı ve kendine özgü yerli bir yoldan ilerlemesini sağlayacak yollar aradılar. Herzen ve Çernişevski'nin yazılarına dayanarak, Rusya'ya özgü sosyalizmi gelecekte değil, geçmişte, Rus köy komününün temsil ettiği saf bozulmamış ilişkilerde aradılar. Aslında Narodnikler, köy komününün reformdan önce defeodalsömürü ilişkilerinin bir parçası olduğunun farkındaydılar. Ancak köy komünü sosyalizme temel olabilecek bir kolektif mülkiyeti alışkanlığı içeriyordu ve sosyalizmin embriyosunu oluşturuyordu. Bu potansiyelin Reform sonrasındaki gelişmelerle ortadan kalkması engellenmeliydi. 1874'de Engels'e karşı yazdığı polemikte radikal Narodnik aydın Tkaçov şunları söylemektedir:

Bizim halkımız ... büyük bir çoğunlukla ... ortak mülkiyet ilkeleriyle doludur; deyim yerindeyse, içgüdüsel olarak, geleneksel olarak, komünisttir. Kolektif mülkiyet düşüncesi, bugün, Rus halkının tüm dünya görüşü ile öylesine iç içe geçmiştir ki, hükümet, bu düşüncenin 'iyi düzenlenmiş' bir toplum ilkeleriyle bağdaşmaz olduğunu anlamaya başlar ve bu ilkeler adına, bireysel mülkiyet düşüncesini halkın bilincine ve yaşamına zorla sokmak isterse, bunu ancak süngü ve kırbaçla başarabilir. Buradan da açıkça görülüyor ki, bilisizliğine karşın, halkımız, sosyalizme, daha eğitilmiş oldukları halde Batı Avrupa halklarından çok daha yakındır. (Akt. Engels, 1977: 469).

Narodnikler, Herzen ve Çernişevski'ye kıyasla kapitalizme çok daha kesin bir karşıtlık içindeydi. Bu iki düşünür kapitalist gelişmenin sağlayacağı ilerici gelişmeleri vurgularken Narodnik aydınlar, Rusya'da kapitalizmin gelişmesini Çarlığın da bir parçası olduğu bilinçli bir tercih olarak görüyordu. Örneğin Narodnik akımın en etkili kuramcılarında Mihaylovski, Rusya'da kapitalizmin Batı Avrupa'dan bazı öğeleri alarak gelişebileceğini ve Çarlığın da bunu kolaylaştıracak adımlar attığını ancak hala başka bir seçeneğin mümkün olduğunu savunuyordu. Ona göre Rusya bir yol ayrımındaydı. Ya kapitalizme geçecek ya da köy komününe dayanarak sosyalist yolu seçecekti (Tanaka, 1969: 4-5).

Narodnikler, tutarlı bir siyasal programa sahip olmamalarına rağmen Çarlığın yıkılması ve Rusya'daki yegâne devrimci sınıf olarak gördükleri köylü sınıfının öncülük edeceği bir demokratik sosyalizmi hedef olarak önlerine koymuştu.

Kulakların tasfiyesi ve toprağın köylülere eşit bir şekilde dağıtılması temel öncelikti. Böylece Rusya kapitalizme geçmeden sosyalizme geçecekti. Fakat köylülük kırsal ilişkilerin yarattığı dar görüşlülük nedeniyle böyle bir girişime kendiliğinden yönelmeyecekti. Köylülüğü devrime kazanmak için öncü devrimciler onlara yol gösterecekti. Bu öncü eğitilmiş devrimciler genellikle kentli orta sınıf ve soylu geçmişe sahip aydınlardan oluşuyordu.

Narodnikler 1874'den itibaren "halka gitmek" sloganıyla köylere gidip siyasal ajitasyona başladılar. Kendilerini kuşku ile karşılayan köylülerin güvenini kazanmak için Rus köylü geleneklerini benimsemeye çalıştılar. Narodniklerin bu girişimi Çarlığın büyük bir baskısı ile karşılaştı. Birçok Narodnik hapse ya da sürgüne gönderildi. 1876 yılında farklı Narodnik gruplar *Toprak ve Özgürlük* (Zemlya i Volya) adlı örgüt içinde birleştiler. Öte yandan hareketin köylü sınıfına ulaştığı hayal kırıklığı ve Çarlık baskısı birçok Narodnik devrimciyi bireysel terörizm çizgisine yöneltti. *Toprak ve Özgürlük* grubundan kopan bir grup Narodnik 1879'da köylülere ayaklandırmak ve Çarlığın baskısına karşı koymak için bireysel terörü öne çıkaran *Halkın İradesi* (Narodnaya Volya) Partisini kurdular. Bu parti köylülüğü devrime kazanmak için Çar'ın doğaüstü güçlere sahip olmadığını kanıtlamak üzere bireysel terör eylemlerine yöneldi. Ve Çar II. Alexander'a başarılı suikast düzenledi. Narodnik hareket, 20. yüzyıl başlarına kadar, Rus siyasal yaşamında etkisini sürdürdü. Ancak 20. yüzyıl başlarından itibaren Rusya'da değişen koşulların etkisiyle köy komününe dayalı siyasal programı terk etse de köylü sınıfına dayalı bir devrim stratejisi izlemeye devam etti.

Marx ve Rusya: Tarihsel Maddecilik Üzerine Tartışmalar

*Kapital'in Rusya'da çevirisinin başlaması Marx'ın dikkatini Rusya'ya çeker. Bu dönemden ölümüne kadar Marx Rusya'daki toplumsal gelişmelerle çok yakından ilgilenmiş, Rusya'daki tartışmaları birincil kaynaktan izlemek için Rusça öğrenmeye başlamıştır. Marx'ın Rusya'ya yönelik ilgisi yalnızca *Kapital'in* çevrilmesi ile ilgili değildir. Marx, Avrupa siyasetinde Rus çarlığının oynadığı rolü çok yakından izlemekte, Avrupa'da toplumsal devrim çağının yeniden açılması için Rusya'da çarlığın yıkılmasını zorunlu görmektedir. Ancak 1860'ların sonuna kadar Marx Rusya'daki toplumsal koşulları birincil kaynaklardan izleyememiştir. Marx, *Kapital'in* Rusça çevirisi ile ilgili girişimlerin ardından öteden beri planladığı Rusça öğrenmeyi karar vermiş, 1869 yılında Danielson'un gönderdiği V.V. Bervi-Flerovskii'nin *Rusya'da Emekçi Sınıfların Durumu* adlı kitabını Rusça aslından okuyacak kadar büyük bir hızla Rusça öğrenmiştir. Karısı Jenny Marx, Marx'ın Rusça öğrenme çabasından "adeta bir ölüm kalım meselesiymişçesine Rusça öğrenmeye başladı" diye söz etmektedir (Nimtz, 2000: 245).*

Marx, Narodnik bir yazar olan Bervi-Flerovski'nin kitabı hakkında Engels'e yazdığı 10 Şubat 1870 tarihli mektupta şunları yazmaktadır:

Flerovski'nin kitabından ilk 150 sayfayı okudum. ...Rusya'nın ekonomik koşulları hakkındaki gerçeği söyleyen ilk yapıt bu. Adam, "Rus iyimserliği" dediği şeyin amansız düşmanı. Ben bu komünistik Eldorado pembe düşüncelerini hiçbir zaman taşımadım; ama Flerovsky beklenebilecek olanın da ötesine geçiyor. Gerçekten garip, ama Petersburg'da böyle bir yapıtın basılabilmiş olması kuşkusuz, ani bir değişikliğin belirtisi. ...Yapıtın sunuş yöntemi de çok özgün... Anlaşılan o ki, adamın gitmediği yer kalmamış; her şeyi kendi gözüyle görmüş. Toprakbeylerine, kapitalistlere ve bürokratlara karşı alaz alaz bir öfke. Ne sosyalist doktrinin, ne (ortak mülkiyet biçiminden yana da olsa) toprak konusunda herhangi bir gizemcilik, ne de nihilist tumturaklı sözler. Sözün özü, senin Emekçi Sınıfın Durumu'ndan sonra, yayınlanmış en önemli kitap (Marx ve Engels, 1996: 11-12).

Marx, bu mektubun Türkçe çevirisinde yer almayan son kısmında muhtemelen Rus köylüsü üzerine devrimci düşler kuran dönemin Narodniklerini çok kızdıracak şu sözlere yer verir: "Rus köylüsünün aile yaşamı da, -karısını öldüresiye dövme, votka ve çok eşlilik- kitapta çok iyi anlatılmış. Bu yüzden Yoldaş Herzen'in hayalperest palavralarını bana şimdi gönderirsen çok iyi denk gelecek."³

Mektupta görüldüğü gibi Marx, Rusya'da köy komünü ile ilgili hayallere hiç prim vermemekte, konu ile ilgili görüşlere eleştirel bir üslupla yaklaşmaktadır. Engels'e yazdığı 12 Şubat tarihli bir diğer mektupta ise "bu kitaptan Rusya'daki mevcut koşulların artık sürdürülemeyeceği, serfliğin kaldırılışının kırdaki parçalanma sürecini hızlandırdığı ve korkutucu bir toplumsal devrimin yaklaştığının açıkça anlaşıldığını görüyoruz" demektedir.⁴

Marx'ın bu dönemde Rusya ile ilgisi aynı zamanda I. Enternasyonal'deki siyasal mücadelelerle ilgilidir. Marx, Bakunin'in temsil ettiği anarşistlerle mücadelede, Narodniklerle ortak hareket etmiş, bu yöndeki girişim de bizzat Cenevre'deki bir Rus sürgünler grubundan gelmiştir. Bu grup, Mart 1870'de kendisini Enternasyonal'in bir seksiyonu olarak örgütlemiş ve Marx'tan Enternasyonal Genel Konseyinde kendilerini temsil etmesini rica etmiştir.

Marx'ın Narodnik hareketle kurduğu diyalogta ana konu köy komününün Rusya'nın geleceğinde oynayacağı rolle ilgilidir. 1870'de Enternasyonal'in Rus seksiyonuna katılan ve ardından Londra'da Marx'ı ziyaret eden ünlü kadın devrimci Elizabeth Tomanovskaya, bu ziyarette Marx'la köy komünü üzerine fikir alışverişinde bulunmuştur. Birçok Narodnikten farklı olarak Tomanovskaya, köy

komününün yıkılışının kaçınılmaz olduğunu; köylülerin komünal toprakları özel mülkiyete geçirdiğini ve devletin komünü mali gerekçelerle ve bir baskı aracı olarak koruduğunu söyler. Marx'a yazdığı bir mektupta, Rus komününü ilk defa gündeme getiren Baron von Haxthausen'in kitabını ve Enternasyonal'in Rus seksiyonunun çıkardığı *Narodnoe Delo* dergisinde yayınlanan "Köylü Reformu ve Toprağın Komünal Mülkiyeti" başlıklı makaleyi okumasını tavsiye eder. (McClellan, 2005: 151). Marx, bu makaleyi okur ve makaledeki köy komünü ile ilgili Narodnik görüşe oldukça eleştirel bir şekilde yaklaşır. Bu makaleye şu notu düşer: "Bu çöpten çıkan şudur: Rus komünal mülkiyeti burjuva uygarlığı ile değil Rus barbarlığı ile uyşur" (Wada, 1983: 45).

Marx'ın Rusya üzerine görüşlerinin şekillenmesinde, Çernişevski'nin büyük bir etkisi olduğu açıktır. 1870 yılında kendisini Londra'da ziyaret eden Rus devrimci German Lopatin'in tavsiyesiyle ilk kez Çernişevski'nin eserleriyle tanışmıştır. İlk okuduğu çalışması onun *Mill'e Göre Ekonomi Politğin Temelleri* adlı eseridir. Bu kitap, Çernişevski'nin 1860'da John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy* adlı eserini Rusça'ya çevirdikten sonra, genç kuşak, Mill'in bu kitaptaki eklektik liberal görüşlerine karşı uyarlamak ve kitabın savlarını Rusya gerçekliğine uyarlamak için yazdığı geniş hacimli bir şerh kitabıdır (Turin, 1930: 29).

Marx, 1871'de Paris komününün yenilgisi ve Enternasyonal'de anarşistlerle yoğun siyasal mücadelelerin ardından 1872'de yeniden teorik çalışmaya döner ve Rusya üzerine okumaya başlar. Bu dönemde Çernişevski'nin makalelerinden oluşan "Toprakta Komünal Sahiplik Üzerine Denemeler" başlıklı derlemeyi okur. Burada özellikle yukarıda değinilen 1858 tarihli "Toprakta Ortak Sahipliğe Karşı Felsefi Önyargıların Eleştirisi" başlıklı makaleyi dikkatle inceler.

Shanin (1983)'in derlediği *Late Marx and the Russian Road* adlı kitapta Shanin (1983) ve Wada (1983) Marx'ın bu dönemde özellikle Çernişevski'nin makalelerini okumasının ardından Narodnizmin görüşlerinden etkilendiği, *Kapital*'de geliştirdiği tarihsel gelişme modelini terk ettiğini savunmaktadır. Buna göre Marx, Rusya üzerine incelemelerinin ardından *Kapital*'de üretici güçlerin gelişmesine dayalı evrimci tarihsel gelişme modelini revize ederek çoğul geçişlere olanak tanıyan daha esnek bir tarih modelini benimsemiştir. Bu nedenle *Kapital*'deki olgun Marx'tan farklı olarak 1872'den ölümüne kadar farklı bir çizgiye yönelen bir "yaşlı Marx" sorunsalından bahsetmek gerekir.⁵ Burada Marx'ın *Kapital*'de benimsediği modelin evrimci olup olmadığı üzerine tartışmayı sonraya bırakarak bu yöndeki yorumlara kaynaklık eden kanıtlara değinmek yararlı olacaktır. Baştan vurgulanmalıdır ki bu konuda en güçlü görünen argümanlar, aşağıda ele alınacak olan Marx'ın Narodniklere yazdığı ve göndermediği mektup taslaklarıdır.

1872'den itibaren Marx'ın görüşlerindeki değişikliklerle ilgili Wada (1983: 47)'nin işaret ettiği "kanıt"lardan kronolojik olarak en önce geleni Marx'ın *Kapital*'in Almanca II. baskısında yaptığı kimi değişikliklerdir.⁶ Bu değişikliklerden birisi *Kapital*'in Almanca I. baskısının önsözünde yer alan "sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olanına, yalnızca kendi geleceğinin imgesini gösterir" cümlesinin sonunda yer alan ve kesin yargı ifade eden ünlem işaretini kaldırılmış olmasıdır. Bu değişiklik Wada'ya göre Rusya'da kapitalizmin bir geleceği olmadığını savunan Narodniklerle tartışmalarının sonucudur. Acaba Marx burada geri adım atarak başka bir hikâyenin olası olduğunu mu ima etmektedir? Bu zorlama yorumu bir yana bırakarak, Wada'nın işaret ettiği diğer değişikliğe değinelim.

Marx, Almanca II. baskıda, I. baskıda yer alan ve Herzen'in Rus köy komünü üzerine görüşlerinden alaycı bir şekilde bahsettiği bir dipnotu da kaldırmıştır. Herzen'in Narodnikler açısından önemi dikkate alındığında bu değişiklik anlamlı sayılabilir. Marx, bu dipnotta Herzen'in Rus köy komününe dayanarak komünizmi Rusya'nın içinde değil, Prusyalı devlet adamı Haxthausen'in 1845'de yayınlanan kitabından keşfettiğini iğneleyici bir ifadeyle dile getirir. Ve Herzen'in Avrupa'nın kapitalist uygarlığına karşı Pan-Slavist bir çerçevede Rus komününü öne sürmesini eleştirir. Marx'ın *Kapital*'in Almanca II. baskısından çıkardığı bu dipnot Herzen şahsında Narodnikleri aşağıladığı yolunda eleştirilere yol açmıştır. Marx, bu konuyu speküle eden Narodnik yazar Mihaylovski'nin yazısına yanıt olarak, yazının yayınlandığı *Oteçestvenniye Zapiski* (Vatan Yıllıkları) dergisinin yazı kuruluna 1877 yılında bir mektup yazmış, ancak mektubu göndermemiştir. İçeriği nedeniyle "yaşlı Marx" sorunsalına kanıt olarak gösterilen bu mektuba aşağıda değineceğiz. Çünkü bu mektubunun içeriğinin anlaşılır olması için Marx'ın bu dönemde *Kapital*'de yaptığı bir diğer değişikliğe değinmek gereklidir. Bu, Marx'ın *Kapital*'in Fransızca çevirisinde 1875 yılında yaptığı değişikliktir. Marx, sözü geçen mektupta ve diğer mektuplarda Fransızca çevirideki revize edilmiş pasaja gönderme yapmıştır.

Kapital'in Fransızca çevirisi diğer dillerdeki çevirilerinden farklı olarak fasiküller halinde yapılmış, 1872'de başlayan çeviri 1875'de tamamlanmıştır. Marx, bu çevirinin 1875 yılında yayınlanan ilkel birikimle ilgili bölümünde Almanca orijinal metne bazı vurgular eklemiştir.

Almanca baskıdaki ilgili bölümde ilkel birikimle ilgili pasaj şöyledir:

Kır üreticisinin, köylünün topraktan yoksun bırakılması, bütün sürecin temelini oluşturur. Bu mülksüzleşmenin tarihi farklı ülkelerde farklı renklere bürünür, farklı aşamalarını farklı sıralarla ve farklı tarih dönemlerinde geçirir. Bunun klasik

biçimine sahip olduğu tek yer İngiltere'dir. İngiltere'yi örnek alışımızın nedeni de budur.

Fransızca baskı için yapılan değişiklik şöyledir:

...Bu nedenle, kapitalist sistemin temelinde üreticilerin üretim araçlarında radikal bir şekilde koparılması yatar. Tüm evrimin temeli, köylülerin mülksüzleştirilmesidir. Bu, nihai biçimde yalnızca İngiltere'de gerçekleştirilmiştir. ...Fakat **Batı Avrupa**'nın bütün diğer ülkeleri de, ortama bağlı olarak yerel renklere bürünmesine, daha dar bir alana sıkışmasına, daha az belirgin niteliğe sahip olmasına ya da farklı silsileleri izlemesine rağmen **aynı hareketi geçirmektedir**. [vurgular sonradan]

Marx, Fransızca baskıya yaptığı bu değişiklikle ilkel birikime yalnızca bir Batı Avrupa olgusu olarak değinirken gerçekten Narodniklerin kapitalizmin Rusya'da bir geleceği olmadığı yolundaki görüşlerinden etkilenmiş ve görüşlerini revize mi etmiştir?

Kapital'in Fransızca baskısında ilkel birikimin bir Batı Avrupa fenomeni olarak sınırlandırılması Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* eserinde Narodnik yazarlarla yaptığı polemiklerde gündeme gelen bir tartışmaya işaret etmektedir. Rusya'da kapitalizm sanayide devlet girişimleri ve yabancı şirketlerin yatırımlarıyla 1880'lerden itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak bu gelişmeye kırsal üreticilerin radikal bir şekilde topraktan koparılmaları eşlik etmemiştir. Kırdaki gelişen kapitalist üretim ilişkileri, köylülük içinde farklılaşmaya yol açmasına karşın, feodal üretim ilişkileri varlığını sürdürmüştür. Rus Çarlığı 1861 reformunu köylülüğü topraktan koparmaya dönük ilkel birikimci bir perspektifin tam tersi bir yol izleyerek köylülüğü toprağa bağlayan bir şekilde tasarlamıştır. Bunun nedeni feodal Çarlığın, ilkel birikimin yaratacağı toplumsal sorunlardan korkması, toprak sahiplerinin kapitalist tarıma yönelik eğilimlerinin zayıflığı ve daha genel olarak Çarlığın dayandığı toplumsal temeller nedeniyle kırdaki kapitalist gelişmeyi arzulamaması olabilir. Tüm bunlar Rusya'da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini yavaşlatmış, tarım sorununun kapitalist gelişmenin ihtiyaçlarına uygun köklü bir çözüme kavuşturulamamış olması, toprak açlığı içindeki köylülüğü uzun dönemde devrimci saflara itmiştir. Bu durum Rusya'da 1917 devriminin işçi köylü ittifakına dayanan özgün niteliğini belirlemiştir.

Marx, ilkel birikim konusunda Fransızca baskıda yaptığı Batı Avrupa vurgusunu, 1875'de hala bir köylüler ülkesi olan Fransa'nın koşullarını gözeterek yapmış olabilir. Ancak 1877'de *Vatan Yıllıkları* Dergisi yazı kuruluna ve 1881'de Vera Zasuliç'e yazdığı mektup taslaklarında Fransızca baskıdaki değiştirilmiş metne

gönderme yapması, Rusya ile ilgili tartışmaları gözetererek bu değişikliği yaptığını düşündürmektedir.

Marx'ın yakın çalışma ve mücadele arkadaşı olan Engels de 1870'lerde Rusya'daki toplumsal koşullarla yakından ilgilenmiştir. Marx ve Engels'in, düşünce tarihinde eşi benzeri olmayan bir şekilde her konuda ortak çalıştığı, her argümanı enine boyuna tartışarak birlikte kararlaştırdıkları dikkate alındığında Engels'in yazdıkları da Marx'ın bu konu ile ilgili görüşleri olarak okunabilir. Rusya üzerine Marx ve Engels'in bu döneme ait yazışmalarından da anlaşıldığı üzere, Marx, Engels'in yazılarına kaynak sağlamış, bir dizi ayrıntılı mektuplarda paylaşmıştır. 1874'de Engels, ünlü Narodnik kuramcı Pyotr Lavrov'un bir yazısından hareketle radikal Narodnik P. N. Tkaçov'un görüşlerini eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Tkaçov, bu eleştiriye bizzat kendisi yanıtlayarak Engels'e karşı "Bay Friedrich Engels'e Açık Mektup" başlıklı bir broşür kaleme almıştır. Engels, bu broşüre yanıt olarak yukarıda alıntılıdığımız "*Rusya'daki Toplumsal Koşullar Üzerine*" başlığı ile yayınlanan bir dizi makale kaleme almıştır. Engels bu makalede Rusya'daki reformun içeriğine ve reform sonrasındaki gelişmelere dayanarak köy komününün büyük bir çözülme içinde olduğunu vurguladıktan sonra Narodniklerin komüne dayandırdıkları doğrudan sosyalizme geçiş tartışması ile ilgili olarak Marx ile birlikte formüle ettikleri ve ilerleyen yıllarda sıkça tekrarladıkları görüşü öne sürer. Bu görüş Rusya'da köy komününün kapitalizm tarafından dağıtılmadan doğrudan sosyalizme geçişte bir basamak olmasını Batı Avrupa'daki bir işçi sınıfı devrimine bağlamaktadır:

Görülüyor ki, ortak mülkiyet, Rusya'da, serpilme dönemini çoktan geçmiştir ve her bakımdan dağılmaya doğru gitmektedir. Bununla birlikte, eğer bunun için [sosyalizme geçiş için, M.K.] koşullar olgunlaşmıyaya kadar yaşayacak olursa, ve eğer köylülerin toprağı artık tek tek değil, kolektif olarak işleyebilecekleri bir biçimde gelişebilme yeteneğinde olduğunu gösterecek olursa, bu toplum biçimini daha üst bir biçime ulaştırma, Rus köylüsünün burjuva küçük mülkiyeti ara aşamasından geçmesine gerek kalmaksızın onu bu daha üst biçime ulaştırma olasılığı kuşkusuz vardır. Ama bu, ancak, ortak mülkiyet tamamiyle parçalanmazdan önce, Batı Avrupa'da, Rus köylüsüne böyle bir geçiş için gerekli önkoşulları, özellikle tüm tarımsal sistemine zorunlu olarak bağlı bulunan devrimi yapması için gerekli olan maddi koşulları yaratacak bir proleter devrimi başarıyla yapılırsa olanaklıdır (Engels, 1977: 472).

Yozlaşmış ve dağılmaya yüz tutmuş haliyle köy komününün oynayacağı rolden bağımsız olarak, Marx ve Engels bu dönemde Rusya'nın bir demokratik devrimin arefesinde olduğunu düşünmektedir. "Tüm Avrupa gericiliğinin en son ve bugüne dek sağlam kalmış son sığınağını bir darbeye yıkacağından tüm

Avrupa için çok büyük önem taşıyan bir devrim”dir bu. “Bu devrim kesinlikle yaklaşılmaktadır. Ancak iki olay onu geciktirebilir: Türkiye’ye ya da Avusturya’ya karşı, para ve sağlam ittifaklar gerektiren başarılı bir savaş, ya da - mülk sahibi sınıfların gerisin geriye hükümetin kollarına atacak zamansız bir ayaklanma girişimi” (Engels, 1977: 475).⁷

Marx’ın bu dönemde Rusya ile ilgili bir diğer yazısı Saint Petersburg’da yayınlanan Narodnik dergisi *Vatan Yıllıkları* yazı kuruluna yazdığı mektuptur. Bu mektup, dergide Mihaylovski’in yazdığı “Karl Marx, Bay Jukovski’nin Mahkemesi Önünde” başlıklı makaleye yanıt olarak kaleme alınmıştır. Mihaylovski, bu yazıda, Marx’ın *Kapital*’in Almanca I. baskısındaki Herzen eleştirisini gündeme getirerek, bununla onun şahsında Rus aydınları ve onların köy komünü ile ilgili düşüncelerini aşağıladığını iddia etmiştir. Marx, mektupta, bu iddianın yersizliğini vurgularken, Almanca II. baskıya sonsözde yer verdiği Çernişevski’ye yönelik övgülerinin de onun görüşlerini tümüyle benimsemek anlamına gelmediğini söyler. Ve derginin yazı kuruluna şöyle seslenir:

[Çernişevski] değerli yazılarında, Rusya’nın, liberal iktisatçıların istediği gibi, kapitalist üretime geçebilmek için, işe, tarım komününü yıkmakla mı, yoksa, tersine bu düzenin işkencelerine uğramadan kendi öz tarihsel verilerini geliştirerek kapitalist düzenin tüm meyvelerini edinerek mi geçebileceği konusunu incelemiştir. O, bu ikinci çözüm lehinde görüş ileri sürüyor...

Neyse hiçbir şeyi bilmece halinde bırakmayı sevmediğimden açık konuşacağım. Rusya’nın iktisadi gelişmesi hakkında bilgiye dayanan bir yargıya varabilmek için Rusçayı öğrendim. Ve uzun yıllar konuyla ilgili resmi ve diğer yayınları izledim. Vardığım sonuç şudur: Rusya 1861’den beri izlemekte olduğu yolda devam ederse kapitalist düzenin kaçınılmaz tüm belaları başına gelecek ve tarihin bugüne dek bir halka sunmuş olduğu en güzel şansı yitirmiş olacaktır (Marx ve Engels, 1992: 289).

Marx mektubun ilerleyen bölümünde ilkel birikime ilişkin olarak Fransızca çeviriye gönderme yaparak buradaki ilkel birikim üzerine olan bölümün, sadece Batı Avrupa’da kapitalist iktisadi düzenin feodal iktisadi düzenden çıkış yolunu çizdiğini vurgular. Bu bölümün ana fikrini özetledikten sonra bu tarihsel taslağın Rusya’ya nasıl uygulanabileceğini açıklarken kendisine atfedilen teleolojik tarih görüşünü şu sözlerle eleştirir:

Eğer Rusya, Batı Avrupa ulusları gibi kapitalist bir ulus olma eğilimi gösterirse-ve Rusya son yıllarda bu doğrultuda epey çaba göstermiştir-bu ülke, köylülerinin önemli bir kesimini proleterler haline getirmeden bunda başarı sağlayamaz; ve

bir kere, kapitalist rejimin kucağına düşünce de Rusya öteki kafir halklar gibi aynı acımasız yasalarla cezalandırılacaktır. İşte hepsi bu kadar. Ama eleştiricime bu kadarı yetmiyor. Onun, Batı Avrupa’da kapitalizmin doğuşuyla ilgili tarih taslağını mutlaka başkalaştırması ve onu, hangi tarihsel koşullarda bulunurlarsa bulunsunlar tüm halklara toplumsal emeğin üretici yeteneklerine en büyük atılımı, insana en eksiksiz gelişmeyi sağlayan iktisadi şekillenmeye sonunda varmak üzere, yazgı gibi zorla kabul ettirilmiş olan genel gidişin bir tarihsel-felsefi teorisi biçimine sokması gerekiyor. Ancak kusura bakmasın. (Bu beni fazlasıyla onurlandırmak ve aynı zamanda fazlasıyla utandırmaktır.) (Marx ve Engels, 1992: 290-291).

Marx’ın Rusya üzerine yazdığı yazılar içinde belki de en ünlüsü Rus Narodnik Vera Zasuliç’in mektubuna yanıt olarak kaleme aldığı 4 adet taslak metin ve son olarak kaleme aldığı gönderilmeyen mektuptur.

Vera Zasuliç, Şubat 1881’de Marx’a yazdığı mektupta dönemin Rus entelektüel ortamının da göstergesi sayılabilecek şu ifadelerle seslenir:

Bugünlerde sık sık, köy komününün, tarih, bilimsel sosyalizm ve kısacası tartışma dışı her şey tarafından yok edilmeye yazgılı arkaik bir biçim olduğunun söylendiğini duyuyoruz. Bu görüşü dillendirenler kendilerinizi sizin gerçek müritleriniz; “Marksistler” olarak tanımlıyorlar. Bunların en güçlü argümanı çoğu kez şu oluyor: ‘Marx öyle diyor’.

Fakat diğerleri “Marx *Kapital*’de tarım sorununu tartışmıyor ve Rusya hakkında hiçbir şey söylemiyor, bu düşünceyi *Kapital*’den nasıl çıkarıyorsunuz” diye itiraz ediyor.

...köy komünümüzün olası yazgısı üzerine ve dünyanın tüm halklarının, tarihsel zorunluluk gereği kapitalist üretimin tüm aşamalarından geçmelerini zorunlu sayan teori üzerine görüşünüzü açıklamakla ne büyük bir hizmette bulunursunuz...

Arkadaşlarım adına sizden bize bu iyiliği yapmanızı rica ediyorum.⁸

Marx’ın, Vera Zasuliç’in bu mektubuna yanıt oluşturmak üzere yazdığı taslaklarda *Vatan Yıllıkları* Dergisine yazdığı mektuba çok benzer ifadeler vardır. Ancak taslaklar, Batı Avrupa’da ve Rusya’da köy komününün tarihi ve sosyalizme geçişe temel oluşturup oluşturamayacağı ile ilgili daha ayrıntılı düşünceler içermektedir. Bu taslakların, Marx’ın zihnini açmak için kaleme alındığı açıktır. Çünkü fazlasıyla tekrarlar içermektedir. 4. taslak oldukça kısa bir metin olan nihai mektuba çok yakındır. Burada ele alınan geniş tartışmayı

tüm yönleriyle değerlendirmek yerine Marx'ın burada ilk kez dillendirdiği bazı noktaları açmakla yetineceğiz. Marx, bu taslak metinlerde Narodniklerin savlarını ciddiye alan bir üslup kullanmıştır. Taslaklarda tarım komününün farklı ülkelerdeki tarihsel evrimini ele almış, bu komünün, geriye doğru gidildiğinde Batı Avrupa tarihinde her yerde bulunduğunu, toplumsal ilerleme ile her yerde yok olduğunu, ancak buradan hareketle Rusya'da da aynı kaderin onu beklediği sonucu çıkarılamayacağını söyler. Çünkü:

...Rusya'da, bu ülkeye özgü koşulların bir araya gelmesi yüzünden, ulusal ölçüde kurulmuş olan tarım komünü, ilkel niteliklerinden adım adım kopabilir ve doğrudan doğruya, ulusal ölçüde kolektif üretimin unsuru olarak gelişebilir. Kapitalist üretimin çağdaşlığından ötürüdür ki, Rus tarım komünü, kapitalizmin (korkunç) iğrenç serüvenlerinden geçmeden, bu üretimin tüm olumlu yanlarını benimseyebilir. Rusya, modern dünyadan tecrit edilmiş değildir; Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı da olmamıştır.

Kapitalist sistemin Rus heveslileri böyle bir çözümün teorik olanağını yadsımaya kalkarlarsa, kendilerine soracağım soru şudur: makineleri, buharla işleyen gemileri, demiryollarını vb. işletebilmek için Rusya, Batı gibi, makine sanayisinin o uzun kuluçka döneminden geçmek zorunda kaldı mı? Şunu da açıklasınlar, nasıl oldu da (bankalar, kredi kurumları vb. gibi) Batıda yaratılması yüzyıllar sürmüş olan değişim mekanizmasını göz açıp kapayana dek ülkelere sokabildiler? (Marx ve Engels, 1992: 254-255).

Demek ki, teorik olarak, Rus "kırsal komünü" - temeli olan toprağın ortaklaşa mülkiyetini geliştirerek ve gene, özünde taşıdığı özel mülkiyet ilkesini tasfiye ederek direnebilir; bu komün, modern toplumun yöneldiği iktisadi sistemin bir hareket noktası olabilir; kendi kendini yok etmeye kalkmadan deri değiştirebilir; kapitalist düzenden, sadece olabilecek süresi bakımından toplumun tüm yaşamı içinde hesaba katılmayacak kadar kısa ömürlü olan kapitalist düzenden geçmeden kapitalist üretimin insanlığa sağladığı ürünleri ele geçirebilir. Ama saf teoriden inerek Rus gerçekliğinin toprağına ayak basmak gerekir (Marx ve Engels, 1992: 262).

Marx, Rus köy komününü ezen tüm yoksullukların yanında sosyalist kolektif üretimin ve kolektif mülkiyete temel oluşturabilecek özellikleri olarak kuruluş biçimini ve ortaya çıktığı tarihsel ortamı vurgular. Komündeki toprağın ortaklaşa mülkiyeti, Rus köylüsünün artel sözleşmesi alışkanlığı⁹, bataklıkların kurutulması kanal yapımı vb. gibi alanlarda uyguladıkları kolektif çalışma pratikleri, sosyalist kolektif üretim ve mülkiyete geçiş için elverişli bir temel oluşturmaktadır.

Rus köy komününün sosyalizme geçişe temel oluşturabilecek ikinci özelliği ise ortaya çıktığı tarihsel koşullardır. Köy komünü arkaik tipteki komünlerden farklı olarak Avrupa’da kapitalist sistemin ortaya çıktığı döneme kadar geniş; ulusal bir ölçüde varlığını sürdürebilmiştir. Üstelik Rusya’nın topraklarının fiziksel özelliği hem kooperatif emekle işletilen geniş ölçekli makineli tarımı gerekli kılmakta hem de böyle bir tarımsal biçime uygun bir zemin sunmaktadır. Rus komününün kapitalist üretimle çağdaş oluşu, ona kolektif çalışmanın tüm koşullarını sağlamaktadır. Böylece komün, kapitalist sistemin boyunduruğundan geçmeden bu sistemin sağlamış olduğu olumlu kazançları benimseyebilir.

Marx, bu tür geçiş için iki temel önkoşul olduğunu vurgular: “iktisadi gereksinme ve bu değiştirmeyi gerçekleştirebilmek için maddi koşullar” (Marx ve Engels, 1992: 262). Açıktır ki böyle bir geçişin önkoşulu, Çarlığı, toprak sahiplerini ve Çarlıkla bütünleşmiş tüccar ve sanayicilerin iktidarını hedef alacak, kırdan feodal ve ilkel kapitalist sömürü biçimlerini ortadan kaldıracak başarılı bir devrimdir. Aksi halde komünün sosyalizme geçişe temel oluşturması söz konusu olamaz. Marx, bu mektuplarda, zaten bilinen bu siyasal önkoşulu tartışmaya ihtiyaç duymaz ve komünün yaygın bir biçim olarak içerdiği potansiyele odaklanır. Bu nedenle bu tür geçiş için iki temel önkoşul olduğunu vurgular: “iktisadi gereksinme ve bu değiştirmeyi gerçekleştirebilmek için maddi koşullar.” Marx’ın burada tam olarak neyi kastettiği açık değildir. Bir olasılık, Marx, geniş ölçekli kolektif üretimi zorunlu kılacak iktisadi gereksinme derken sosyalist inşanın önkoşulu olan maddi gelişme düzeyine ulaşma hedefine işaret etmektedir.

Vera Zasuliç’e yazdığı bu taslaklarda Marx, salt kuramsal düzeyde 1861 reformu öncesinde feodal üretim ilişkilerinin, reform sonrasında ise kapitalizmin etkisi altında bozulan köy komününün, bu etkilerin dışında kalmış olması halinde sosyalist bir toplumsal kuruluşa temel oluşturup oluşturamayacağını ciddi bir şekilde tartışmaktadır. Ancak taslaklarda sıkça bunların teorik olasılıklar olduğunu vurgular. Pratikte ise kapitalizm Rus kırsal nüfuz etmektedir.

Bu mektup taslaklarında Marx’ın komünal mülkiyet üzerine saptamaları, *Alman İdeolojisi*’nde ve *Grundrisse*’nin bir bölümünü oluşturan *Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*’deki aynı konuyu ele aldığı sorunsaldan farklı bir sorunsala bağlanmıştır. Marx, (1979) geçmiş incelemelerinde ilkel komünal toplumdaki sınıflı topluma geçişte farklı biçimler içinde evrilen (Antik, Asyatik, Cermen) komünal mülkiyetin tarihini inceler. Bu incelemeler farklı üretim biçimlerinin iç çelişkilerini ve evrimlerini anlamaya yöneliktir. Ancak 1870’lerdeki komünal mülkiyet üzerine incelemelerindeki sorunsal genişler ve farklılaşır. Marx, özellikle Paris komünü deneyiminin ardından, bir devlet biçimi olarak komün üzerine düşünürken, ilkel toplumun geleceğin sınıfsız toplumuna kılavuzluk

edecek olumlu değerlerine, tarihsel çözülmeye karşı dirençlerine odaklanır (Hobsbawm, 1985: 75). Son yıllarında Henry Lewis Morgan'ın *Ancient Society*'si başta olmak üzere ilkel topluluklar üzerine antropolojik incelemeler hakkında özet ve yorumlar kaleme alır. Marx'ın tarihsel maddeciliğin temel konuları üzerine zengin bir malzeme içeren bu notları *Etnoloji Defterleri* adı altında yayınlanmıştır.¹⁰

Marx Vera Zasuliç'e yanıt olarak kaleme aldığı taslaklarda Narodniklerin köy komünü üzerine savlarını ciddiye almışsa da nihai mektupta oldukça temkinli ifadeler kullanır:

...Kapitalist üretimin doğuşunu tahlil ederken şöyle diyorum: "Demek ki, kapitalist sistemin temelinde, üretici ile üretim araçlarının köklü biçimde birbirinden ayrılması vardır. ... Bütün bu evrimin temeli tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir. Bu, şimdiye kadar, köklü biçim , de ancak İngiltere'de oldu. ... Ama Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri aynı hareketi geçirmektedirler."

Demek ki, bu hareketin "tarihsel kaçınılmazlığı" kesinlikle Batı Avrupa ülkelerine özgüdür. Bunun nedeni XXXII. Bölümden alınma şu pasajda gösterilmiştir: "Kişisel emeğe dayanan özel mülkiyetin yerini ... başkalarının emeklerinin sömürülmesine, ücret sistemine dayanan kapitalist özel mülkiyet alacaktır."

Demek ki, Batıya özgü bu harekette söz konusu olan, bir özel mülkiyet biçiminin yerini bir başka özel mülkiyet biçiminin almasıdır. Rus köylülerinde ise, tersine, onların ortak mülkiyetini özel mülkiyet biçimine sokmak gerekecektir.

Demek ki, *Kapital*'deki tahlil, tarım komününün yaşama yeteneği konusunda ne lehte, ne aleyhte nedenler ileri sürmemektedir; ancak orijinal kaynaklarda malzeme arayarak yapmış olduğum özel inceleme, bu komünün, Rusya'da toplumsal yeniden doğuşun dayanağı olduğuna beni inandırdı, ama komünün bu biçimde bir işlevi yerine getirebilmesi için, ilkönce onu her yandan kuşatan baltalayıcı etkilerden kurtarmak ve sonra da kendiliğinden-gelme bir gelişmenin doğal koşullarını kendisine sağlamak gerekir (Marx ve Engels, 1992: 280-281).

Marx bu mektubu hiçbir zaman göndermemiştir. Engels, Marx'ın ölümünün ardından bu mektubun ve *Vatan Yıllıkları* yazı kuruluna mektubun Rusya'da yayınlanması için büyük bir çaba göstermiş, ancak bu metinler farklı gruplar arasında gidip geldikten sonra yayınlanmadan kalmıştır.

Marx ve Rusya, ilişkisi üzerine en önemli metinlerden birisi de *Komünist Manifesto*'nun 1882 yılında yayınlanan Rusça baskısına Marx ve Engels imzasıyla çıkan önsözdür. Marx ve Engels, önsözün son paragrafında Rus köy komününün

geleceğine dair görüşlerini şöyle açıklarlar:

Komünist Manifesto'nun amacı, modern burjuva mülkiyetinin yaklaşmakta olan kaçınılmaz çözülüşünü ilan etmektir. Ama Rusya'da, hızla gelişen kapitalist vurguna ve henüz gelişmekte olan burjuva toprak mülkiyetine karşılık, toprağın yarısından fazlasına köylülerin ortaklaşa sahip olduklarını görüyoruz. Şimdi sorun şudur: Büyük çapta zayıflamış olsa bile, gene de, ilkel bir ortak toprak sahipliği biçimi olan Rus obşinası, doğrudan komünist ortak mülkiyetin üst biçimine geçebilir mi? Ya da, tersine, ilkönce, Batının tarihsel evrimini oluşturan aynı çözülme sürecinden mi geçmelidir? Buna bugün verilebilecek tek yanıt şudur: Eğer Rus devrimi, Batıdaki bir proleter devrimin habercisi olur, ve bunlar, böylelikle, birbirlerini tamamlarlarsa, Rusya'daki mevcut ortak toprak sahipliği, komünist bir gelişmenin başlangıç noktası olabilir (Marx ve Engels, 2011: 95).

Bu önsöz Engels tarafından kaleme alınmış, Marx birkaç küçük düzeltmenin ardından metne kendi imzasını da eklemiştir. Önsözdeki Rus devriminin Batıdaki proleter devriminin habercisi olması halinde, köy komününün komünist bir gelişmenin başlangıç noktası olabileceği vurgusu Engels'in 1875'te Marx'ın sağladığı kimi Rusça kaynaklarla ve onunla mektuplaşarak kaleme aldığı *Rusya'daki Toplumsal Koşullar Üzerine* adlı broşüründe de yer almaktadır. Buna karşılık Marx'ın *Vatan Yıllıkları* Yazı Kuruluna ve Vera Zasuliç'e yazdığı mektupta bu tür bir vurguya rastlanmaz.

Wada (1983: 70) Marx'ın bu dönemde eşi Jenny Marx'ın ölümü nedeniyle çok üzgün olduğu için mektubun içeriğine müdahale edemediğini, önsözünü basım için gönderdiği Narodnik yazar Lavrov'a yazdığı mektupta bu önsözün Rusça çevirisi için yazım stilinde kimi değişiklikler gerektiğini vurguladığını aktarmakta ve buradan hareketle önsözün Marx'ın değil Engels'in görüşlerini açıkladığını savunmaktadır. Wada, Vera Zasuliç'e yazılan mektubun gönderilmemesini de o dönemde Narodnik hareketindeki ayrışmada ortaya çıkan Kara Bölünme örgütüne mesafeli duruşuna ve bireysel terörü öne çıkaran Halkın İradesi ile daha yakın ilişki içinde olmasına bağlamaktadır. Gerçekten de Marx, son yıllarında Rusya'da esas olarak Halkın İradesi örgütüyle çok daha yakın bir ilişki kurmuştur. Peki buradan ne sonuç çıkarılabilir?

İlk olarak Marx ile Engels'in görüşleri arasındaki ayrılık savını ele alalım. Örneğin Shanin (1983), Engels'in pozitivist ve tek doğrultulu ilerlemeci bir tarih anlayışını temsil ettiğini ve *Anti Dühring* adlı eserinde bu anlayışın en gelişmiş biçimini sunduğunu savunmaktadır. Shanin (1983)'e göre Engels'in tarihsel maddecilik yorumunun kaynağı *Politik Ekonominin Eleştirisine Katkıya Önsöz*'de ve *Kapital*'de yazdıklarıyla evrimci bir tarihsel gelişme modeli oluşturan

Marx'tır. Yani Engels, olgun Marx'ın izinden gitmiştir. Buna karşılık "yaşlı Marx", bu tek doğrultulu evrimci gelişme modelini terk etmiştir. Burada sorun, Rus komününün geleceği ile görüşlerin farklılığı değildir. Engels, bu konuda Marx'la aynı fikirdedir. 1895 gibi Rus köy komününün dağılma sürecinin büyük bir ilerleme kaydettiği geç bir tarihte *Rusya'daki Toplumsal İlişkiler* eserine yazdığı sonsözde hala Rus köy komünün sosyalizme geçişe temel oluşturabileceğini yazmıştır. Sorun, Engels'in bu geçişin önkoşulu olarak Batıdaki bir işçi sınıfı devrimini görmesidir. Böylece Engels, eşitsiz ve bileşik gelişme nedeniyle tarihte sıçramaların olabileceğini kabul etmesine rağmen, bunu üretici güçlerin ileri derecede geliştiği bir Batı Avrupa işçi sınıfı devrimine bağlayarak üretici güçler ve üretim ilişkilerini diyalektiğine dayalı evrimci modeli savunmaya devam etmektedir.

Marx ve Engels'in, düşünce tarihinde eşi benzeri olmayan bir şekilde her konuda ortak çalıştığı, her konuyu enine boyuna birlikte tartıştıkları dikkate alındığında Marx'ın yakın çalışma ve mücadele arkadaşı olan Engels'in "yaşlı Marx" spekülasyonlarına hizmet etmeyen yazıları kaçınılmaz olarak eleştiri konusu olacaktır. Ancak Rusya konusunda Marx ile Engels arasında görüş farklılığı olduğu iddiasını güçlendirmek için bazı konularda bilinçli bir görmezden gelme de söz konusudur. Sayer ve Corrigan (1983: 80)'ın işaret ettiği gibi Marx ile Engels arasındaki görüş ayrılıklarına kanıt olarak gösterilen Batı Avrupa işçi sınıfı devrimi önkoşulu vurgusu 1874'te ilk kez Marx tarafından (üstelik görüşlerini tümüyle değiştirdiği iddia edilen Çernişevski'yi okuduktan sonra) Bakunin'in *Devlet ve Anarşi* kitabına yazdığı eleştiride dile getirilmiştir. Marx, bu notlarda Bakunin'in, Avrupa'daki proleter devrimi önkoşuluna yönelik köylücü ve Slav milliyetçisi eleştirilerine karşı açıkça şunları söyler: "Köklü bir toplumsal devrim, iktisadi gelişmenin belirli tarihsel koşullarına bağlıdır; bu koşullar onun ön gerekleridir. Dolayısıyla bu, ancak, kapitalist üretimle birlikte sanayi proletaryasının halkın hiç değilse önemli bir bölümünü oluşturduğu yerlerde olanaklıdır" (Marx ve Engels, 1977: 491).

Burada Engels üzerinden yürütülen tartışmanın esas muhatabının *Katkıya Önsöz*'de ve *Kapital*'deki Marx'ın görüşleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki en önemli tartışma Marx'ın iki vurgusundan çıkmaktadır. Birincisi *Katkıya Önsöz*'de yer alan şu pasajdır:

...İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. ..."Geniş çizgileriyle, Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler (Marx, 1993: 24).

Marx'ın burada bütün toplumların geçmesi gereken zorunlu aşamaları vurguladığı, farklı geçişlere, sıçramalara izin vermeyen tekyönlü bir tarihsel gelişme modelini savunduğu öteden beri iddia edilmiştir. Marx'ın önsözde oldukça yüksek bir soyutlama düzeyinde tartıştığı konu, kapitalist üretim ilişkilerinin, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimi olduğunu ve bu aşamada kapitalist toplumun bağrında gelişen üretici güçlerin, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları da yaratacağıdır. Yani kapitalist gelişme, insanlığın özgürleşmesine giden yolda, objektif bir temel sağlamaktadır. Burada toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak sözü edilen aşamalar, *apriori* olarak türetilmiş bir kuramsal tarihsel gelişme modeli değil, Batı Avrupa'nın kapitalizmin doğuşu ile sonuçlanan sosyo-ekonomik evriminin ayrıntılı bir tarihsel incelemesi ile elde edilmiş bir saptamadır. Burada ileriye doğru gelişen çağlar vurgusu, insanın yaratıcı kapasitesini sınırlayan bağımlılığın derecesi ile ilgilidir. Kölelikten yarı bağımlı serfliğe, buradan da serbest emekçiye geçiş, emeğin yaratıcı kapasitesi bakımından bir ilerlemedir.

Öte yandan kapitalizmin yok olması için üretici güçlerin gelişmesi görüşü özellikle II. Enternasyonal'e hakim olan sosyalizme evrimsel geçiş tezlerinin meşrulaştırılmasında kullanılmıştır. 1848'de kapitalizmin üretici güçlerinin yalnızca İngiltere'de belirli bir olgunluğa erişmiş olduğu bir dönemde *Komünist Manifesto*'daki çağrı dikkate alındığında, Marx'ın burada kastettiği şeyin, kapitalizmin belli bir ülkedeki gelişme düzeyi değil, bir toplumsal biçim olarak en uygun nitelikleri kazanmasıdır. Belli bir ülkede kapitalist gelişmenin düzeyi, devrimci siyasal hareketler açısından, bu gelişme düzeyinin yarattığı sınıf yapısı, tarihsel özellikler, siyasal yapı vb. dikkate alınarak izlenecek siyasi mücadelenin içeriğini, izlenecek stratejileri belirler. Bu konuda verilebilecek sayısız örnekten birisi Marx ve Engels'in anti-feodal ve anti-monarşik bir burjuva demokratik devrim dalgası olan 1848 devrimlerinde işçi sınıfının, devrimin eski rejimle uzlaşmadan ilerletilmesi için radikal burjuvaziyle ittifakını savunmasıdır.

Katkıya Önsöz'deki soyut ifadeler, Marx'ın bütünsel kuram ve pratiğinden kopararak anlaşılabilir. Bu ifadelerden bütün toplumların aynı zorunlu aşamalardan geçmesi gerektiği sonucuna ulaşmak için, Marx'ın pre-kapitalist toplumlar ve çağdaş kapitalist dünyadaki farklı toplumsal biçimlerin varlığı üzerine yazdıklarını göz ardı etmek gerekir. Marx, tarih çalışmalarında her zaman, farklı geçişlere, farklı eklemlemelere işaret etmiştir. Marx, 1846 gibi erken bir tarihte Engels ile birlikte kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*'nde teleolojik bir tarih anlayışına karşı şunları yazmaktadır:

Tarih, her biri bir önceki nesiller tarafından kendisine aktarılan materyali, sermaye kaynaklarını ve üretici güçleri kullanan, böylece, bir taraftan geleneksel faaliyeti tamamen değişmiş koşullarda devam ettiren, bir taraftan da tamamen farklılaşmış bir faaliyet yoluyla eski koşulları değiştiren ayrı ayrı nesillerin birbiri ardı sıra sahneye çıkmasından başka bir şey değildir. Bu durum kurgusal olarak öyle çarpıtılabilir ki, bir sonraki tarih bir önceki tarihin amacı haline getirilebilir. Örneğin, Amerikanın keşfine, Fransız Devrimi'nin patlak vermesine zemin hazırlama amacı atfedilebilir. Böylece, tarih özel amaçlara sahip olur ve "birçok kişi arasında bir kişi" (yani, "öz-bilinç, eleştiri, biricik" vb.) haline gelir. Bu arada, eski tarihin "belirleme", "amaç", "tohum" veya "fikir" gibi sözcüklerle tanımlanması ise, bir sonraki tarihin bir soyutlamasından -önceki tarihin bir sonraki tarih üzerindeki aktif etkisinden elde edilen bir soyutlamadan-başka bir şey değildir (Marx ve Engels, 2013: 52).

Marx ve Engels bu satırların hemen devamında kapitalizmin tüm dünyaya yayılmasını sağlayan temel dinamiği de şöyle açıklarlar:

"Birbiri üzerinde etkide bulunan ayrı ayrı alanlar bu gelişmenin seyri içinde genişledikçe ve gelişkin üretim tarzı, ekonomik ilişki ve bunun sonucu olarak çeşitli uluslar arasında ortaya çıkan doğal iş bölümü sayesinde ulusların başlangıçtaki yalıtık durumuna son verildikçe, tarih giderek dünya tarihi haline gelir. Böylece, örneğin, İngiltere'de icat edilen bir makine Hindistan'da ve Çin'de binlerce işçinin ekmeğini elinden alıyor ve bu imparatorlukların bütün var olma biçimi altüst ediliyor, bu icat evrensel-tarihsel bir olgu haline geliyor.

Bu görüşlerin dışında Marx, Hindistan üzerine yazdıklarında, *Kapital*'deki İrlanda üzerine yazdıklarında çağdaş azgelişmişlik tartışmalarını haber veren birçok saptama yapmıştır. Dolayısıyla 20. yüzyılda Marx'ın görüşlerini geniş yığınlara anlatmak için kaleme alınan bazı el kitaplarında rastlanan ve Marx'ın sözünü ettiği tarihsel aşamaları şematik ve indirgemeci bir biçimde bütün toplumların geçmesi gereken zorunlu aşamalar olarak ele alan tarih yorumunu Marx'a dayandırmak mümkün değildir.¹¹

"Yaşlı Marx" tezini savunanların olgun Marx'a yönelik tek yönlü evrimcilik suçlamasının bir diğer kaynağı da Narodniklerin de yoğun bir şekilde tartıştığı *Kapital*'in Almanca I. baskısına önsözdeki "Sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olanına, yalnızca kendi geleceğinin imgesini gösterir" (Marx, 2011: 18) ifadesidir. *Kapital*'in içeriğine dayanarak Marx'ın burada modern sanayiye kastettiği kolaylıkla anlaşılabilir. Nitekim bu ifadenin muhatabı olan Almanya, 1867'de İngiltere kadar olmasa da gelişkin bir modern sanayiye sahiptir. 1870'den itibaren ise İngiliz sanayisini geride bırakacak bir atılım yapmıştır.

Olgun Marx'ın evrimciliğine kanıt gösterilen bir diğer konu ise Marx'ın kendi tarih ve toplum kuramını Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nde açıkladığı evrimci kuramla ilişkilendirmesidir. Marx'ın Darwin'de bulduğu şey, oluşturduğu tarih ve toplum kuramına doğabilimsel bir kesinlik sağlaması değil, tersine, Darwin'in doğa bilimlerindeki teleolojik yaklaşıma son vererek, kendi kuramına destek sağlamasıdır. 1861'de Ferdinand Lasalle'a yazdığı mektupta şunları söyler:

Darwin'in kitabı çok önemli ve tarihteki sınıf savaşımını doğa bilimi açısından desteklediği için bana çok uygun düşüyor. Doğal ki, İngilizlerin ham tartışma yöntemine tahammül etme koşuluyla. Tüm eksikliklerine karşın kitap yalnızca doğa bilimlerindeki "teleoloji"ye ilk kez öldürücü bir darbe indirmekle kalmıyor, aynı zamanda rasyonel anlamı ampirik bir biçimde ortaya koyuyor... (Marx ve Engels, 1995: 141).

Marx'ın bu mektuptaki ifadeleri, 1900'lü yılların başından itibaren Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin kuramcılarının savunduğu, kapitalist gelişmenin evrimsel bir şekilde sosyalizme yol açacağı yolundaki görüşlerine karşı erken bir uyarı olarak okunabilir. Marx, hayatı boyunca, sosyalizmin maddi üretici güçlerin evriminin kendiliğinden sonucu olduğunu savunmamış, sosyalizmin yalnızca, kendisi de kapitalist gelişmenin ürünü olan modern işçi sınıfının bilinçli eyleminin sonucu olabileceğini vurgulamıştır. Marx *Kapital*'de, kapitalizmin yüzeydeki görünümünün gizlediği temel ilişkileri ve mekanizmaları açığa çıkararak "kapitalizmin mezar kazıcısı" olarak tanımladığı modern işçi sınıfının eylemine bilimsel bir temel kazandırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede yaşadığı dönemde oldukça yaygın olan, kapitalizmin yok oluşa sürüklediği bağımsız üreticinin kişisel emeğe dayalı özel mülkiyetini yeniden kurmaya dönük sosyalizm anlayışlarını ütöpik olarak değerlendirmiş ve bu görüşlere karşı büyük bir mücadele yürütmüştür. Marx'ın 1840'larda Proudhon'a karşı polemikleri, 1860'larda ve 1870'lerin başında Bakunin'in öncülük ettiği anarşist gruplara karşı siyasal mücadeleleri böyle bir perspektifin ürünüdür. Marx'ın Rus devrimcilerle kurduğu ilişkide bu perspektifin sürdüğü yukarıda gösterilmiştir. Ama burada belirgin bir farktan söz edilebilir. Çünkü, ütopyacı sosyalizm Batı Avrupa'da düşünsel olarak büyük ölçüde liberal görüşlerle eklemlenmiş, gelişen kapitalizmin yarattığı yeni toplumsal ilişkileri ve güçleri görmezden gelmiştir. Rusya'da ise 1870'lerdeki kapitalist gelişmenin geri düzeyi, yaklaşan demokratik devrimde işçi sınıfının belirgin bir rol oynamasını mümkün kılmadığından, Marx, kendisini büyük bir ilgiyle dinleyen Rusya'daki devrimci hareketi etkilemek için daha ılımlı bir söyleme başvurmuştur. Çünkü Rusya'daki devrim Marx için Batı'daki devrimlerin yenilgisinin ardından yeni bir devrimci dalganın işaret fişğini oluşturacaktır. Avrupa siyasetinde gerici bir rol oynayan Çarlığın bertaraf edilmesiyle uluslararası işçi hareketi ve demokrasi güçlerinin önündeki

engellerden birisi ortadan kalkmış olacaktır. Öte yandan Marx, Rusya'da burjuvazinin güçsüzlüğü ve devrimci güçlerin radikalizmi nedeniyle devrimin uzlaşmacı bir kanala aktarılmasından daha ileri noktalara taşınma olasılığını ciddiye almış görünmektedir. Yaşlı Marx üzerine, gönderilmemiş mektuplara ve mektup taslaklarına dayalı spekülasyon iddialarının görmezden geldiği temel konu budur. Marx, Rusya'daki koşullarla ve devrimci hareketle ilgisinin kaynağı Avrupa çapında bir devrimin örgütlenmesidir. Marx'ın en azından 1848'den beri hiç değişmeyen gündemi budur.

Rusya'da Marksizmin Doğuşu ve *Kapital*

Marx, ölümünden önceki 10 yıl boyunca, Çarlığı ve Rus feodalizmini yıkacak olası bir Rus devriminin, Avrupa'da devrimci dalganın yeniden yükselmesini sağlayacağı umuduyla dikkatini Rusya'ya çevirmiş, Rusya'daki devrimci düşüncenin esas taşıyıcıları olan Narodniklerle yakın iletişim kurmuştur. Bu iletişim, Marx'ın Rusya'da entelektüel saygınlığını artırsa da Marx hayattayken bir Marksist hareketin doğmasını sağlamamıştır. Rusya'da Marksizm, Marx'ın ölümünü izleyen süreçte bir grup Narodnik kökenli aydının öncülüğünde gelişmiştir. 1879 yılında *Toprak ve Özgürlük* örgütünün bölünmesinin ardından, kopan gruplardan birisi Halkın İradesi örgütünü kurarken, Georgi Plehanov, Vera Zasulic ve Pavel Akselrod'un içinde bulunduğu bir başka grup, toprağın komün içindeki bölüşümü anlamına gelen *Kara Bölünme* (Chorny Peredelzim) adlı başka bir örgüt kurmuştur. *Kara Bölünme* bireysel terörü temel yöntem olarak benimseyen *Halkın İradesi* örgütünün aksine mücadele yöntemi olarak barışçıl propaganda ve ajitasyonu benimsemiştir. *Kara Bölünme*'nin iç tartışmalar ve düşünsel ayrılıklar nedeniyle dağılmasının ardından, yurtdışına çıkan örgütün kurucu kadrosu, 1883 yılında Cenevre'de *Emeğin Kurtuluşu Grubu* adı altında Rusya'nın ilk Marksist örgütünü kurmuştur. Bu örgütün kuramsal açıdan en yetkin ismi olan Georgi Plehanov, eserleriyle Rusya'da Marksizmin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Marksizme yönelme sürecinde Hegel üzerine çalışmalar yapan Plehanov, 1883'den itibaren, Rusya'da bağımsız bir Marksist hareket inşa etmek için Narodnik hareketten hangi bakımlardan farklılaştıklarını açıklamaya dönük çok sayıda eser kaleme almıştır. Plehanov'un yazıları içinde özellikle tarihsel materyalizmin ayrıntılandırılması ve yorumlanması ile ilgili olanlar büyük bir toplam oluşturur. Rus devrimci hareketi içindeki temel tartışmaların Rusya'da tarihsel gelişmenin yönü ile ilgili olduğu dikkate alındığında bu kaçınılmaz bir tercihtir. Plehanov'un tarihsel materyalizm yorumu kimi özgün yönlerine karşın büyük ölçüde ortodoks Marksist yoruma dayalıdır (Blackledge, 2017: 107-108).

Plehanov'a göre devrimci teori olmadan kelimenin gerçek anlamıyla devrimci

hareket olamaz. Bu nedenle Rusya'daki gelişmelerin teorik açıdan doğru anlaşılması, devrimci hareketin yönünün doğru saptanması açısından hayatidir. Plehanov, 1883'de kaleme aldığı *Sosyalizm ve Siyasal Mücadele* ve 1885 tarihli *Farklılıklarımız* adlı eserlerinde Rusya'da kapitalizmin gelişmesi ile ilgili tartışmalarda Narodniklerin sorunu yanlış bir şekilde ortaya koyduğunu, Rusya'da kapitalist gelişmenin desteklenecek ya da karşı çıkılacak bir şey değil, Rusya'nın içinden geçtiği nesnel hareketin kendisi olduğunu vurgular (Walicki, 1987: 371). Bu bakış açısı temelinde Rusya'da kırdaki ve kentte kapitalist gelişmenin temel belirtilerine dikkat çeker. Rusya'da köy komününün kırdaki gelişen meta ekonomisi ile birlikte hızla çözülmeye uğradığını, köylüler arasında farklılaşmanın ve bireyci eğilimlerin yaygınlaştığını, köylerde *kulakların* kendi parsellerini ve yoksulluk nedeniyle topraklarını işleyemeyen köylülerin topraklarını ele geçirmeye başladıkları vurgular. Plehanov'a göre, köy komünü bir geleceği yoktur. Narodniklerin köy komünü üzerine kurdukları sosyalist program ütopyacıdır. Plehanov, Rusya'da yalnızca tarımda değil, sanayide de kapitalizmin büyük bir gelişme gösterdiğini, bu nedenle yaklaşan devrimde köylü sınıfının değil, işçi sınıfının esas rolü oynayacağını ilk kez vurgular (Hussain ve Tribe, 1983: 183-184).

Plehanov'a göre Rusya'da kapitalizmin tarihi, Büyük Petro'nun Batı'nın rekabetçi baskısına karşı yöneldiği modernleşme sürecine kadar geri gider. Ona göre büyük ölçüde uluslararası koşulların ürünü olarak gündeme gelen 1861 reformundan sonra, kırdaki meta ekonomisinin gelişmesi kapitalist gelişmeye büyük bir hız kazandırmıştır. Ancak Çarlık bir yandan kapitalist ilişkilere yol verirken, diğer yandan özellikle kırdaki köy komününe dayattığı pre-kapitalist yükler nedeniyle kapitalizmin gelişmesine engel olmaktadır. Rusya'da yaklaşan devrim, feodal Çarlığın yıkılması, demokrasinin kazanılması ve sosyalizmin bir ön adımı olarak kapitalist gelişmenin önündeki kapitalizm öncesi engellerin kaldırılması gibi sorunları çözecek bir burjuva devrimidir. Ne var ki Rus burjuvazisinin zayıflığı ve Çarlık bürokrasisi ile bütünleşmiş olması nedeniyle bu devrime işçi sınıfı öncülük edecektir. İşçi sınıfı bu devrimle iktidara gelmese bile, iktidara gelmesini kolaylaştıracak siyasal kazanımlar elde edecektir (Howard ve King, 2014: 152-154).

Plehanov'un Narodnizmin felsefi ve politik eleştirisine odaklanan verimli yazınsal faaliyeti Narodnizme karşı Marksist pozisyonun temel tartışma hatlarını belirlemiştir (Jacoby, 1975: 8). Bu hattın kuramsal açıdan en parlak izleyicisi Lenin'dir. Lenin 1894'te yayınlanan *Halkın Dostları Kimlerdir ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır* adlı kitapta, kendilerini "halkın dostları" olarak niteleyen başta Mihaylovski olmak üzere Rus Narodniklerin, öznel sosyoloji okulu adına Rus Marksistlerinin görüşlerine getirdiği eleştirileri

yanıtlar. Bu kitap, büyük ölçüde polemik bir dille yazılmış olsa da Marx'ın tarih ve toplum kuramının Rusya gerçekliğine dayanarak yapılmış en önemli savunmalarından birisidir. Ve kitabın içeriği, Mihaylovski'nin *Kapital*'den bir tarih kuramı çıkarılamayacağını ilişkin iddiasından hareketle Marksistlerin tarihsel gelişmenin nesnel yasalarına ve bu çerçevede Rusya'da kapitalizmin gelişme düzeyine işaret eden görüşlerine yöneltmiş eleştirilere verilen yanıtlardan oluşmaktadır.

Lenin bu polemğin ardından 1899'da *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi: Geniş Çaplı Bir Sanayi İçin Bir İç Pazarın Oluşma Süreci* adlı hacimli kitabını yayınladı. Lenin bu eseri Narodnik yazarların, Rus köy komününün kapitalizm aşamasını atlayarak sosyalizme geçişe temel oluşturduğunu savunmak için Rusya'da kapitalist gelişmenin mümkün olmadığını savunan görüşlerini kuramsal ve ampirik olarak yanıtlamak için kaleme almıştır. Lenin bu kitapta konuyu, pratik nedenlerle, pazarın oluşum süreciyle, Reform-sonrası dönemle ve Avrupa Rusyası ile salt iktisadi vechesi ile sınırlandırır ve kırdaki kapitalist ilişkilerin gelişme düzeyini, meta üretiminin gelişimi ve köylülük içindeki farklılaşmaya dair ayrıntılı ampirik malzemeyle ortaya koyar. Bu kitapla ilgili ilginç noktalardan birisi, Lenin'in görüşlerini eleştirdiği Narodnik yazarlar Vasily Vorontsov ve Nikolay Danielson'un 1870'lerden itibaren Marx'ın görüşlerini yakından izleyen kişiler olmasıdır. Vasily Vorontsov, Marx'ın eserleri üzerine çalışmış bir iktisatçıdır. Danielson ise, yukarıda değinildiği gibi *Kapital*'in I. cildinin çevirisini tamamlayan, II. ve III. ciltleri de Rusça'ya çeviren kişidir (Tanaka, 1969: 15-16). Vorontsov ve Danielson, Rusya'da kapitalizmin gelişmesinin köylülüğün üzerindeki etkisi konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da *Kapital*'in II. cildindeki yeniden üretim şemalarından hareketle genişletilmiş yeniden üretimin ancak kapitalizm dışı sektörün ve dış pazarın varlığı halinde olanaklı olduğunu savunurlar. Bu eksik tüketimci yoruma göre Rusya'da köylülüğün yoksulluğu, artı değer gerçekleşmesinin önündeki en büyük engeldir. Danielson, konuyu bir adım ileriye taşıyarak, kırdaki gelişen kapitalizmin köylülüğü yıkıma sürüklediğini, ancak köylülüğü ücretli işçilere dönüştüremediğini savunur. Ve *Kapital*'in III. cildine gönderme yaparak, kapitalist sektördeki kaçınılmaz teknik gelişmenin sermayenin organik bileşimini artırarak emek gücü talebini düşürdüğünü ve bu nedenle kapitalist olmayan kır ekonomisini dönüştürme kapasitesinin olmadığını savunur (Howard ve King, 1989: 167). Bu yazarlara göre Rusya'daki iç pazar, köylülüğün yıkımı nedeniyle daralmaktadır; dış pazar da, kapitalist gelişme yoluna çok geç giren genç bir ülkeye kapalıdır. Bu nedenle Rus kapitalizminin dayanaksız olduğu, ölü doğduğu gün gibi ortadadır (Lenin, 1988: 30).

Görüldüğü gibi, *Kapital*, bu dönemde, 1870'lerde olduğu gibi yalnızca I. cildiyle değil, II. ve III. cildiyle de Narodniklerin popülist görüşlerini kanıtlamak için en

saygın kuramsal kaynak olmaya devam etmektedir.

Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde, Narodniklerin kuramsal tutarsızlıklarını ayrıntılı bir şekilde tartışır. Lenin'e göre Vorontsov ve Danielson, kapitalist gelişmenin ayrıksı biçimlerini kavrayamamıştır. Bu yazarlar, kapitalizmi, kentlerde yoğunlaşmış büyük ölçekli makineli sanayiyle ve ücretli emek istihdamıyla özdeşleştirerek yalnızca en yüksek gelişme biçimiyle algılamakta, gelişmiş biçimle birlikte var olan ilkel biçimlerin varlığını görmezden gelmektedirler. Lenin'e göre doğru bakış açısı kapitalist ilişkilerin alabileceği farklı biçimlerin dikkate alınmasıyla oluşturulabilir (Howard ve King, 2014: 172-173). Yukarıda değindiğimiz gibi Çarlığın ilkel birikimci bir politikadan uzak durması Narodnik yazarların Kapital'deki İngiltere örneğine dayalı klasik kapitalist gelişme modelini öne sürerek Rusya'da kapitalizmin gelişmesinin olanaksız olduğu sonucuna götürmüştü. Lenin burada, güçlü bir kuramsal sezgiyle kapitalist gelişmenin farklı yollar izleyebileceğini vurgulamış, Adam Smith'in işbölümü analizinin eleştirel bir değerlendirmesinden hareketle, kırdaki meta ekonomisinin gelişmesinin iç pazarın oluşumunu nasıl sağladığını analiz etmiş, bir kez oluştuğunda, meta ilişkilerinin ve kapitalist meta üretiminin geri döndürülemez bir şekilde gelişeceğini vurgulamıştır.¹²

Vorontsov ve Danielson'un *Kapital*'in eksik tüketimci bir yorumuna dayanarak Rusya'da kapitalizmin gelişmeyeceği iddiasına karşı Lenin, artı değerinin gerçekleşmesinin kapitalist ilişkilerin genişleyen büyümesiyle sağlanacağını vurgular. Kapitalist iktisadi gelişmeyle birlikte pazarlar da aynı hızla gelişecektir. Lenin burada, Danielson'un sermaye birikiminin yığınların sefaletine yol açacağı ve bu nedenle iç pazarın gelişmeyeceği iddiasının kendi kendini yanlışladığını, çünkü pazar gelişmeden sermaye birikiminin söz konusu olamayacağını söyler. Kapitalizmin gelişmesiyle kırdaki ve kentte, kendi üretim araçlarından koparılan doğrudan üreticilerin, hayatlarını sürdürebilmek için gerekli tüketim mallarını pazardan satın almak zorunda olduklarını, bunun da zorunlu olarak emek gücünün satışına yol açacağını vurgular. Yani pazarın gelişmesi, meta ilişkileri içine çekilen geniş yığınların yoksullaşmasıyla eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir (Lenin, 1988: 29).

1890'larda Rusya'da Plehanov ve Lenin'in katkılarıyla Marksizm gelişirken, başka bir kanaldan özellikle Marksist iktisat kuramı alanında önemli katkılar gelmiştir. Çarlığın her türlü sosyalist yayını katı bir sansür ve cezalarla denetlediği bir ortamda Marksist kurama dayalı görüşlerini yasal yayınlarda ve liberal düşünce derneklerinde özgürce dile getirmeleri nedeniyle bu akıma Legal Marksizm adı verilmiştir. Bu akımın en önde gelen kuramcıları Pyotr Struve, Nikolai Berdyaev, Sergei Bulgakov, Mikhail Tugan-Baranovsky ve Semyon

Frank, 1894-1901 yılları arasında, kuramsal alanda Narodnizmin görüşlerine Marksist iktisat kuramı temelinde etkili eleştiriler getirmiş, bu konuda fiilen Plehanov ve Lenin gibi devrimci Marksistlerle ortak hareket etmiştir (Tanaka, 1969: 25). Legal Marksistler, Narodnizmin görüşlerine *Kapital*'de geliştirilen kuramsal çerçeveye içinden yanıtlar geliştirmelerine karşın Marksist kuramın temellerine yönelik eleştirel bir tutum benimsemiştir (Howard ve King, 2014: 184). Bu dönemde Legal Marksistlerin Çarlık baskısına uğramadan yayın ve açık toplantılar gerçekleştirebilmeleri, bir yandan Çarlık polisinin esas tehdit olarak gördüğü Narodniklere sert eleştiriler yönelmeleri, diğer yandan ise Rusya'da güç kazanan liberal akımın Marksist ekonomi kuramını Rusya'da Batı tipi kapitalist gelişmeyi hızlandıracak reform önerilerini meşrulaştırmak için kullanmak istemesidir (Pipes, 1960: 326).¹³ Nitekim, Legal Marksistler, bir çok tartışmayı liberal görüşlü Özgür İktisat Derneği'nde gerçekleştirmiş, 1896 yılında Tugan-Baranovsky bu derneğin başkanlığına seçilmiştir. Gerschenkron (2008: 115) 1890'larda Rusya'da canlanan Marksist literatürün, Fransa'daki Saint Simonculuk ve Almanya'daki milliyetçilik gibi bir sanayileşme ideolojisi olduğunu vurgular.

Legal Marksistlerin ilk etkili yayını Struve'nin 1894'te Narodnikler'e karşı kaleme aldığı *Rusya'nın Ekonomik Gelişmesi Üzerine Eleştirel Notlar* adlı kitabıdır. Bu kitapta Struve, Rus kapitalizminin gelişimi üzerine ampirik malzemeyi Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği görüşler temelinde ele alarak, sermaye birikiminin barışçıl bir versiyonunun mümkün olduğunu ve buna dayanarak Rusya'da kapitalist gelişmenin yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda sonuçları bakımından faydalı bir gelişme olduğunu savunmaktadır. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*'nde sıkça bu esere gönderme yapar. Struve, Rusya'daki Marksist hareketle 1890'lardan itibaren yakın ilişki kurmuş, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşunda yer almıştır. Ancak 1900 yılından itibaren hareketten kopmuş, 1905 devriminden sonra liberal Anayasal Demokrat Parti'ye katılmıştır.

Legal Marksistlerin kuramsal açıdan en önemli ismi olan Tugan-Baranovsky ise Narodniklerin artı değer gerçekleşmesine eksik tüketimci bir temelde getirdikleri itiraz, sermaye birikimi sürecinde üretim araçları üreten birinci kesimdeki yeni yatırımların sağlayacağı istihdam ve gelir artışının tüketim malları sektöründe de talebi artıracığı yanıtını vermiştir. Tugan-Baranovsky aynı zamanda, Marksist kriz kuramları içindeki orantısızlık kuramını da ilk formüle eden kişidir. Tugan-Baranovsky, Rusya'da iç pazarın gelişmesinin mümkün olmadığını savunan Narodniklere karşı meta üretiminin gelişmesinin yarattığı yeni talebi vurgulayan Lenin'den farklı olarak kapitalist üretimin gelişmesinde tüketimin hiçbir önemi olmadığını, önemli olanın üretim araçları üreten birinci kesimle tüketim malları üreten ikinci kesim arasında doğru oranların tutturulması

olduğunu savunmuştur. Ancak ona göre kapitalizmin üretim anarşisi nedeniyle bu oranların tutturulması mümkün değildir. Bu durum kapitalist krizlerin kaçınılmazlığının temel nedenidir. Tugan-Baranovsky'nin orantısızlığa dayalı kriz yorumu, 1910'larda Rudolf Hilferding'in tekelci kapitalizm üzerine çalışmasında yeniden canlandırılmış, bu dönemde Tugan-Baranovsky, Hilferding'le aynı çizgide planlamaya dayalı bir "örgütlü kapitalizm"de krizlerin önlenebileceği görüşünü benimsemiştir (Shaikh, 2009: 144). Bu dönemde, Narodnizmin temel savlarına karşı Marx'a başvuran Legal Marksistler, aynı zamanda Marksist iktisadi teori alanındaki temel tartışma başlıkları olan, değer kuramı, transformasyon problemi, kar oranının düşme eğilimi, proletaryanın artan sefaleti ve kriz kuramı vb. alanlarda 20. yüzyıl Marksist iktisat tartışmalarını önceleyen ve esin kaynağı oluşturan savlar geliştirmiştir. Bu noktada özellikle Kapital'in III. cildinin yayınlanmasının ardından Tugan-Baranovsky ve Bulgakov'un değer kuramı ve transformasyon problemi konusunda ortaya attığı eleştirel görüşleri özel olarak vurgulamak gerekir. Tugan-Baranovsky, soyut emeğe dayalı nesnel emek değer kuramını metafizik olmakla eleştirip reddetmiş, neoklasik öznel değer kuramı ile emek değer kuramının birbirini dışlayan değil tamamlayan kuramlar olduğunu savunmuştur (Allisson, 2015: 110). Bulgakov ise, aynı itirazdan hareketle Kapital'in III. cildinde geliştirilen değerlerin fiyatlara dönüşümü ile ilgili çözümünü eleştirmiştir (Howard ve King, 2014: 190).

Legal Marksistler bu dönemde Narodnizme karşı mücadelede Plehanov ve Lenin ile ortak hareket etmelerine rağmen, 1900'lü yıllardan itibaren felsefi idealizme ve liberalizme yönelmiştir (Howard ve King, 2014: 195-196).

Bu yazıda amacımız bu alandaki çalışmaların mahiyeti üzerinde bir inceleme yapmak değil, *Kapital*'in Rusya'nın entelektüel ve siyasal yaşamı üzerinde ne denli etkili bir kitap olduğunu ortaya koymaktır. Legal Marksizmin yorumuyla *Kapital*, Rus liberalizminin de entelektüel ajandasında önemli bir yer tutmuştur. Antonio Gramsci (1917)'nin Ekim Devriminin ardından kaleme aldığı "Kapital'e Karşı Devrim" adlı makalesinde "Rusya'da *Kapital*, burjuvazinin kitabıdır" derken işaret ettiği *Kapital*'in bu okunuşudur. Elbette Rusya'da *Kapital*'in serüveni burada bitmemektedir. 1900'lü yıllardan itibaren *Kapital*, bir kuramsal kaynak olarak uluslararası Marksist hareketin bir parçası olan Rusya Marksistlerinin kılavuzu olmaya devam etmiştir. Ancak hem bu dönemin daha bilinir olması hem de bu dönemdeki kuramsal tartışma ve katkıların uluslararası tartışmaların bir parçası olması nedeniyle yazıda bu dönem ele alınmamıştır. Yine de Lenin'in 1916 yılında kaleme aldığı *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* kitabında geliştirdiği emperyalizm kuramının dolaysızca *Kapital*'deki sermaye birikimi analizine dayandığını anımsatmak gerekir.

Sonuç Yerine: Bir Özet

Kapital, Avrupa kıtasında feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini en geç tamamlayan geri bir ülkede, yaşanan dönüşüm sürecinin özgül niteliğinin belirlediği bir entelektüel ve politik ortamda yürütülen kuramsal ve ideolojik tartışmalarda farklı kesimler nezdinde temel bir referans olmuştur. Bu dönemde Rusya'da kapitalizmin geleceği ile ilgili dört farklı görüş, kendisine *Kapital*'den kuramsal dayanak aramıştır. Bu görüşler, Batı Avrupa'da kapitalizmle ilgili olarak 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan görüşlerin Rusya koşullarındaki yansımalarıdır: Kapitalizmin olumlanması, olumsuzlanması ve reforme edilebilir olduğuna inanılması.

Rusya'da kendisine *Kapital*'den dayanak arayan birinci görüş, Rusya'da kapitalizmin bir geleceği olmadığına ve olmaması gerektiğine inanan radikal Narodnizmin görüşüdür. Radikal Narodnikler, *Kapital*'i, Batı Avrupa kapitalizminin yarattığı kötülükleri teşhir eden ve kapitalizme yönelmesi halinde Rusya'yı bekleyen kötülüklerle karşı uyarıcı bir kitap olarak okumuştur. İkinci görüş 19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'da kapitalist gelişmenin hız kazanması ile güç kazanan liberal Narodnizmdir. Bu akım, Rusya'da kapitalist gelişmenin kazandığı ivme karşısında, üretici köylülüğe dayalı demokratik bir kapitalizm programını desteklemek üzere eklektik bir şekilde *Kapital*'in üç cildinde oluşturulan kuramsal çerçeveye başvurmuştur. Üçüncü görüş, *Kapital*'e büyük bir sempati ile yaklaşmasa da, bu eserde, Rusya'da kapitalist gelişmenin önündeki feodal engellerin kaldırılması için gerekli reformlara destek çıkan bir vizyon olduğunu düşünen liberal burjuvazi ve sözcülerinin görüşüdür. Bu kesim, özellikle Legal Marksistler kanalıyla *Kapital*'e yönelmiştir. Dördüncü görüş ise, Rusya'da devrimci bir dönüşümün kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı işçi sınıfına dayanarak gerçekleşebileceğini düşünen ve *Kapital*'i tarihsel gelişmenin eğilimsel yasalarını ve Rusya'da 19. yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan kapitalist gelişmenin temel dinamiklerini kavramak için okuyan devrimci Marksistler temsil etmektedir. Rusya'da tarih, bu son görüşü zafere taşımıştır. Bu görüş, *Kapital*'i, yaşamının son günlerine kadar Rusya'daki devrimci gelişmeleri etkilemeye çalışan *Kapital*'in yazarının beklentilerine uygun bir şekilde okumuştur.

Sonnotlar

¹ Çalışmada Rusça isim ve kavramların transkripsiyonunda ikili bir yol izlenmiştir. Özellikle Türkçe'ye çevrilen eserlerden yararlanıldığında bu çevirilerdeki kullanım esas alınmış, buna karşılık İngilizce kaynaklardaki Rusça isim ve kavramların transkripsiyonuna müdahale edilmemiştir.

² Sözü edilen pasaj şöyledir: “Mutato nomine de te fabula narratur! (Sadece bir isim değişikliğiyle hikâye seni anlatıyor!) Köle ticaretinin yerine işçi piyasasını, Kentucky ile Virginia’nın yerine İrlanda ile İngiltere’nin, İskoçya’nın ve Galler’in tarım bölgelerini, Afrika’nın yerine Almanya’yı koyarak okuyun! Aşırı çalıştırmanın Londra’daki fırıncıların saflarını nasıl zayıflattığını, ama, yine de Londra işçi piyasasının, fırınlarda çalışmak için Almanya’dan ve diğer ülkelerden gelen ölüm adaylarıyla durmadan nasıl dolup taşıdığını gördük” (Marx, 2011: 261).

³ https://www.marxists.org/archive/marx/works/1870/letters/70_02_10.htm

⁴ https://www.marxists.org/archive/marx/works/1870/letters/70_02_12.htm

⁵ “Late Marx” ifadesini Türkçe söyleyişe uymadığı için “geç Marx” yerine “yaşlı Marx” diye çevirmeyi tercih ettik. Burada Althusser’in genç Marx ve olgun Marx arasında var olduğunu savunduğu “epistemolojik kopuş” kavramı akla geliyor. Althusser’in yorumunun sorunlarını bir yana bırakarak onun terminolojisi ile konuşursak burada Yaşlı Marx’ın yeniden “bilim”den hümanizme döndüğünün iddia edildiğini söyleyebiliriz.

⁶ “Yaşlı Marx” sorunsalına bir kanıt oluşturmasa da Marx’ın Almanca II. baskıya eklediği sonsöze bakarak, bu dönemde Marx’ın ajandasındaki Rusya başlığının ne denli büyük bir önem kazandığı görülebilmektedir.. Yukarıda değinildiği gibi Marx, bu sonsözde bir dizi Rus yazarın yanı sıra Çerņişevski’nin *Mill’e Göre Ekonomi Politiğın Temelleri* adlı eserine gönderme yaparak ondan büyük Rus bilgini ve eleştirmeni diye bahseder. Wada (1983: 47) Çerņişevski’ye yönelik övgüyü de Marx’ın üzerinde yeni şekillenmeye başlayan Narodnizm etkisine bağlamaktadır.

⁷ Bu satırların üzerinden iki yıl geçmeden Engels’in söz ettiği olasılıklardan birisi gerçekleşir. 1877 yılında başlayan Osmanlı -Rus Savaşı sırasında Plevne’deki Osmanlı zaferinin ardından Avrupa kamuoyunda savaşı Osmanlı’nın kazanacağı beklentisi oluşur. Marx, 27 Eylül 1877’de F.A. Sorge’ye yazdığı mektupta Rusya’daki kaynaklarından edindiği bilgilere dayanarak devrimci ayaklanmanın koşullarının oluştuğunu “Cesur Türklere” in “yalnızca Rus ordusuna değil aynı zamanda Rus maliyesine ve orduya komuta eden hanedana vurdukları darbeye, yıllar alabilecek bir süreyi kısaltarak patlamayı çabuklaştırdı”klarını yazar. Ve ekler: “Ayaklanma oyunun kurallarına göre başlayacaktır; bazıları meşrutiyetçiliğe oynayacak, sonra hoş bir patırtı sökün edecek. Doğa ana bize oyun etmezse, eğlenceyi görecektir kadar yaşayacağız. ...Devrim bu kez, karşı-devrimin şimdiki dek aşılammış siperi ve yedek ordusu olan Doğuda başlıyor.” (Marx ve Engels, 1996: 100). Ne var ki gelişmeler Marx’ın öngördüğünün tam aksi yönde olmuştur. Osmanlı tarihinde “93 harbi” diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı devletinin büyük bir yenilgisiyle sonuçlanmış, Rus çarlığı zaferin ardından içeride gücünü pekiştirmiş, dışarıda ise Balkanlar üzerindeki nüfuzunu artırarak, Avrupa güçler dengesi içindeki konumunu güçlendirerek tarihsel ömrünü bir süre için uzatma şansı bulmuştur.

⁸ <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/zasulich/zasulich.htm>

⁹ Artel, Rusya’da köylü kökenli esnaf ve zanaatkarlar arasında belli bir iş etrafında oluşturulan komünal birliktir. Artel üyeleri üretim sürecinde işbirliği yapar ve genellikle üretilen ürünün satışından elde edilen geliri eşit bir şekilde paylaşır. Artelin köy komünü obşinanın tarım dışı faaliyetlerdeki versiyonu olduğu söylenebilir.

¹⁰ Bkz. Marx (2013). Burada, Morgan’ın eserinin Engels’in *Ailenin Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* adlı çalışmasının ana malzemesini oluşturduğu da anımsanmalıdır. Engels bu kitapta Marx’ın notlarından geniş ölçüde yararlanmıştı.

¹¹ Örneğin *Kapital*’deki şu ifadeler: “Gelişmiş bir kapitalist üretim ve her şeyden önce bir sanayi ülkesi olan İngiltere, İrlanda’nın gibi bir nüfus kaybına uğrasaydı, herhalde kan kaybından ölürdü. Fakat bugün artık İrlanda, geniş bir kanalla ayrılmış bulunduğu İngiltere’ye tahıl, yün, hayvan, sanayi ve ordusu için asker sağlayan bir tarım bölgesinden ibarettir” (Marx, 2011: 676).

¹² Buna dayanarak Perelman (2000: 352) Rusya’da kapitalist gelişme ile ilgili analizinin büyük ölçüde Smithçi bir perspektife dayandığını savunur. Bu sav, birçok bakımdan ele alınmaya değer özellikler taşımaktadır. Ancak sorun büyük ölçüde Perelman’ın kapitalizmi klasik politik ekonomistlerin ilkel birikimci perspektiflerinin eseri olarak gören ancak bu perspektifi doğuran tarihsel evrimi dikkate almayan ilkel birikim yorumuyla ilgilidir.

¹³ Legal Marksizmin görüşlerini 1890’lardaki koşullar bağlamında değerlendiren önemli bir çalışma için ayrıca bkz. Barnett (2005: 47-58).

Kaynakça

Allisson F (2015). *Value and Prices in Russian Economic Thought: A Journey Inside the Russian Synthesis, 1890-1920*. New York: Routledge.

Barnett V (2005). *A History of Russian Economic Thought*. London, New York: Routledge.

Blackledge P (2017). *Marksist Tarih Kuramı Üzerine*. Çev. Ş Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.

Cameron R ve Neal L (2003). *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Çernişevski N (2009). *Adressiz Mektuplar*. Çev. A Berberoğlu. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Deutscher I (1948). Marx and Russia. <https://www.marxists.org/archive/deutscher/1948/marx-russia.htm>. Son erişim tarihi, 20.03.2018.

Engels F (1977). Rusya’da Toplumsal Koşullar Üzerine. İçinde: K Marx ve F Engels, *Seçme*

Yapıtlar 2, Çev. A Kardam, Ankara: Sol Yayınları, 462-475.

Engels F (1993). *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar*. Çev. Ö Ünalın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Falkus M E (1986). *Rusya'nın Endüstrileşmesi, 1700-1914*. Çev. A Şenel, Ankara: V Yayınları

Gramsci A (1917). The Revolution against 'Capital'. <https://www.marxists.org/archive/gramsci/1917/12/revolution-against-capital.htm>. Son erişim tarihi, 20.03.2018.

Gerschenkron A (1965). Economic Development in Russian Intellectual History of the Nineteenth Century. İçinde: A Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*, New York: The Belknap Press of Harvard University Press, 152-187.

Gerschenkron A (2008). *Europe in the Russian Mirror: Four Lectures in Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grossman G (1973). Russia and Soviet Union. İçinde: C M Cipolla (der), *Fontana Economic History of Europe: The Emergence of Industrial Societies-2*, London and Glasgow: Collins and Fontana Books, 486-531.

Hobsbawm E J (1985) Marx ile Engels'in Yapıtlarında Prekapitalist Kuruluşlar. İçinde: J Suret-Canale vd. İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Çev. K Somer, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 45-85.

Hobsbawm E J (1989). *Devrim Çağı*. Çev. A Şenel ve J Ergüder, Ankara: Verso.

Howard M C ve King J E (2014). *A History of Marxian Economics, Volume I: 1883-1929*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Hussain A ve Tribe K (1983). *Marxism and the Agrarian Question*. Second Edition. London: Macmillan.

Jacoby R (1975). The Politics of the Crisis Theory: Towards the Critique of Automatic Marxism II. *Telos*, 20, 3-52.

Lamb P (2016). Engels' Reviews of Capital Volume I. *Paper presented at the Annual Conference of the Political Studies Association*, Brighton. http://eprints.staffs.ac.uk/2566/1/Peter_Lamb_Engels%27_Reviews_of_Capital_Volume%20_1_0.pdf Son erişim tarihi, 30.12.2017.

Lenin V I (1988). *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi: Geniş-Çaplı Sanayi İçin Bir İç Pazarın Oluşma Süreci*. Çev. S Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V I (1996). *“Halkın Dostları” Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşılır?* Çev. S Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V I (2014). Marksizmin Üç Kaynağı ve Üç Bileşeni, İçinde: V İ Lenin, *Marksist Öğreti*, Çev. T Ok. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 81-86.

Marx K (1934). *Letters to Dr. Kugelmann*. London: Martin Lawrence.

Marx K (1979). *Grundrisse: Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*. Çev. S Nişanyan, İstanbul: Birikim

Marx K (1993). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*, Çev. S Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2011). *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi Cilt 1*. Çev. M Selik ve N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K (2013). *Etnoloji Defterleri*. Çev. K Tanrıyar, İstanbul: Hil Yayınları.

Marx K ve Engels F (1977). *Seçme Yapıtlar 2*. Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (1992). *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*. Çev. M Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (1995). *Seçme Yazışmalar 1, 1844-1869*. Çev. Y Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (1996). *Seçme Yazışmalar 2, 1870-1895*. Çev. Y Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (2011). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (2013). *Alman İdeolojisi*. Çev. T Ok ve O Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

McClellan W (2005). *Revolutionary Exiles: The Russians in the First International and the Paris Commune*. London: Frank Cass.

Nimtz A H (2000). *Marx and Engels: Their Contribution to the Democratic Breakthrough*. Albany: State University of New York Press.

Perelman M (2000). *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*. Durham and London: Duke University Press.

Pipes R (1960). Russian Marxism and Its Populist Background: The Late Nineteenth Century. *The Russian Review*, 19 (4), 316-337.

Resis A (1970). Das Kapital Comes to Russia. *Slavic Review*, 29 (2), 219-237.

Sayer D ve Corrigan P (1983). Late Marx: Continuity, Contradiction and Learning”, İçinde: T Shanin (der), *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, New York: Monthly Review Press, 77-94.

Shaikh A (2009). Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş. İçinde: S Savran ve N Satlıgan (der), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, İstanbul: Belge, 126-171.

Shanin T (1983). Late Marx, Gods and Craftsmen. İçinde: T Shanin (der), *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, New York: Monthly Review Press, 3-39.

Tanaka M (1970). The Narodniki and Marx on Russian Capitalism in the 1870's-1880's. *The Kyoto University Economic Review*, 39 (2), 1-25.

Turin S P (1930). Nicholas Chernyshevsky and John Stuart Mill. *The Slavonic and East European Review*, 9 (25), 29-33

Venturi F (1960). *Roots of Revolution, A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*. New York: Alfred A. Knopf.

Wada H (1983). Marx and Revolutionary Russia. İçinde: T Shanin (der), *Late Marx and the Russian Road: Marx and the Peripheries of Capitalism*, New York: Monthly Review Press, 40-77.

Walicki A (1987). *Rus Düşünce Tarihi: 1760-1900, Aydınlanmadan Marksizme*. Çev. A Şenel, Ankara: V Yayınları.

Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretiminin Ücretdışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi

Denizcan Kutlu, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-posta: denizcank@gmail.com

Özet

Bu çalışma, üretim noktasının düzenlenmesi ile olgusal olarak üretim noktasına dışsal bir görünüme sahip olan sosyal yardımlar arasındaki kavramsal bağlantılar üzerine kuruludur. Literatürde sosyal yardımların varlığı ve artışı genellikle yoksulluk, gelir yetersizliği ve işsizlik gibi olgular temelinde ele alınırken, yoksulluğu ve sosyal yardımları açıklamak amacıyla piyasa kavramına başvurulduğu da görülmektedir. Bu kavrayış tarzı kategorik olarak yanlış olmamakla birlikte, sosyal yardımlar ile sermaye birikiminin düzenlenmesi ve üretim süreçlerine ait dinamikler arasındaki ilişkiyi görünmez kılan bir sonuca sahiptir. Çalışma, bu açıdan beş temel katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

İlk olarak, sosyal politika literatüründe daha ziyade teknik ve terimsel düzeyde tartışılmış olan sosyal yardımları kuramsal soyutlama düzeyine taşımak. Çalışma, kapitalist birikim ile sosyal yardım arasındaki ilişkiyi, Marksist politik iktisadın emek gücünün yeniden üretimi, yedek işgücü ordusu, emek gücünün değeri, ücret gibi kavramları temelinde açıklama iddiasındadır.

İkinci olarak, Marksist politik iktisadın sözü edilen kavramları ve çalışmada yer kimi kavramlaştırma girişimleri aracılığıyla sosyal yardımları kuramsal ve olgusal düzeyde açıklayabilecek bir kuramsal model geliştirmeyi denemek.

Üçüncü olarak, bu soyutlama sürecinde kullanılan kavramlar temelinde yeni ve alternatif bir sosyal yardım tanımı getirmek. Sosyal yardımları teknik ve terimsel düzeyde ele alış, kuramsal düzeyde ve kavramsal araçlarla açıklamaya dönük eksikliklerle içiçedir. Bu çalışma, sözü edilen eksikliği aşmak amacıyla, kimi kuramsal temeller atmaya dönük bir çabadır. Literatürdeki mevcut sosyal yardım tanımları, barındırdığı teknik ve terimsel çerçeve ile kavramsal bir yaklaşım temelinde yeniden yazılabilir.

Dördüncü olarak, sosyal yardım alanlara ait olgular kümesini açıklayıcı ve analitik bir biçimde kavramaya olanak tanıyan uygun kavramsal araçların geliştirilmesini mümkün kılmak. Dolayısıyla, gözlem birimi ve analiz birimi ayrımı arasındaki kuramsal bağın hangi kavramsal araçlarla kurulabileceği sorusu da bu çalışmanın geri plan gündemindedir. Bu çerçevede çalışmada, sadece sosyal yardımları değil, çalışma ve geçim evreni sosyal yardım tanımlarında yer bulan yoksulluk, gelir yetersizliği, kendi kendine yeter hale gelme, işsizlik gibi olgularla çevrili olan sosyal yardım alanlara ait sosyal gerçekliği kavramaya dönük bir sosyal yardım tanımı önerisinde bulunulacaktır.

Beşinci olarak ise, sosyal yardımları sınıfsal temellerine yerleştirme çabası ile siyasal alana içermeyi gündeme getirmek. Böylelikle çalışma, sosyal yardımların karşı siyasallaştırılması/siyaset alanına içerilmesinin kavramsal temelleri üzerine düşünmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal yardım, kapitalist birikim, ücret, emek gücü, göreceli artı nüfus.

Accumulation, De-wageization of Reproduction of Labour Power and Social Assistance: A Theoretical Model

This article is based on the conceptual connections between the regulation of the production point and the social assistance which has an external appearance to the production point. In the literature, the existence and the increase of social assistance are considered on the basis of cases like poverty, income failure and unemployment, also it is seen that a market concept is used to explain poverty and social assistance. This concept of cognition is not categorically wrong but has a consequence such as to make the relationship between social assistance, regulation of accumulation and dynamics of production processes invisible. The study aims to make five main scientific contributions.

First, to bring social assistance, which has not been discussed at the theoretical level in social policy literature, from technical and terminological level to the level of theoretical abstraction. The study claims to examine the relationship between capitalist accumulation and social assistance, on the basis of some terms of the Marxist political economy; such as the reproduction of labor power, the reserve army of labour, the value of labor power, wages.

Second, try to develop a theoretical model that aims to help to explain social assistance on theoretical and empirical level, through the conceptions of Marxist political economy and some attempts of conceptualization in the study.

Third, to introduce a new and alternative definition of social assistance based on the concepts used in this abstraction process. The handling of social assistance at a technical and terminological level is interbedded with the deficiencies to explain at theoretical level and with conceptual tools. This work is an attempt to put some theoretical grounds in order to overcome the mentioned deficiency. The existing definitions of social assistance in the literature can be rewritten on the basis of a conceptual approach with the technical and terminological framework that it holds.

Fourthly, make possible to develop appropriate conceptual tools that allow to explain and to comprehend analytically the facts belonging to social assistance recipients. Therefore, the question of which conceptual tools can be used to establish the theoretical link between the observation unit and the analysis unit is also on the

agenda of this work. In this framework, it will propose a definition to comprehend not only social assistance but also the social reality of social assistance recipients whose work and living world are surrounded by facts such as poverty, income inadequacy, self-sufficiency, unemployment, which are included in the definitions of social assistance.

Fifth, to bring social assistance into the political arena with the aim to place on its class bases. The study aims to think about the conceptual basis of the inclusion of social assistance in the field of counter-politicization/politics.

Keywords: Social assistance, capitalist accumulation, wage, labour power, relative surplus population.

Giriş: Sınıf, Siyaset ve Yoksulları Belirlemek ve Yönetmek

“Yoksullar Yasası ve bununla ilgili uygulama 1795 ve 1814 yıllarında aynıydı. Bu yasanın kırdaki nasıl uygulandığını hatırlayalım: kilise, işçinin nominal ücreti ile sadece canını tene tutabilmesi için gerekli tutar arasındaki farkı sadaka biçiminde tamamlıyordu.” (Marx, 2011: 650). Kapital, 1. Cilt.

“Yardıma ve kamu bağışlarına başvurmak zorunda bırakılanların büyük çoğunluğu hangi sınıfa aittir? Görünüşe bakılırsa, sefalet ordusu içerisinde acı çekenlerin büyük çoğunluğu işçi ve emekçiler sınıfından tedarik edilir. İşçi ve emekçilerin, diğerlerinden daha sıklıkla sefalet koşulları içinde bulunmalarının temel nedenleri nedir? Bu nedenlerin çoğu, bu sınıfa özgü ekonomik koşullar tarafından getirilmiştir.”(Akt. Castel, 2003: 263).

IV. Kamu Yardımları ve Özel Yardımseverlik Uluslararası Kongresi'ne C. Biancoli'nin yaptığı müdahaleden (1906, Milan)

“Asgari ücret alıyor, yarı yarıya iyi oluyor.”

(Akt. Kutlu, 2018: 318, 323). Sosyal yardım alan bir kadın, düzensiz bir şekilde ütücülük yapan eşini kastederek hanesinin ücret ve yardımlara dayalı geçim araçlarını anlatıyor.

Bu çalışma, (1) sosyal yardımların ekonomi politik temelleri ile (2) sosyal yardımların (ve yardım alanların) ve yoksulluğun (ve yoksulların) siyaset alanına sınıfsal aidiyetleri ile içerilmesi şeklinde iki konu üzerine düşünmeyi amaçlamaktadır. Yoksulların çalışma yaşamı ve işgücü temelinde tanımlanmasının ya da ayrıştırılmasının, kapitalist üretim ve toplum açısından tarihsel anlamı hangi kavramsal araçlarla kuramsallaştırılabilir?¹ Çalışmanın ağırlığı ilk konuya bağlı yukarıdaki soruya; bu temelde bir tartışma ile bırakmak istediği soru işareti ise, ikinci konuya dayalıdır. İkinci konuya bir değini ile

başlayabiliriz.

Novak (1998: 20), yoksulluğun bir sınıfın (kapitalist sınıf) varoluş şartı olarak kavranışı ile belirli bir gelir düzeyinin altında kalma hali olarak tanımlanması arasındaki tarihsel geçişin, yoksulluğun siyasal bir olgu olmaktan çıkartılması ve siyasetdışlaştırılmasında büyük bir role sahip olduğunu belirtir. Boratav da (2004: 7-9) benzer şekilde, “emek-sermaye karşıtlığının incelenmesini mümkün kılan sınıflararası gelir dağılımı analizinden, kişisel gelir dağılımı analizine” geçildiğini yazar ve bunu, emek aleyhtarı bölüşüm ilişkilerinin sınıflar temelinde izlenebilmesinin neo-liberalizmin meşruiyetini zedeleneyeceği kaygısına karşı “ideolojik bir karşı-hamle” olarak değerlendirir.

Yoksulluğun sınıf kökünden arındırılıp, bir gelir düzeyine indirgenmesi yoksulluğun yönetimi ile de bağlantılıdır ve bu neo-liberalizmin kısa tarihi ile sınırlı da değildir (Yılmaz, 2012: 107-238). Bu olgu, kapitalizmin belirli aralıklarla yoksulluğu ve yoksulları keşfetme eğilimi kadar eskidir. Artık bu noktadan sonra, yoksulluğun belirli gelir düzeylerinin çok ötesinde bir olgu ve işçi sınıfının bütününe ilgilendiren bir iktidar ve seçenek yoksunlukları (Novak, 1998: 24), yoksunluk ve sömürü (Alcock, 2006: 4) sorunu ve sosyal bir ilişki (Jones ve Novak, 1999: 24-26) olduğu gerçeği silinir. Yoksulların neden var olduğundan çok, nasıl olup da halen hayatta kalabildikleri (Özüğurlu, 2006: 53), kimlerin ve kaç kişinin yoksul olduğu temelinde yoksulluğun ölçülmesi ve kapsamı tartışılır (Alcock, 2006: 82). Yoksullar toplumsal aidiyetleri ve “tarihsel oluşum ve belirlenimlerinden soyutlanarak, vatandaş kimliğiyle bir bireye (ya da bireyler toplamına)” dönüştürülürken, yoksulluğun yönetimi asgari geçime indirgenir (Köse ve Bahçe, 2009: 388).² Bu arada, “‘vatandaş’ kategorisinin içerdiği sınıfsız belirlenimlerle donanmış statü, aynı statünün taşıyıcısının sınıfsal deneyimleriyle sürekli olarak” çelişmeye devam eder (Holloway, 2003: 425). Sonuç, yoksulların ve yoksulluğun şu ya da bu düzeyde; ama hep var olacağı bir toplum düzenidir (Burden, 1998: 55; Dean, 2011: 121).

Yoksulluğun ölçülmesi ve istatistikleştirilmesi³ ile yoksulluk yönetimi elele ilerlemiştir. Geçmişte ve günümüzde, yoksulluğun “istatistik aracılığıyla yönetimin düzenleyici müdahalesine açıldığı” görülmektedir (Yılmaz, 2012: 197). Yoksulluk yönetiminin tarihsel, bu yönüyle aslında en eski ve başlıca araçlarından biri olan sosyal yardımları almaya kimlerin uygun olup olmadığının tespiti ile gelir düzeyi arasında bir bağ, hep kurulagelmiştir. Ek olarak, yoksulların, dahası sosyal yardımlarla korunacak yoksulların tespitinde çalışma gücü ve sosyal sigorta yoklamasına dayalı ölçütlerin de devreye girdiği görülür.⁴ Bu tespit sürecinde, yoksulluk üzerine yürütülen araştırmaların da azımsanmayacak bir etkisi olmuştur.⁵ Gerçekten de yoksullara dair özellikle nicel araştırmalarda,

Özüğurlu'nun (2006: 58) ifadeleriyle, "tüm toplumu kesen bir deneyim olarak yoksulluğun sınıfsal içeriğine kayıtsız bir maddi hayat algısı"nın varlığı göze çarpmaktadır.

Nüfusun bir bölümü bu noktadan sonra siyasal alan, kamu ve toplumla kurduğu ilişkide ait olduğu toplumsal sınıftan ayrıştırılarak, bazen salt bir *istatistik*; bazen yüzde 10 ya da 5'lik gelir diliminin altında kalan bir *alt gelir grubu*; bazen gelir, sigorta ve çalışma yoklaması temelinde *muhtaç* kategorileri; bazense sadece *yoksul* kimlikleri ile tanımlanır. Hatta geçmişte olduğu gibi günümüzde de, toplumla kurulan ilişki bakımından, bu kesimlerin yoksulluk yardımları ile geçinip hayatta kalabilenleri için tembel, asalak, yardım bağımlısı gibi nitelermelere başvurulduğu da görülür.⁶

Hangi kategori ve kimlik ile anılırsa anılınsınlar, sosyal yardım alan ve almayan yoksulların siyasal alan ve kamuyla kurdukları ilişkinin toplumsal sınıf aidiyetlerini anımsatmayacak bir içeriğe sahip olması beklenir ve istenir. Böylelikle bir yandan, yoksulluk olgusunun kapitalist toplumdaki temel sınıf oluşumları ile olan bağı gözlerden uzak tutulur, diğer yandan da yoksulluk ve zenginliğin mülkiyet ilişkileri ile olan bağı perdelenir. Artık yoksulluk ve zenginlik toplumsal sınıfları yansıtmayan, hatta saklayan gelir dilimleriyle ölçüldüğü kadar tüketim ve harcama örüntüleri ile birlikte de anılır. ⁷ Oysaki, "kapitalizmde yoksulluk kimliğinin sahipleri vardır" (Köse ve Bahçe, 2009: 392) ve bunlar, emek güçlerinden başka bir şeye sahip olmayanlarla zenginlik üreten araçlara sahip olup çoğunluğun geçimini komuta edenler biçiminde bölünmüş bir toplum bağlamında anlaşılabilir (Novak, 1998: 24):

Emekleriyle geçinmeye çalışanlar, kentlerin varoşlarına yedeklenmiş işsizler ordusu, tarım emekçileri, mülksüz köylüler; yani yarattıklarından daha azını alanlar ve emekçi dahi olmaları mümkün olmayan dışlanmış kitleler. Söz konusu kitleler, kapitalizmin temel ilişkisine tâbi olarak, toplumların tarihinde belirlenirler. Bu belirlenimin sonucunda oluşan kitlelerin toplumsal kimlikleri "yoksullar" değil, ait oldukları sınıflardır. Çok farklı toplumsal konumlanışlara sahip bu kitlelerin "yoksullukta" ortaklaşmalarının nedeni, yarattıkları değere üretim araçlarının mülkiyetine sahip sınıfların doğrudan ya da dolaylı olarak el koymaları ya da onları değer sürecinin dışına itmeleridir. (Köse ve Bahçe, 2009: 392)

Muhtemel ki, toplumsal sınıfların ortaya çıkışları ve siyasal alan ve kamuyla kurdukları ilişkide görünürlükleri ile sınıfsal mücadelelerin oluşumu arasında bir bağ vardır. Ve yine muhtemelen bu nedenle yoksulluğun, sosyal yardımların ve yoksulluk yönetiminin iktidarlarca, siyasal bir olgu olmaktan çıkartılması ve

siyasetdışılaştırılmasının içiçe geçtiği de görülmektedir. Bu noktada, tarihsel kapitalizmin farklı aşamalarında Yoksul Yasaları ya da yoksulluğu azaltma stratejileri biçiminde ortaya çıkan “yoksullukla mücadele” pratikleri,⁸ sadece gerçek bir sorun olan yoksulluğun hafifletilmesine dönük sosyal politikalarından ibaret görülemez. Bu pratikler aynı zamanda kapitalizmin varlığı ve devamlılığı açısından gerçekten bir sorun olarak kavranan yoksulların, sınıf aidiyetleri temelinde mücadele imkânı ve kapasitesinin soğurulmasını, en azından kontrol altına alınmasını amaç edinmiş de olmalıdır. Ki bu, sınıf köküyle yoksulluğun ve sınıf aidiyetleriyle yoksulların siyasal alandan dışlanması ile birlikte yaşama geçmiştir. Şüphesiz bu belirleme, yoksulların mevcut politik denklemlerin tamamen dışına itildikleri anlamına da gelmez. Aksine, yoksulluk ve sosyal yardımların, “yoksullukla mücadele” ve klientalist refah siyasetleri temelinde sosyal/sınıfsal mücadelelerden arındırılmış bir siyasal alana içerildiklerini söylemek de mümkündür.

Sosyal Yardımların Sınıf Analizinin Kavramları

Sınıf, yoksulluk yönetimi ve sosyal yardım bağına dönük yukarıda çizilen çerçevenin ardından, konuyu sosyal yardımlara doğru daraltabiliriz. Sosyal yardımlar, tarihsel ve güncel olarak ağırlıklı bir biçimde yoksulluğun kavramsal ve olgusal dünyası içerisinde tartışılmalıdır. Literatürde yoksulluk ve sosyal yardımların piyasa, çalışma ve metalaşma/metadışılaştırma kavrayışı temelinde açıklandığı (Gökçeoğlu Balcı, 2007; Buğra, 2008; Arın, 2013; Urhan ve Urhan, 2015), sosyal yardımların varlığı ve artışının ise yoksulluk, gelir yetersizliği ve işsizlik gibi kapitalizm altında yeni biçimler alan olgular temelinde ele alındığı (Howell, 2001; Buğra, 2008; Demir Şeker, 2008; Sallan Gül ve Gül, 2008; World Bank, 2007; T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010; Ünlütürk Ulutaş, 2015) görülmektedir. Farklı kuramsal arkaplanlara sahip olan bu açıklama biçimleri yanlış değil, hatta olgusal düzeyde doğrudur da; ancak her biri nedensellik ilişkileri ve analitik düzeyde sosyal yardımlar ile birikimin düzenlenmesine ve üretim süreçlerine, dolayısıyla toplumsal sınıflara ve sınıf ilişkilerine ait dinamikler arasındaki bağı görünmez kılan bir sonucu da beraberinde getirebilmektedir. Bir diğer anlatımla yoksulluk, sosyal yardımlar ve sosyal yardımlarda artışı açıklarken başvurulan kavram (piyasa, çalışma, metalaşma/metadışılaştırma) ve olgular (yoksulluk, gelir yetersizliği, işsizlik), üretim noktası ve sınıf temelinde ele alınmamaktadır. Böylelikle, ya Polanyici etkiler altında soyutlama düzeyini üretim yerine piyasanın oluşturduğu kavramsal çerçevelerin benimsendiği ya da çözümleme birimi ile gözlem birimini aynı potada eriten, olguyu (sosyal yardım) kavramla (üretim noktası, sınıf ve bağı -yeni- kavramlar) değil, yine olguyla (yoksulluk, gelir yetersizliği, işsizlik) açıklayan çözümleme biçimlerinin varlığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın

temel sorusu, sosyal yardım ve üretim noktası ve sınıf arasındaki ilişkiler alanının açıklanması üzerine kuruludur. Bu açıklamayı, sosyal yardımların sınıf çözümlemesi olarak belirleyebiliriz.⁹

Sosyal yardımların sınıf çözümlemesi kapitalist üretim tarzı, sermaye birikimi gibi üst soyutlama düzeylerinin ötesinde, doğrudan ve özel olarak sosyal yardımların sınıf çözümlemesine ilişkin politik iktisadın kavramlarını yansıtmalıdır. Bir diğer anlatımla, en üst soyutlama düzeyi ile olguları birbirine bağlayacak kavramsal araçları içermelidir. Ayrıca bu kavramsal araçlar doğrultusunda, sosyal yardımlara ait olgular dünyasının (somutun) zenginliğini açıklamaya yarayan kimi alt kavramsallaştırma girişimleri gündeme gelebilir. Bu çalışma, bu üç kavramsal düzeyin belirlenmesi üzerine kuruludur. Bu çerçevede, kuramsallaştırmaya dönük yönelimlerden, doğrudan olgudan türeyen kimi alt kavramsallaştırma çabaları doğrultusunda bir tanım geliştirme amacı, bu çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır.

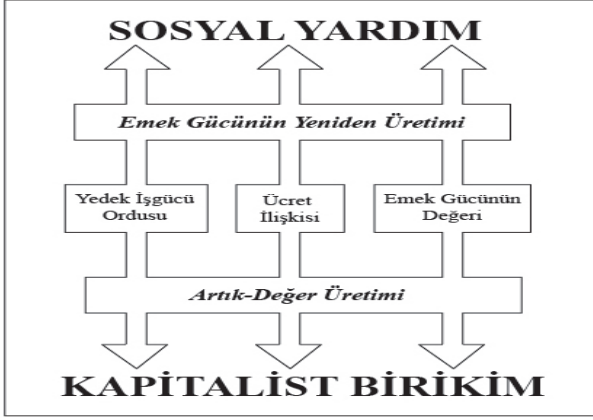
Bu sınırlar dahilinde, sosyal politika disiplininin kimi terimleri ile sosyal yardımlara ilişkin gerçekliğe ait gözlemlenebilir ilişkiler, Marksist çözümleme çerçevesi temelinde yeniden kavramlaştırılabilir. Tablo 1 ve Şekil 1’de gösterilen çerçeve şema, sosyal yardımların sınıf çözümlemesinin farklı soyutlama düzeylerinde kullanılabilecek kavramları içeren bir kuramsal model denemesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1. Sosyal Yardımların Sınıf Çözümlemesinin Kavramları

Olgu	Soyutlama düzeyi	Kavramsal araçlar
Sosyal Yardım (Ayni ve Nakdi)	Üst	Kapitalist birikim
	Orta	Yedek işgücü ordusu, Ücret, Emek gücünün değeri
	Alt	Geçim araçlarının değişim yoluyla elde edilememesi, Ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı, Emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi, Fiyatlandırılmamış geçim alanı, Emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışlaştırılması, Sermayeye aktarılan bir transfer biçimi

Kaynak: Çalışma içerisinde türetilmiştir.

Şekil 1. Kapitalist Birikim ve Sosyal Yardım Bağlantıları: Sosyal Yardımın Genel Yasası

Kaynak: Kutlu, 2015: 52.

Şekil 1, Tablo 1’de sosyal yardımların sınıf çözümlemesinin farklı soyutlama düzeyleri ve kavramları arasındaki bağlantıları göstermektedir.¹⁰ Şekil 1’de temsil olunan önermeye göre, sosyal yardımlar kapitalist birikim ile emek gücünün yeniden üretimi ve artık-değer üretimine uyum sağlayarak ve birbiriyle içsel bağlantıya sahip olan, yedek işgücü ordusu, ücret ilişkisi ve emek gücünün değeri başlıkları ile ilişkilenerken birleşir.

Çalışmada, sosyal yardımların çözümlenmesinde ücret bağı, daha özel bir kavram olarak ücret ilişkisini¹¹ ön plana çıkartan bir yaklaşım benimseyeceğiz.¹² Bunu yaparken, Marksist ücret yaklaşımını¹³ ayrı bir başlık altında değerlendirmiyor; çalışmanın yedek işgücü ordusu, emek gücünün değeri ve ücret ilişkisi gibi farklı bölümlerine dağılmış bir biçimde ele alıyoruz. Öncelikle refahın oluşumunda ücretin tarihsel yerine ilişkin kimi değiniler yapmakla yetinelim.

Refah, Risklerin Tazmini, Ücret İlişkisi ve Kamu Müdahalesinde Dönüşüm

Kapitalizm ve refah arasındaki ilişkide, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanması ve risklerin tazmini, sosyal ve ekonomik politikalarla mümkün olabilmıştır (Esping-Andersen, 2008a: 34-35, 39-40; Topak, 2012: 15). Devletin sosyal ve ekonomik politikalara dayalı gücü, emek gücünün¹⁴ ve çalışan nüfusun yeniden üretimini düzenlemeye ve çalışmayan nüfusun bakımının ve geçiminin sağlanmasına yönelmiştir (Gough, 1979: 44-45, 48).

Refahın yaygınlaşması ve refah devletinin oluşum sürecinde¹⁵ işsizlik, engellilik, maluliyet, yaşlılık, emeklilik, iş kazası ve meslek hastalıkları gibi nedenlerin bir sonucu olarak ücret ilişkisinin dışında kalmış olanlar da ekonomik ve sosyal koruma kapsamına alınmıştır. Tarihsel olarak sosyal hakların oluştuğu süreç, geçici ya da kalıcı bir biçimde işgücü piyasası dışına düşmüş kesimlerin ve onlara bağımlı nüfusun, karşılaşılan ekonomik ve sosyal riske göre kısa ya da uzun süreli ücret bağımlılığı içerisine düşmeden,¹⁶ çeşitli sosyal yararlar aracılığıyla yaşamlarını sürdürebilmelerine olanak tanımıştır.¹⁷ Öte yandan sadece geçici ya da uzun süreli işsiz kalanlar ya da emekli olanlar değil, ücretli istihdam ilişkisi içerisine girenlerin de,¹⁸ yetersiz gelir dolayısıyla karşılaşılabilecekleri ekonomik ve sosyal riskler azalmış; çalışan yoksulluğu sönümlenmiştir.¹⁹

Buna karşın, sosyal ve ekonomik risklerin tazminine ilişkin bu gelişmeler,

- geniş kitlelerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında ücret ilişkisinin öncelikli yerini değiştirmemiş;²⁰

- ücret sistemini tamamlayıcı nitelikte sosyal düzenlemeler olarak olgunlaşmış;

- ücret ve işgücü piyasasına katılım, refahın temel kaynağı olarak kabul edilmiş;

- ücret ilişkisi, bu yapı içerisinde kapitalizm, devlet, toplum ve refah arasındaki ilişkide bir tür temel bağlantı mekanizması niteliği taşımıştır.²¹

Nitekim, sosyal güvenlik tekniklerinden yararlanma da aktifleşmeye dayalı olarak gerçekleşmiştir.²² Görüleceği üzere, kapitalizm ve refah arasındaki ilişki ve yoksulluğun yönetimi, ücret ilişkisinin önceliğine göre oluşmuş (Brunhoff, 2009: 405); geçimi koruyup sürdürebilmenin temel aracının formel işgücü piyasasında istihdam vasıtasıyla mümkün olabileceği (Gough, 2006: 244) prensibini esas almış; emeğin düzenlenmesi biçiminde gerçekleşmiş ve yedek işgücü ordusu ile işgücü piyasası arasındaki ilişkiyi düzenlemiştir (Fox Piven ve Cloward, 1993: xvii, 3; Castel, 2003). İşgücü piyasalarının ücret ilişkisinin yaygınlaşmasına dönük düzenlenmesi, sosyal refahın oluşumundaki temel parametrelerden biri olarak belirmiştir.

Sosyal refahın oluşumuna dönük düzenlemeler, aynı zamanda devlet ve işgücü piyasası arasındaki bir ilişki biçimi ya da devletin işgücü piyasasına bir müdahalesi olarak da gerçekleşmiştir. Devletin bu müdahalesi aracılığıyla, hem refah görelisi anlamda, sosyal ücret biçimini alarak sosyalleşmiş hem de işgücü dışındaki nüfus grupları çalışma yaşamına çekilebilmiş ve ücretlilik

ilişkisi yaygınlaşabilmiştir (Ankerloo, 2015: 551). Kapitalizmin farklı gelişim dönemlerinde farklı biçimler almış olan devlet müdahalesi, her dönem kendi içerisinde ücret sistemi bakımından kimi özgünlükleri barındırmıştır.²³

Buna göre neo-liberal evrede, ücretlerin ve ücret pazarlığının kitlesel tüketim bağından kurtulmuş bir biçimde, bireysel işçi ve işveren ya da firma düzeyine indirgenerek toplu sözleşmesiz, esnek ve düşük ücret sistemi altında bir tür müdahalesizlik alanı olarak yeniden inşa edilmek istendiği de gözlemlenmektedir (Jessop, 1994: 259-267; Peck, 1996: 195-196; Standing, 1999: 88-97). Bu temelde, belirgin bir paradigma değişimine koşut olarak sosyal politikanın hedef kitlesi, küresel bir eğilim olarak en yoksullarla sınırlandırılmış; sosyal ve ekonomik risklerin tazmini ilkesine dayalı devletin işgücü piyasasına müdahalesi anlayışının yerine sosyal risk yönetimi yaklaşımı benimsenmiştir (Özügür, 2003: 64-65; Yalman, 2007; Deacon, 2008: 129-132). Böylelikle, sosyal yardımların, neo-liberal dönüşüm programlarının tamamlayıcı sosyal boyutunu oluşturacak şekilde, yoksulluğu azaltma stratejileri ile de birleşerek ve küresel sosyal politika transferinin bir parçası olarak, küresel kapitalizmin temel bir sosyal koruma tekniği halini aldığı söylenebilir (Standing, 1996: 236; Clayton ve Pontusson, 2000: 321, 325, 330; Ferrera, 2005: 133; Barrientos, 2013).

Sosyal Yardım Nedir?

Sosyal yardımlar, “zorunlu katılma ilkesine dayanmayan ya da katılma ile karşılığı (yapılan yardım) arasında bir ilişki bulunmayan genel devlet bütçesi ya da belirli bir amaca ayrılmış özel vergilerle finanse edilen kamu yardımları”dır (Güzel ve Okur, 2002: 568). Sosyal yardımlar ayrıca, “olağanüstü bir durum nedeniyle veya sosyal güvenliğe dahil olmadıkları için veya sosyal güvenliğe dahil olsalar dahi, sosyal güvenliğin sağladığı emeklilik veya işsizlik gelir desteğinin yeterli olmamasından dolayı yeterli gelire sahip olmadıkları için yoksul olanlara sağlanan gelir transferleri” (Arın, 2013: 236) olarak da tanımlanabilmektedir. Sosyal yardımlar kapsamında, belirli bir gelirin altındakilere dönük nakdi yararlar; belirli gruplara yönelik gelir destekleri ve aynı destekler bulunmaktadır (Ditch, 1999: 116; Howell, 2001: 257; Zastrow, 2013: 183-185).

Sosyal yardımlar, bir sosyal güvenlik rejimi içerisinde “son çare” olarak nitelendirilebilecek yararlardır (Ditch, 1999: 115-116; Ferrera, 2005: 131). “Sosyal yardımlar kişileri, durumları ve özelliklerine göre, en kısa sürede kendi kendilerine yeterli hale getirerek muhtaçlıktan kurtarmak amacını” taşır (Çengelci, 1993: 10). “Sosyal yardımlarda izlenen amaç yardım görenin mümkün olan en kısa sürede yeniden çalışabilme, gelir sağlama ve böylece

kendi geçimini sağlama olanağına kavuşturulmasıdır” (Dilik, 1980: 70). Yardım alanın mümkün olan en kısa sürede yardımsız yaşamasının amacı, “kendi kendilerine yetmeye dönük yardım” olarak da betimlenebilir. Bu nedenle, sosyal yardımlar kapsamındaki ihtiyaç tespiti ölçütlerindeki temel amaç, kişileri “çalışmaya özendirmektir” (Arın, 2013: 238; Zastrow, 2013: 184). Bu çerçevede, sosyal yardımlara ait düzenleyici ilkeler, son çare sosyal güvenlik tekniği olması nedeniyle tamamlayıcılık; gelir, sigorta ve çalışma yoklamalarını temel alan ihtiyaç tespiti süreçleri; geçici ve en kısa süreli destek; kendi kendine yeter hale getirme olarak belirlenebilir (Kutlu, 2016: 108-109).

Ara Not: Terim ve Teori

Sosyal yardım tanımlarında, sosyal yardımların örgütlenmesine ilişkin düzenleyici ilkeler olan son çare olma, çalışma yaşamına dahil etme, kendi kendine yeter hale getirme ve işgücüne katma konusu vurgulansa da, bu ilkelere kuramsal bir açıklayıcılık düzeyi atfedilmediği ve bu kaynağa ilişkin bir kavramsallaştırmaya gidilmediği gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri, sosyal yardım tanımlarında terim düzeyinde kalan düzenleyici ilkelerin kuramsal temellerini belirleyebilmektir.

Emek Gücünün Arzı ve Yeniden Üretimi, Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardım Bağı

Bu aşamada, teknik çerçevesi yukarıda özetlenen sosyal yardımları, kuramsal model önermemiz temelinde, soyutlama düzeyinde ele almaya çalışalım.

Kapitalist birikim, toplumsal yaşamın bütününe ilgilendiren ve kapsayan bir olgudur (Saad-Filho, 2006: 75-76). Bu bütünlük içerisinde, sosyal refahın oluşumu, birikimin işleyişinin garanti altına alınması bakımından emek gücünün yeniden üretimini sağlayan kamusal müdahale biçimlerinin varlığı ile mümkün hale gelir (Gough, 1979: 44-45, 48; Jessop, 1993: 8). Kamunun refah yaratma işlevi, birikimin işleyişi ve piyasanın düzenlenmesinin yanı sıra, birikim sürecinde kullanılacak emek gücünün teminini de içermektedir. Bu işlev, toplumu baskılayıp denetim altında tutarak onu kapitalist ekonominin gereksinimleri ile uyumlu hale getirme rolünü de kapsar (Gough, 1979: 12).

Sosyal yardımlar kapitalist birikim ve emek gücünün yeniden üretimi arasındaki ilişkinin işleyişi ve düzenlenmesi ile bağlantılıdır ve çalışma kapasitesinin korunup sürdürülmesini içerir. Kapitalist birikim, emek gücünün satışının sürekliliğini sağlayan ve emek gücünün yeniden üretimini de içeren kimi koşullara bağlıdır. Arın (2013: 5), “sermaye birikiminin sürmesi için malların üretimini ve mübadelesini kolaylaştıracak” önkoşulları; “üretimin genel teknik önkoşulları”, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ve “emek-gücünün yeniden

üretim önkoşulları” şeklinde üç başlık altında ele alır. Bu bölümlendirmeyi temel aldığımızda, sosyal yardımları, “üretimin genel toplumsal önkoşulları” ile “emek-gücünün yeniden üretim koşulları”na yerleştirmek mümkün gözükmemektedir.

Yeniden üretim, günlük bir yeniden üretimden ibaret değildir, bağımlı nüfusun, hanenin, hane içi kadın emeği ile çocukların ve nüfusun çalışmayan kesimlerinin belirli bir bakım ve geçim düzeyi içerisinde tutulmasını sağlayacak kuşaklararası bir yeniden üretimi de kapsar (Gough, 1979: 46; Novak, 1998: 21-22; Resistance Books, 2008: 26).²⁴ Bu bakım ve geçim düzeyinin hanehalklarını emek güçlerini satmaktan vazgeçirmeyecek bir düzeyde olması gerekir. Böylelikle, potansiyel ya da fiilen sosyal yardım yararlanıcısı konumunda olup Marx’ın faal emek ordusu tanımı dışında kalan ve yedek işgücü ordusuna yerleştirilebilecek (Gough, 1979: 48) bu nüfus kesimlerinin, sosyal yardımla olan ilişkisi, üretim noktası ile olan ilişki biçimlerine göre belirlenebilmektedir. Dolayısıyla, nüfusun çalışmayan grupları, emek güçlerini satıp çalışmaya başlayacakları ana kadar yeniden üretilecekleri ve aynı zamanda onları emek güçlerini satmaya zorlayan bir bakım ve geçim düzeyi içerisinde tutulmaya çalışılırlar (Kutlu, 2015: 34).

Bu noktada, emek gücünün yeniden üretimi ile emek gücünün arzı arasındaki ilişki önem kazanır. Emek gücü, artık-değerin üretimine uygun koşullar içinde yeniden üretilmelidir (Harvey, 2012a: 93). Artık-değer üretiminin gerçekleştirilebilmesi için birikimin ritmiyle uyumlu ölçüde emek gücü miktarı gerekir. Bu nedenle kapitalist birikim, hayatta kalabilmek için emek gücünü arz etmek zorunda olan nüfus kesimlerini sürekli olarak artırma eğilimindedir (Harvey, 2012a: 234). Emek gücünün yeniden üretim koşulları ve bu koşulların düzenlenmesi, emek gücü arzının sürekliliğini de içerir. Emek gücü arzının sürekliliğinin sağlanabilmesi, işçi ve kendisine bağımlı nüfusun yeniden üretimi bakımından ücrete alternatif olacak bir geçim aracının varlığı ile çelişir. Bu nüfus, emek gücünün yeniden üretimini mümkün olabildiği ölçüde ücret dışı geçim yolları ile sağlamamalıdır (Picchio, 1992: 9). Bu nedenle emek gücünün yeniden üretimini sağlayacak geçim araçlarının, artık-değer üretiminin gerçekleştirilmesini, kapitalist işgücü piyasası ve ücret ilişkisinin oluşumunu engellemeyecek bir koruma düzeyine sahip olması gerekir (Dean, 1991: 165). Bu, devletin işçileri “emek güçlerini satma zoruretiden kurtaracak ücretli emek dışındaki geçim yollarını kolayca bulamamalarını sağlama” zorunluluğunu beraberinde getirir (Wood, 2006: 162). O halde, emek gücünün satışı, emek gücü sahiplerinin ücretli emeğe karşı geçerli ve yeterli miktarda gelir ve geçim aracı alternatifleri olmaması nedeniyle (Dean, 1991: 165), koşulları devlet tarafından da sağlanan bir zorunluluk²⁵ halini alır.

Sosyal yardımların emek gücünün satış koşullarını ortadan kaldırmayacak

özelliklere sahip olması, bu nedenden kaynaklanır. Sosyal yardım tanımlarında belirtildiği üzere, sosyal yardımların bir amacı da gelir, sigorta ve çalışma yoklamalarını da içerecek şekilde ücretli çalışmaya katılma amacıyla emek gücünün satış koşullarının sağlanmasıdır. Bu nedenle sosyal yardımlar, emek gücünün satışını garanti altına alan “üretim genel toplumsal önkoşulları” ve “emek-gücünün yeniden üretim koşulları” ile birleşir (Arın, 2013: 5, 237-238). Sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusu temelinde gerçekleşen “emek gücünün arzı üzerinde kurulan kapitalist bir kontrol” mekanizması gibi işler (Harvey, 2012a: 230). Sosyal yardımlar, bu koşulların yeniden üretim sürecine dahil olarak, birikimin ritmiyle uyumlu miktarda emek gücünün gerektiğinde faal emek ordusuna, gerektiğinde ise yedek işgücü ordusuna dağılacak ve ücretler arasında rekabeti kızıştıracak şekilde işgücü piyasasında dolaşmasının koşullarını hazırlayan bir geçim ve koruma aracı niteliği taşır.

Yedek İşgücü Ordusu, Ücret İlişkisi, Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar

Yedek işgücü ordusu ve sosyal yardımlar arasındaki ilişki artık-değer üretimi, sermayenin organik bileşimi ve nüfus yasası gibi kimi oluşum dinamiklerine ve bağlantı noktalarına tabidir.

Birikim, Görelî Artık Nüfus, Ücret, Sosyal Yardım

Kapitalist birikimin temelinde artık-değer üretimi vardır. Artık-değer üretimi mutlak ve görelî olmak üzere, iki biçime sahiptir. İşgününün uzatılmasına dayalı mutlak artık-değer üretiminin emek gücünün fiziksel yeniden üretiminden kaynaklı belirli sınırları vardır. Bu nedenle sermaye, mutlak-artık değer üretimini dışlamayacak şekilde, görelî artık-değer üretimine yönelir. Kapitalist birikim ve rekabet yasalarının bir parçası olan görelî artık-değer üretimi ile, işgünü içerisinde üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli emek zaman kısaltılıp ek emek zaman artırılarak, sömürü oranının, mutlak artık-değere göre yükseltilmesi hedeflenir. Görelî artık-değer üretimi, kapitalist üretimin tarihsel bir eğilimdir ve emek üretkenliğini teknik donanımı artırıp emekten bağımsızlaştırarak gerçekleştirmenin bir biçimidir. Bu nedenle, görelî artık nüfusun varlığı, görelî artık-değer üretiminin zorunlu ve gerekli bir sonucudur (Nikitin, 1995: 87-88; Marx, 2011: 305-313, 392-393, 488; Slater, 2015: 520-522; Harvey, 2012b: 180-188).

Görelî artık nüfus, başta sermayenin organik bileşimindeki değişim eğilimleri olmak üzere, sermaye birikiminin etki alanının genişlemesine ve kapitalist toplumsal yapıdaki değişim dinamiklerine de tabidir.²⁶ Emek gücünün, görelî artık nüfus ya da yedek işgücü ordusu²⁷ ve faal emek ordusu “arasında dağılımını

belirleyen asıl unsur, işgücü arzının hacminden çok yatırılan sermayenin niteliği ve bileşimidir” (Işıkli, 1975: 55). Marx’a (2011: 592-593, 601-602) göre, sermayenin değer bileşimi, üretim araçlarının canlı emek gücüne bölünmesini ifade eden sermayenin teknik bileşimindeki değişimleri yansıtır. Marx buna sermayenin organik bileşimi der. Sermayenin değer bileşimi, sermayenin değişmez (üretim araçlarının değeri) ve değişir (ücretler) kısımlarının oranına göre belirlenir. Marx’a göre, “üretim araçlarının büyüklüğü”, emek gücüne göre artış eğilimindedir ve “sermayenin teknik bileşimindeki bu değişme, üretim araçları kütesinde, bu kütleyle canlandıran emek gücü kütesiyle karşılaştırmalı olarak gerçekleşen büyüme, sermayenin değer bileşiminde, sermayenin değişmez kısmının değişir kısmı aleyhine büyümesiyle yansır”. Sermayenin organik bileşimindeki bu değişme, emek gücü talebini de azaltır. Bu nedenle, kapitalist üretim açısından “işsizlik bir sapma değil, kapitalist üretim tarzının ayrılmaz bir parçasıdır” (Braverman, 2008: 352) ve artık-değerin ve artık-değere el koyan sınıfın varlık koşuludur (Sweezy, 1997: 98).

Marx’a (2011: 735) göre, kapitalizm, “ücretli işçiyi durmadan ücretli işçi olarak yeniden üretmekle” kalmaz, “aynı zamanda sürekli olarak sermaye birikimine oranla bir görelî ücretli işçi nüfusu fazlası” da üretir.²⁸ “İşçilerin üretime çekilme ritmi”ni azaltan (Nikitin, 1995: 108) ve “artan üretime oranla”, işçilerin bir bölümünü sürekli olarak “serbest hale” getiren (Marx, 2011: 611) bu eğilim, görelî artık nüfusun varlık koşullarını da yaratır.²⁹ Marx’a göre bu “kapitalist üretim tarzına özgü bir nüfus yasası”dır (Marx, 2011: 609).

Yedek işgücü ordusu ya da görelî artık nüfus, kapitalist birikimin zorunlu bir sonucu, ayrılmaz bir parçası ve varlık koşuludur. Marx (2011: 619-623), görelî artık nüfusu “akıcı, saklı ve durgun” olmak üzere üç bölmeye ayırarak inceler. Marx (2011: 619-620), üretime kitlesel bir şekilde katılan ve işsiz kalan nüfus dilimini, görelî artık nüfusun “akıcı” tabakası olarak tanımlar. Bu tabaka, halihazırda işçileşmiştir ve ağırlıklı olarak kentlerde ve sanayi merkezlerinde yaşar; işsizlik dönemini atlatıp, “birikim koşulları iyileşince tekrar” faal emek ordusu saflarına katılır (Harvey, 2012b: 295). Görelî artık nüfusun “saklı” tabakası, sermaye birikiminin yaygınlaşmasıyla (mülksüzleşme, ilkel birikim, emek ve geçim araçlarından koparılma süreçleri ve tarımsal çözülüş), kırdan kopup kentlerde çalışmaya hazır emek gücü ordusundan oluşur (Marx, 2011: 620-621). Bu tabaka henüz işçileşmemiştir ve “büyük sanayinin yerinden ettiği ve emek pazarına girmeye zorladığı küçük burjuva bağımsız üreticileri ve zanaatkârları da içerebilir” (Harvey, 2012b: 295-296). Görelî artık nüfusun “durgun” tabakası, faal emek ordusunun tümüyle düzensiz işlerde çalıştırılan bir bölümüdür. Marx’a göre, bu kesimin “yaşam koşulları işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına düşer”. Uzun çalışma saatleri ve düşük ücret bu

tabakanın ayırt edici özelliklerinden biridir (Marx, 2011: 621). Marx (2011: 622), durgun artık nüfusa, “sefalet alanı” olarak nitelendirdiği, “en dipteki tortuyu” yerleştirir. Bu bölmede, suç alanı dışında, çalışabilecek ve çalışmayacak durumdakiler, yetim ve yoksul çocuklar bulunur. Ücretli çalışmaya katılması neredeyse imkânsız (Harvey, 2012b: 296) olan bu kesimler, “sürekli işsizler katmanı” olarak betimlenebilir ve “yoksullaşarak sadakaya muhtaç duruma gelmeye” mahkûmdur (Fine ve Saad-Filho, 2012: 108).

Yedek işgücü ordusunun oluşumu, ücretlerin bir sınıf ilişkisi ve sınıf mücadelesinin konusu olması ile yakından bağlantılıdır. İşgücü piyasasında ücretlilik ilişkisi ile yedek işgücü ordusu dinamikleri arasında yakın bir ilişki bulunur. Sweezy (1997: 93), yedek işgücü ordusunun saflarını genişletecek, “emek tasarrufu sağlayan makinelerin kullanılmaya başlanması”nın, “kapitalistlerin ücret artışlarına karşı (...) verdikleri dolaysız bir cevap” olduğunu belirtmektedir. Işıklı’ya (1975: 55) göre:

Kapitalistler, kapitalist gelişmenin belli bir aşamasından sonra yapacakları yeni yatırımlarda, daha az emek, buna karşılık daha çok makine, hammadde... kullanımına elveren teknikleri tercih ederler. Yani, değişmeyen sermaye, değişen sermayeye kıyasla daha büyük oranda yatırılmaya başlanır. Böylelikle, kapitalistler, işgücü taleplerini büyütmelerinin sonucu olarak beliren ücret artışına bir tepki olmak üzere, işgücü taleplerini daraltma yönünde –ancak başka bir yolla- yeni bir gelişmeyi başlatmış olurlar. Yatırılan sermayenin hacmi büyüse bile toplam işgücü talebi azalmış olabilir.

Yedek işgücü ordusunun varlığı ile “emek arz ve talebi yasası doğru çizgi üzerinde tutulur, ücret oynamaları kapitalist sömürüye uygun sınırlar içine alınır (Marx, 2011: 735). Birikim ve ücret arasındaki ilişki, ücretleri artıran ve bastıran eğilimleri içerir. Birikim, emek gücü talebini artırdığı ölçüde ücretlerde de bir artış yaratma eğilimini taşır. Bununla birlikte, görece emek gücü fazlası yarattığı ölçüde de faal emek ordusu üzerinde ücretlerin ve ücret artışı taleplerinin bastırılması, yönünde bir baskı oluşturur (Işıklı, 1975: 58; Behar, 1981: 20; Selik, 1982: 64; Harvey, 2012a: 229). İşçilerin kendi aralarındaki rekabeti, ücret ve çalışma koşulları üzerinde, “sermaye ile aynı doğrultuda” bir basınç uygular (Lebowitz, 2006: 115).³⁰ Marx’a (2011: 735) göre, görece ücretli işçi nüfusu fazlasının “ücretler üzerinde aşağıya doğru basınç yapmaması mümkün değildir”.³¹ Ancak ücretler üzerindeki bu basıncın sağlanabilmesi için işçileşmenin yaygınlaşması ve çalışanlar ile çalışmayanlar arasındaki iş rekabetinin sürmesi gerekir. Bu nedenle, çalışmayan nüfusun yeniden üretimi yetmez; emek gücünün ücretler üzerinde baskı yaratabilecek bir şekilde sunumunun koşullarının oluşturulması gerekir. Yedek işgücü ordusu faal emek ordusuna göre ne kadar büyükse,

mevcut işler için rekabet o kadar büyük, ücretler de o kadar düşük olur (Fine ve Saad-Filho, 2012: 108). Sosyal yardımlar, bu koşulların yeniden üretim sürecine dahil olur. İzleyen bölümde bu noktayı derinleştirelim.

Görelî Artık Nüfus, Görelî Gerekli Emek, Ücret, Yoksulluk, Sosyal Yardım

Ücret ve yoksulluk arasındaki ilişki, ücretlileri ve ücretli istihdamdan dışlananları birlikte içerir (Novak, 1998: 20). Ücretli istihdamdan dışlanan “serbest işçi”leri ya da tümüyle düzensiz işlerde çalışanları da barındıran yedek işgücü ordusu, aynı zamanda bir yoksullar ordusudur. Marx’a (2003: 88) göre, “serbest işçi kavramında onun bir yoksul olduğu zaten içerilir”. “Fazla nüfusun artması yoksullaşma ile özdeştir” ve sermaye emek gücünün yeniden üretiminin yaratacağı maliyetlerden kurtulmak amacıyla, yani “kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştırır” (Marx, 2011: 610-611). Marx (2011: 622), zenginlik, sermaye, yedek ve faal işgücü ordusu ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi, “kapitalist birikimin mutlak, genel yasası” şeklinde formüle eder. Görelî artık nüfusla sefalet bir aradadır ve sermaye birikimi, ona “karşılık gelen bir sefalet birikimi”ni de getirir (Marx, 2011: 622-624).

Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan görelî gerekli-emeğin azalması, görelî artık-değerin artırılmasının zorunlu bir sonucudur. Böylece, yoksul artı-nüfusun korunması ve beslenerek emek gücünü satmaya hazır bir halde bulunması kapitalizmin tarihsel bir konusu olagelmıştır. Sosyal yardım ise, bunun tarihsel araçlarından biridir. Marx’a göre, gerekli emeği ile geçinemeyen bu nüfus geçim araçlarını değişim yoluyla değil, “gelirden onun için ayrılan sadakayla elde eder” (Marx, 2003: 88, 93). Marx’ın burada sadaka olarak betimlediği geçim aracı sosyal yardımdır. O halde, gerekli emeği ile geçinemeyen ve yoksullaşan nüfus kesimlerinin, sosyal yardımlar yoluyla beslenmesi, aynı zamanda, sermayenin kârının garanti altına alınmasının da bir koşuludur.

Marx (2003: 88), serbest işçinin “yaşam gereksinimleri”ni sağlamak ve emek gücünü yeniden üretmek için gerekli “nesnel varlıktan yoksun” olduğunu söyler. Bu nesnel varlığın sermaye birikiminin yaygınlaşma eğilimleri temelinde, genel olarak ücretler olduğu belirlenebilir. Emek gücünün yeniden üretiminin ücret üzerinden karşılanmadığı durumlarda, devreye sosyal yardımlar girer. Marx (2011: 631), emek gücünü satma olanağını yitirenlerin, “ancak kamu kurumlarından sağlanan sadakalarla” canlı kalabildiklerini anlatmaktadır. Emek gücü, “kullanılacak durumda olmayan ya da satılmayan her meta gibi geçici olarak ‘değerini yitirmiş’ olan işsiz veya hasta işçinin geçimini” sağlayamaz ve bu nedenle, emek gücünün yeniden üretim değerinin karşılanmasını sağlayacak yardım kurumlarına gereksinim duyulur (Brunhoff, 2009: 404).

Bu arada, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli “nesnel varlığa” erişebilmiş olmasına karşın, geçim araçlarını değişim yoluyla halen elde edemeyenlerin, yani çalışan yoksulların çalışma kapasitelerinin de ücretin üzerine eklenen sosyal yardımlar aracılığıyla yeniden üretildiği görülür. O halde, sosyal yardımları “*ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı*”³² olarak tanımlayabiliriz. Bu ilişki bir yönüyle “*emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışılaştırılması*”³³ olarak da kavramlaştırılabilir. Emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışılaştırılması, kavramsal temellerini bir yönüyle Marx’ın (2003: 88, 92-93) görelî gerekli emek ve görelî gereksiz emek gücü ayırımında bulur. Bu, işsizlik ve düzensiz çalışma biçiminde açığa çıkan bir artı nüfus oluşumudur. Bu nüfusun korunması, “bizzat emek-gücünün emeği ile olmaz –artık işçi olarak normal yeniden-üretimi yoluyla değil, işçinin başkaları sayesinde canlı varlık olarak yaşamasıyla olur”. Marx bu nüfusun korunmasının “bütün sınıfların gelirlerinden” başlanarak sağlandığını söyler (Marx, 2003: 93). Burada sözü edilen gelir aktarımı mekanizması, sosyal yardım biçimini alarak artı-nüfusun korunmasına dahil olur.

Görelî artık nüfusun korunması, birikimin ve ücret ilişkisinin tarihsel oluşum dinamiklerinden bağımsız değildir. Yedek işgücü ordusu içerisinde, saklı nüfusu mutlak anlamda dışlamayacak şekilde, ancak özel olarak akıcı nüfusun “sistemli bir biçimde idare edilme tarzı (örneğin işsiz işçilerin daha sonra işgücüne geri gelebilmeleri için nasıl hayatta ve yeterince sağlıklı tutuldukları)” konusu ile “sosyal refah kurumlarının” yaratılması arasında yakın bir ilişki vardır (Harvey, 2012b: 297-298). Bu konu akıcı ve saklı nüfusun, faal emek ordusunun üyeleriyle ve her birinin kendi içinde rekabet edebilmesini içerir. Ücrete erişim için rekabetin koşulu, gerekli emeği ile geçinemeyip geçim araçlarını değişim yoluyla elde edemeyenlerin emek gücünün satış koşullarının sağlanmasıdır. İşte sosyal yardımların, devreye girdiği nokta burasıdır. Devlet, yedek işgücü ordusunun korunması amacıyla, “iş olmadığından hayatını devam ettirecek başka bir yolu olmayan mülkiyetsiz nüfusu yaşatmak için yardım” eder (Wood, 2006: 162). Devletin, görelî artık nüfusun ve emek gücünün yeniden üretimine, sosyal yardımlar temelinde bu dahil olma biçimi, bu nüfusu emek güçlerini satmaktan vazgeçirmeyecek ve dolayısıyla yedek ve faal işgücü ordusunun kendi arasında ve içindeki iş rekabetini ortadan kaldırmayacak bir düzeyde olmalıdır.

Emek Gücünün Değeri, Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardımlar

Kapitalist birikim ve sosyal yardım arasında bir diğer bağlantı noktası, emek gücünün değeri üzerinden kurulur. Emek gücünün değeri, “fiziksel” ve “tarihsel ve toplumsal” olmak üzere iki ögeden oluşur. “İşçi sınıfının geçinmesi ve yeniden üremesi, fiziksel varlığını sürdürmesi için, yaşamak ve çoğalmak

için vazgeçilmez olan geçim araçlarını alması gerekir". Bu geçim araçlarının değeri, emek gücünün "en uç sınırı" olan fiziksel ögedir. Emek gücünün değeri, tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altındaki "geleneksel yaşam" düzeyi ile de belirlenir (Marx, 1999a: 65-66). Emek gücünün değeri, geçim koşullarında zaman içerisinde görülen değişimleri de yansıtır (Ginsburg, 1979: 23) ve sadece yeniden üretim için gerekli olan bu metalar toplamının değil, aynı zamanda "her türlü tarihsel, kültürel ve toplumsal" koşulun da etkisi altındadır (Harvey, 2012b: 180). Marx'a göre, "emeğin değerine giren bu tarihsel ya da toplumsal öge artabilir ya da azalabilir, büsbütün ortadan kalkabilir, öyle ki, geriye *fiziksel* sınırdan başka bir şey kalmaz" (Marx, 1999a: 66). Bununla birlikte, işçi sınıfı, emek-gücünün yeniden üretim maliyetine dâhil olmayan tüketim mallarının, "kabul edilen asgari yaşam standardına katılmasını *zorlayabilir*, emek-gücünün –bu yolla *değerini artırarak*– değerinin moral tarihsel bileşenini genişletebilir". Ancak bu kendiliğinden değil, esas olarak sınıf mücadelesinin sonucunda ortaya çıkar (Mandel, 2008: 90).

Marx'a (2011: 172-173) göre, "emek gücünün değeri de, diğer herhangi bir meta gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla aynı zamanda yeniden üretimi için gerekli emek-zamanla belirlenir"; bu durumda değeri, meta "sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir". Söz konusu geçim araçları, emek gücünün yeniden üretimini sağlayan metalar ve emek gücünün değeri, bu tüm metaların değeriyle belirlenir (Harvey, 2012b: 118). Emek gücünün değeri, "her işçi tarafından tüketilen ücretle alınabilir malların toplam kütesi", yani "emek gücünün üretimi veya yeniden üretimi için gerekli olan metaların değeri" ile "bu meta kütesini ya da ortalama tüketim gücünün değer içeriğini üretmek için gerekli olan toplumsal bakımdan zorunlu emek zamanı" şeklinde iki bileşenden oluşur (Ginsburg, 1979: 22-23; O'Connor, 1995: 210). "Emek gücünün bütünlüğünü işçi ailesi"nin sağlaması nedeniyle, emek gücünün değeri, hanenin geçim araçlarının değerini de içerir (Nikitin, 1995: 74). Bu nedenle, emek gücünün değeri, "emekçileri belirli bir yaşam standardında kendilerini ve kendilerine bağımlı olanları yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu metaların değerine" bağlıdır (Harvey, 2012b: 180).

Emek gücünün değeri, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine meta biçimiyle dahil olan, ücretle alınabilir geçim araçları tarafından belirlenir olsa da özellikle aynı sosyal yardımlar, üretim ve değişime konu olmuş bir meta karakteri taşısa bile, emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine fiyatlandırılmamış varlığı ile dahil olmaktadır.³⁴ Emek gücünün değerinin azaltılması hedefi temelinde, emek gücünün yeniden üretiminde ücret ilişkisini ortadan kaldırmayacak ücret dışı yollar, sermayenin çıkarıdır (Harvey, 2012a: 231). Sosyal yardımlar, bu noktada anlam kazanır. Sosyal yardımlar, emek

gücünün ve hanenin yeniden üretimine ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak dahil olması temelinde, “istihdam edilen emekçilerin sayısını veya bu emekçilerin fiziki yaşam standartlarını azaltmadan” emek gücünün değerini ve “değişen sermayeye yapılan harcamayı azaltabilir”. “İşçiler kendilerini geçindirebildikleri oranda emek gücünün değeri azaltılır ve birikim oranı artar. Bu, sermaye açısından görece artık-değerin bir kaynağıdır (Harvey, 2012a: 230-231).

Sosyal yardımlar, emek gücünün halihazırdaki değerinin altında bir resmi asgari geçim düzeyinin belirlenmesiyle ücreti bastırma yönünde bir rol oynayabilir. Bu aynı zamanda, çalışmayı teşvik eder ve emek gücünün satılması yönünde bir baskı yaratır (Ginsburg, 1979: 47). Bu durum, asgari geçim düzeyinin, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan geçim araçlarının değerinin (emek gücünün değeri) altında belirlenmesinden kaynaklanır. Böylelikle ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak sosyal yardımlar, emek gücünün değerinin azaltılması temelinde, düşük ücretli çalışmanın kabul edilebilirliğinin koşullarını sağlayarak, yedek işgücü ordusu ile birlikte ücretler üzerinde oluşan baskıya eklenir;³⁵ kendisi de bir baskı aracına dönüşür ve görece artık-değerin artırılması eğilimi ile birleşir.

Birikim, Ücret İlişkisi ve Sosyal Yardımlar

Birikim ve sosyal yardımlar arasındaki bağlantılarda ücret ilişkisi, yedek işgücü ordusu ve emek gücünün değerini içeren taşıyıcı bir işlev üstlenir. Ücret ilişkisi, yedek işgücü ordusunun oluşumu ve yeniden üretimi açısından sermayenin organik bileşimini de içerecek şekilde kapitalist birikim ile doğrudan bağlantılıdır. Sabit bir yedek işgücü ordusunun oluşumu ve onun yeniden üretimini sağlayacak koşullar ücret ilişkisi etrafında şekillenir. Sosyal yardımlar ücret ilişkisinin içerisine yerleşir ve yedek işgücü ordusunun varlığının yeniden üretimine eklenerek, sadece kapitalist birikim bakımından değil, aynı zamanda artık-değere el koyan sınıfın varlığının yeniden üretimi bakımından da işlevselleşir. Bu haliyle, “kapitalist bir kategori” olarak üretim noktasına içkin bir karakter taşır. Sosyal yardımlar kapitalist birikimle birleştiği noktada, ücretlilik ilişkisinin düzenlenişine yedek işgücü ordusunun yeniden üretimi, emek gücünün arzı ve ücretler üzerinde baskı oluşturulması; ücretler arasındaki farklılaşma ve düşük ücretli çalışmanın yeniden üretimi şeklinde üç yolla dahil olur.

Ücret Üzerinde Baskı Unsuru Olarak Sosyal Yardım

İlk olarak, kapitalizmin işleyiş yasaları, emek gücünün, faal ve yedek işgücü ordusu arasında dağılımını gerektirir. Bu dağılım, emek gücü arzı ve talebi

arasındaki bir ilişkidir ve bunun temelinde yedek işgücü ordusunun varlığı yatar. Yedek işgücü ordusu, emek gücünün arz ve talebini, “sermayenin sömürü ve hükmetme hırsına mutlak şekilde uygun düşen sınırlar içinde tutar”. Yedek işgücü ordusu, faal emek ordusu üzerinde ücretleri, çalışma koşullarını ve talepleri dizginleyen bir baskı unsudur (Marx, 2011: 617). Yedek işgücü ordusunun ücretler üzerinde baskı oluşturabilmesi için sadece varlığı yetmez, aynı zamanda emek gücünün arz edilmesi gerekir. Emek gücünün yeniden üretimi ile emek gücü arzı, kapitalist birikimin devamlılığı açısından birbirini içermiştir. Birikim ve emek gücü arasındaki bu yasa, kullanılacak emek gücü miktarının düzenlenmesini beraberinde getirir. Devletin işgücü ve refah politikaları bu noktada önem kazanır. Bu çerçevede sosyal yardımlar, yedek işgücü ordusunun üyelerini emek güçlerini satmaktan vazgeçirmeyecek bir düzeyde koruyacak, dolayısıyla da yedek işgücü ordusunun faal emek ordusu ve ücretler üzerindeki basıncını ortadan kaldırmayacak bir geçim aracı olarak belirir. Sosyal yardımlar emek gücünün yeniden üretimini, emek gücünün satışını garanti altına alacak şekilde sağlar ve düzenler.

Ücret Eşitsizliklerinin Yeniden Üretimi ve Sosyal Yardım

İkinci olarak, kapitalist birikim ve ücret arasındaki ilişkinin bir boyutunda, ücret eşitsizlikleri biçiminde sonuçlanan ücret farklılıkları bulunur. Sınıf içi ücret farklılaşmaları, kapitalist üretim tarzının ve ücret sisteminin doğasında vardır (Peet, 1975: 564-565). Sosyal yardımlar, çalışan yoksullar açısından, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak, işgücü piyasasında ücret farklılıklarının süreklileşmesini sağlayan bir unsurdur ve ücret ilişkisine bu özelliği ile eklenir. Sosyal yardımlar, ücret eşitsizliklerini katlanılabilir kılarak, ücret ilişkisinin sosyal işbölümüne dayalı eşitsiz doğasını yeniden üretir.

Düşük Ücretli İşlerin Yeniden Üretimi ve Sosyal Yardım

Düşük ücretli işlerin varlığı kapitalist birikimin tarihsel bir eğilimidir. Göreli artı-değer artırma ve sermayenin organik bileşimindeki yükselme eğilimleri, göreli artı nüfusun oluşumunun yanında düşük ücretli işlerin varlığının da nesnel temellerini yaratır.³⁶ Düşük ücretli çalışanlar, emek gücünün yeniden üretimini sağlayacak geçim araçlarına değişim yoluyla erişmekte güçlük çeker. Sosyal yardımlar, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak işgücü piyasasında düşük ücretli çalışmanın ya da en düşük ücretin altında ödenen bir ücretin kabul edilebilirliğini artırır.

Ayrıca, pek çok sosyal yardım türünün gelir yoklamasına tabi olması nedeniyle, sosyal yardım alabilmek için, ihtiyaç tespitinde belirlenmiş en az gelir düzeyleri

altında bir ücretle çalışmak, nadiren de olsa kabul edilebilen, zaman zaman ise tercih edilen bir durum olabilir. Bu olgunun da düşük ücretli çalışmayı yeniden üreten ve işgücü piyasasında işçilerin çalışmak için kabul edebileceği en düşük ücret düzeyini ifade eden, rezerv ücreti baskılayan bir etkisi olacağı düşünülebilir.

Böylelikle sosyal yardımlar, bir sınıf mücadelesi biçimi olarak ücret pazarlığını düşürme potansiyelini de barındırır. Sermaye, “ücret taleplerini düşürmek suretiyle, ücretliler arasındaki rekabeti harekete” geçirmeye çalışır (Cordonnier, 2014: 72). Sosyal yardımların, yedek ve faal işgücü ordusunun arasındaki ve kendi içindeki emek gücünün arzına dayalı rekabet koşullarına tabi olduğu görülür. Sosyal yardımlar bu noktada, bir yandan emek gücünün arzını düzenleyip rekabeti sağlarken, diğer yandan da düşük ücretlerin üzerine eklenerek, ücretlerin belirlenmesinin bir biçimi halini alabilir.

Sosyal Yardımları Yeniden Tanımlamak ve Kavramsallaştırmak

Bu aşamada, kullandığımız temel kavramlar aracılığıyla sosyal yardımları yeniden tanımlamaya çalışalım. Bu çalışmadaki sınırlılıklar temelinde ele aldığımızda, sosyal yardımları, ücret ve gelire olan ilişkisi bakımından yeniden tanımlamak gerekirse, sosyal yardımlar *ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı* olarak belirlenebilmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda, *emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışılaştırılması* olarak da içeriklendirilebilecek bir kavramsal arka plana sahiptir.

Yukarıda, Marx’a referansla sermayenin emek gücünün yeniden üretim maliyetlerini azaltmak amacıyla, yani “kendi kârı için nüfusun bir kısmını yoksullaştır”dığından (Marx, 2011: 610-611) söz edilmişti. Bu durumda sosyal yardımların, emek gücünün yeniden üretimi ücretdışılaştırılabildiği oranda, sermayeye aktarılan bir transfer biçimi halini aldığını söylemek mümkündür. Devletin işgücü piyasasına müdahale tarzının dönüşümü temelinde gözlemlenebilen bu olgu, ücretlerin müdahalesizlik alanı olarak yeniden inşasını tamamlayarak sosyal yardımların artışı biçiminde açığa çıkmıştır.

Böylelikle, sosyal yardımlar, ücretle olan ilişkisi bakımından, emek gücünün yeniden üretimini ücretdışılaştırarak, ücretin üzerine eklenen, ücret dışı; ancak ücretlilik ilişkisinin oluşumunu ve varlığını da ortadan kaldırmayan bir politika aracı olarak yeniden kavramsallaştırılabilir. Buraya kadar kullanılan kavramlar esas alınarak, sosyal yardımlar, *“kendi geçim araçlarını değişim yoluyla elde edemeyen hanehalkları açısından fiyatlandırılmamış bir geçim alanı yaratarak emek gücünün ve hanenin yeniden üretimine dahil olan ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı; sermaye açısından ise bir transfer biçimi”* olarak yeniden tanımlanabilir.

Sonuç

Bu çalışma, yoksulluğun ve sosyal yardımların sınıfsal temellerinden söküldüğü ölçüde, sosyal ve sınıfsal mücadelelerin konusu olması anlamında siyasetdışılaştırıldığı belirlenmesine dayanmaktadır. Çalışmanın bu noktada ortaya attığı temel soru, yoksulluğun ve özel olarak da sosyal yardımların sınıfsal temellerinin hangi kavramsal araçlar ve nasıl bir çözümleme çerçevesi ile açıklanabileceği üzerine kuruludur. Çalışma bu noktada, Marksist iktisadın kimi genel kavramlarının (bkz. Tablo 1 ve Şekil 1) ötesinde, olguyla kurduğu ilişkide farklı soyutlama düzeylerine göre operasyonelleşen kimi kavramsallaştırma çabalarını da içermiştir. Tablo 1’de sunulan bu kavramlar, “geçim araçlarının değişim yoluyla elde edilememesi”, “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı”, “emek gücünün ve hanenin yeniden üretimi”, “fiyatlandırılmamış geçim alanı”, “emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışılaştırılması”dır. Çalışmada ayrıca, Tablo 1 ve Şekil 1’de sunulduğu haliyle, sosyal yardımların kapitalist birikim ile olan bağlantılarını açıklamaya dönük “Sosyal Yardımın Genel Yasası” olarak isimlendirebileceğimiz bir kuramsal model geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kuramsal model içerisinde çözümleme önceliği, artık-değer üretimi ve sermayenin organik bileşimine verilmiş olmakla birlikte, sosyal yardımların ağırlıklı olarak ücretle olan bağı ele alınmıştır. Bu çerçevede, görelî artık nüfus/yedek işgücü ordusu ve emek gücünün değeri de söz konusu kuramsal modelde yararlandığımız kavramlar arasında yer almıştır. Ayrıca, soyutlama düzeyinin adım adım gevşetilmesiyle, ağırlıklı olarak “ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı” ve “emek gücünün yeniden üretiminin ücretdışılaştırılması” kavramsallaştırmalarına yer verilmiştir.

Çalışmada, sosyal yardımların birikim sürecine ve üretim noktasına nasıl ve hangi kanallarla eklemlendiği ele alınmıştır. Sosyal yardımlar, artık-değer üretimine özgü koşulların gerektirdiği, devlet ve işgücü piyasası arasındaki ilişki biçimi içerisinde anlam kazanır ve gerçekleşir. Böyle olduğu oranda, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanmasına eklemlenir ve kapitalist birikimin genel yasasının bir parçasını oluşturur. Sosyal yardımlar, bu bakımdan toplumsal bir karakter de kazanır ve görelî artık nüfusa yönelir. Sosyal yardımlar, görelî artık nüfusun tüm tabakalarına hitap eder ve kentlerde güvencesiz çalışıp işsiz kalanların (akıcı); mülksüzleşerek kırdan kopup kentsel işgücü piyasasına girmeye hazır emek gücünün (saklı); sürekli olarak düzensiz ve geçici çalışanların (durgun) ve son olarak “sefalet alanının sakinlerinin” korunması, denetimi ve yeniden üretimi işlevini üstlenir. Sosyal yardımlar böylelikle yoksulluk, işsizlik ve sefaletin bir parçasıdır. Yoksulluk ve sefalet, sosyal yardımlarla da beslenmiş bir biçimde, kapitalist birikimin hem bir sonucu hem de varlık koşuludur ve sosyal yardımın genel yasası ile birlikte kapitalist birikimin genel yasasının işleyiş koşullarını ve

devamlılığını sağlar.

Sosyal yardımların çalışmadaki çözümlemenin merkezinde yer alan ücretlerle olan ilişkisi ise şöyle sıralanıp özetlenebilir. Sosyal yardımların; ücretin üstüne eklenen, ücretler üzerinde baskı unsuru oluşturan, ücret pazarlığını düşürme potansiyeli ve eğilimini taşıyan, ücretliler arasındaki rekabete dahil olan, düşük ücretli çalışmayı katlanılabilir kılan, ücret eşitsizliklerini yeniden üreten, ücretlilik ilişkisini daraltmayan, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olarak anlam kazanabileceği görülmektedir.

Sonnotlar

¹ Marx'ın (2011: 634-635) önermesi şöyledir: "En çalışkan işçi katmanlarının çektiği açlık işkencesi ile zenginlerin kapitalist birikime dayanan kaba veya rafine savurgan tüketimleri arasındaki içsel bağlantıyı anlamak ancak iktisat yasalarını bilmekle mümkündür."

² Bu ölçümler için kabul edilen asgari gelir düzeyi ve yaşam standardı ise emek maliyetlerini yansıtan ücretlere referansla belirlenir (Novak, 1998: 20-24).

³ Bkz. Özüğurlu (2006); Jütte (2008: 61-79); Yılmaz (2012: 107-115, 138-238).

⁴ Bkz. Castel (2003); Gökçeoğlu Balcı (2007).

⁵ Yoksulluk literatürünün sınıf ilişkilerinden uzaklığına ilişkin vurgu için bkz. Özüğurlu (2006: 53, 63).

⁶ Sosyal yardım alanlara ilişkin anılan yargıların varlığına Cordonnier (2014: 68) de dikkat çekmektedir.

⁷ Tarafımızca yoksulluk ve sosyal yardım konularına odaklanarak gerçekleştirilen alan araştırmalarında, "Zengin kimdir? Kime zengin denir?" sorusuna verilen, sınıflardan bağımsız, tüketim temeline dayalı araba, ev sahipliği, tatil vurgulu yanıtlar, bu yoksul bilincinin belirli biçimleri olarak kendisini göstermektedir. Bu görüşmelerin kimileri için bkz. Kutlu (2018: 229-297). Yoksulların bilinç yapısına ilişkin kimi düşünce ve gözlemler için bkz. Bahçe ve Köse (2018).

⁸ Özüğurlu (2006: 54-57), kapitalizmin farklı dönemlerinde yoksulların "toplumsal bir sorun" olarak keşfedildiği farklı uğraklardan söz eder. Özüğurlu'ya göre bu uğraklar, "basitçe olgusal bir durumu değil, 'soruna' yönelik bir dizi kurumsal-politik iktidar pratiklerini de içeren bir mücadele sürecini gösterir".

⁹ Marx'ta, tıpkı devlet ve toplumsal sınıflar gibi, sosyal politika ve refah da sistematik bir biçime çözüme kavuşturulmamıştır. Refah devleti ve sosyal politikaya dönük Marksist

açıklamalar için bkz. Mishra (1975); Ginsburg (1979); Gough (1979); Mishra (1985: 65-100); George ve Wilding (1994: 102-129); Burden (1998); Dean,- (2011); Topak (2012); Ankarloo (2015).

¹⁰ Tablo 1 ve Şekil 1’de sosyal yardımları kavramlarla anlamaya dönük kategorilendirme denemesi, her dönemde, her yardım türü ve her yardım alan hanehalkı için geçerli olma iddiasını taşımayan, bir ortalamayı yansıtmayı amaçlayan kavramsal genellemelere dayanmaktadır.

¹¹ Ücret ilişkisi derken, Düzenleme Yaklaşımını referans alıyoruz. Lipietz (1988: 27), ücret ilişkisini, üreticilerin üretim araçlarından ayrışması olarak tanımlar. Aglietta (1979: 18), ücret ilişkisinin sermaye birikimi ve rekabet yasalarının eklenmesi çerçevesinde anlaşılabileceğini belirtir ve Amerika’da kamusal sosyal yardımları, sosyal sigortalarla birlikte, Fordist birikim rejimi koşullarında, kitlesel tüketim artışının tetiklediği ücret ilişkisinin toplumsal biçimlerinden biri olarak değerlendirir (1979: 180). Düzenleme yaklaşımına göre, toplumsal ilişkilerin, etrafında hiyerarşik bir örgütlenme içerisinde var olduğu yapısal öz, ücret ilişkisidir (Topak, 2012: 107).

¹² Sosyal yardımların çözümlenmesinde, farklı soyutlama düzeylerine ait kavramların kullanımında ücret bağının ön plana çıkartılmasının, yoksulluğun siyasal alana ücretler temelinde, sosyal ve sınıfsal bir mücadele konusu olarak içerilebilmesine dönük bir temeli de olabilir. Tonak’ın bu konudaki bir katkısı için bkz. Tonak (2010).

¹³ Marksist ücret kuramı için bkz. Işıkli (1975: 32-60); Nikitin (1995: 92-93); Marx (1999a: 5-30); Lebowitz (2006: 139-164); Mandel (2008: 87-97); Resistance Books (2008: 36-37).

¹⁴ Marx’a (2011: 170) göre, emek gücü, “insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünü”dür. Bkz. Fine ve Saad-Filho (2012: 39).

¹⁵ Refah devletlerinin oluşumunun, fordist birikim ve bu temelde oluşan kitlesel üretimi, kitlesel tüketimle tamamlamak (Esping-Andersen (2008b: 58); Topak (2012: 123-27) ve işçi sınıfı hareketini kontrol altına almak şeklinde ekonomik ve siyasal temelleri vardır (Mishra, 1985: 70, 75).

¹⁶ Esping-Andersen’in (2008a: 40), “Piyasa gelirine bağımlılık genel risklerin temel bir tetikleyicisidir, çünkü hayatta kalmanın kendisi bireylerin üzerinde çok az söz sahibi oldukları koşulların insafına kalmıştır; piyasalar ne bir geliri ne de bir işi garanti edebilir” belirlemesini not edelim.

¹⁷ Benzer bir vurgu için bkz. Standing (1999: 88); Esping-Andersen (2006: 21-22, 37); Arın (2013: 226, 233).

¹⁸ Refah devleti ile ilişkisi bakımından aynı yönde bir tasnif için bkz. Esping-Andersen (2006: 144).

¹⁹ Bu belirleme için bkz. Erdoğan ve Kutlu (2017: 69); Mingione (2008: 264). Çalışan yoksulluğunun kapitalizmin gelişimi içerisindeki tarihsel evrimi için bkz. Erdoğan ve Kutlu (2017: 67-73).

²⁰ Tersi yönde, refah devletinin olgunlaştığı dönemlerde, sosyal yardımları da içerecek şekilde sosyal politikalar, işçilerin, “kendi emek güçlerini değişen sermaye olarak satmaları için ekonomik özendiricileri de güçsüz” düşürebilmiştir. Refah devletinin gelişkin olduğu dönemlerde, çeşitli sosyal politika uygulamalarının, faal emek ordusu ile yedek işgücü ordusu arasındaki “rekabeti azalttığı için ‘bir birikim kaldıracı’ olarak işsizlerin işlevini de ortadan” kaldırdığı durumlardan söz edilebilir. Bu aynı zamanda, işsiz, yoksul ve ücretlilere dönük gelirin yeniden dağıtım mekanizmalarının, küresel kapitalist dönemin tersine, işgücü piyasası ile bağının da görece zayıf olduğu bir dönemdir (O’Connor, 1995: 296-297). Ancak bu olgunun, burada sözü edilen tarihsel eğilimi değiştirdiğini söylemek güçtür.

²¹ Aglietta (1979: 152), mülksüzleşme ve kapitalizme özgü bir tüketim tarzı arasındaki bağın oluşumunda ücret ilişkisinin yaygınlaşmasının gerekliliğini belirtir. Işıklı’nın (1975: 16) ise, ücretlilik düzeninin yaygınlığının, kapitalizmin gelişmesinin ölçütü sayılabileceğini söylediği görülmektedir.

²² Aynı yönde bir vurgu için bkz. Ankarloo (2015: 551).

²³ Bkz. Işıklı (1975).

²⁴ Bu yeniden üretim faaliyeti içerisinde, toplumsal cinsiyet rollerinin önemine de dikkat çekilmiştir. Bkz. Gough (1979: 45, 48).

²⁵ İşçinin emek gücünü arz etmeme “özgürlüğü”nden de söz edilebilir; ancak bu, bedeli “açlıktan ölme ya da toplumsal düşkünleşme” olan “kısmi bir özgürlüktür” (Fine ve Saad-Filho, 2012: 39).

²⁶ Göreli artık nüfusun sadece sermayenin organik bileşimindeki değişim eğilimlerinden kaynaklandığını söylemenin olanaksızlığına işaret edilmektedir. Buna göre, sermayenin organik bileşimindeki artış, göreli artık nüfusun sadece üretime kitlesel olarak katılıp, zaman zaman işsiz kalan akıcı parçasını kapsamaktadır (Behar, 1981: 12-13). Ancak yine de hanehalkı, sektörler ve kentsel işgücü piyasasındaki farklı iş alanları bazında düşündüğümüzde, böylesi kategorik bir ayırım yapmanın da çok mümkün olmadığı, sermayenin organik bileşimindeki değişim eğilimlerinin, örneğin kırdan kentlere gelen nüfus fazlasını (saklı) ya da tamamen düzensiz işlerde çalıştırılan durgun artık nüfusu da tetikleyebildiği düşünülebilir.

²⁷ Bkz. Marx (2011: 608-626). Marx bu konuyu Kapital’in 1. Cildinde “Bir Göreli Artık Nüfusun Gittikçe Artan Ölçüde Üretimi ya da Yedek Sanayi Ordusu” ve “Göreli Artık Nüfusun Varoluş Biçimleri. Kapitalist Birikimin Genel Yasası” başlıklı bölümler altında inceler. Behar (1981: 20-21), Marx’ın aynı sosyal gerçekliği açıklamak için neden iki

farklı kavrama başvurduğunu sorar. Behar'a göre, bu iki kavram "birbirlerinden içerik açısından değil, kuramsal düzeydeki işlevleri açısından" ayrıştırılmıştır. Göreli artık nüfus, sermaye birikiminin "ta kendisi olarak hemen belirlenmiş bulunmaktadır". Yedek işgücü ordusu ise, faal emek ordusu üzerindeki basıncı ve ücretlerin belirlenmesindeki bastırıcı etkisi bakımından ele alınır. Bu çalışmada bu ayrımı izlemeye gayret ettik.

²⁸ Marx (2011: 735), buna, "kapitalist üretimin büyük güzelliği" diyor.

²⁹ "İşçi nüfusu, bizzat kendisi tarafından üretilen sermaye birikimi ile birlikte, giderek büyüyen ölçüde, kendisinin göreli artık nüfus haline getirilmesinin araçlarını da" üretir (Marx, 2011: 609).

³⁰ Marx (2011: 614-615) bunu şöyle açıklıyor: "İşçi sınıfının çalışmakta olan kısmının aşırı çalışması, işçi sınıfının yedek kısmını büyütürken, diğer taraftan, yedekte bulunan kısmın rekabet yoluyla çalışmakta olan kısım üzerinde yarattığı baskının artması, çalışmakta olan işçileri aşırı çalışmak ve sermayenin diktasına boyun eğmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kısmının aşırı çalışması ile diğer kısmının zorla işsizliğe mahkum edilmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistin bir zenginleşme aracı haline gelir ve aynı zamanda yedek sanayi ordusunun üretimini toplumsal birikimdeki ilerlemeye uyan bir ölçüde hızlandırır." Marx (1999b: 63), işçilerin kendi içlerindeki iş rekabetinin sadece, birinin emek gücünü diğerinden daha ucuza satmasından değil, aynı zamanda birinin, iki kişilik iş yapmasından da kaynaklandığını belirtir. Bu arada rekabetin etki alanı, ücret ve çalışma koşulları ile sınırlı değildir; işçi sınıfının mücadele kapasitesini daraltacak şekilde genişler.

³¹ Sendikaların, yedek işgücü ordusunun bu işlevlerini yumuşatabilme niteliğine de dikkat çekmek gerekir (Slater, 2015: 527).

³² Standing (1999: 88-89), bireyin sosyal gelirinin çeşitli kaynaklarından söz eder ve bu gelirin oluşumuna ücrete ek olarak kamusal ya da özel sosyal yardımları da dahil eder.

³³ Ayrıca bkz. Fine ve Saad-Filho (2012: 108).

³⁴ Bu arada, sosyal yardımların, tıpkı ücret ilişkisini daraltmaması gerektiği gibi, meta ilişkilerini de kısıtlayıcı bir nitelik taşımaması gerekir.

³⁵ Sosyal yardımların, ücret dışı bir gelir türü ve geçim aracı olmasının dışında sosyal yardım alabilmek ya da alınan yardımı kaybetmemek amacıyla gelir yoklaması ölçütleri altında bir ücretle çalışmak için; kabul edilebilecek en düşük ücret düzeyini ifade eden rezervasyon ücretinden düşük bir ücretin hanehalkları tarafından kabul edilebilirliğini artırabilme potansiyeli bulunmakla birlikte, rezervasyon ücretini yükselteceği yönünde de görüş ve bulgular da vardır (Scharpf, 2001; Mason, 2007). Sosyal yardımın rezervasyon ücretini yükselteceği ve böylelikle işsizliği artıracacağı iddiasına dönük yarı alaycı bir eleştiri için bkz. Cordonnier (2014: 67-77). Ters yönde bir bulgu için bkz. Rööm (2003).

³⁶ Bu, kapitalizmde ücretlerin düştüğü anlamına gelmez. Sermaye birikimi, emek gücü talebini, emek gücü “arzının üzerine çıkarabilir ve bundan dolayı ücretler yükselebilir” (Marx, 2011: 593). Bununla birlikte, artan emek gücü talebinin ücretleri artırması için ya emek arzının sabit kalması ya da emek gücü “talebindeki artıştan daha yavaş bir hızla artması gerekir” (Işıklı, 1975: 53). Ancak Sweezy’e (2007: 92) göre, “Marx, ücretlerde meydana gelen böylesi bir artışın ‘sistemin kendisini tehdit edecek bir düzeye asla ulaşmayacağından’ oldukça emindir”. Harvey (2012a: 228), ücretlerdeki artışın, “kapitalist sisteminin temellerinin bütünlüğünü koruyan ve aynı zamanda bu sistemin sürekli gelişen bir ölçekte yeniden üretimini güvenceye alan kısıtlar içinde” hapsedildiğini belirtir.

Kaynakça

Aglietta M (1979). *A Theory of Capitalist Regulation The US Experience*. Çev. D Fernbach, London: NLB.

Alcock P (2006). *Understanding Poverty*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Ankarloo D (2015). Refah Devleti. İçinde: B Fine ve A. Saad-Filho (der), *Marksist İktisat Kılavuzu*, Çev. A Sarı, Ankara: Yordam Kitap, 548-554.

Arın T (2013). *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları Seçilmiş Yazılar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bahçe S ve Köse A H (2018). Kapitalizmin Yoksulluğu: Vatandaş ya da Toplumsal Sınıf Olarak Yoksullar. İçinde: D Kutlu (der), *Sosyal Yardım Alanlar Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 41-57.

Barrientos A (2013). *The Expansion of Social Assistance in Developing Countries*. www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1054224 (10.02.2018).

Behar C (1981). Marx ve Nüfusbilim (Demografi) Nüfusbilime Başka Bir Bakış (I). *Toplum ve Bilim*, 15, 3-36.

Boratav K (2004). “Yoksulluk” Kavramı Üzerine Notlar. *Toplum ve Hekim*, 19 (1), 7-9.

Brunhoff S (2009). Kapitalist Bunalım ve Ekonomik Politika. İçinde: N Satlıgan ve S Savran (der), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, Çev. L Kayaalp, İstanbul: Belge Yayınları, 391-406.

Braverman H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*. Çev. Ç Çıdamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Buğra A (2008). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Burden T (1998). *Social Policy and Welfare A Clear Guide*. London, Pluto Press.

Kutlu D (2008). Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretimine Ücretdışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 47-78.

Castel R (2003). *From Manual Workers to Wage Labourers Transformation of The Social Question*, New Brunswick: Transaction Publishers.

Clayton R ve Pontusson J (2000). Welfare State Retrenchment Revisited. İçinde: C Pierson ve F G Castles (der), *The Welfare State Reader*, Cambridge: Polity Press, 320-334.

Cordonnier L (2014) *Garibanlara Merhamet Yok İşsizlik Üzerine İktisadi Teoriler*, Çev. L Şimşek, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çengelci E (1993). Sosyal Refahın Gerçekleşmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*, 11 (1-2-3), 9-34.

Dean H (2011). Sosyalist Perspektif. İçinde: P Alcock, M May ve K Rowlingson (der), *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*. Çev. B Yıldırım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 118-127.

Dean M (1991). *The Constitution of Poverty Toward A Genealogy of Liberal Governance*. USA: Routledge.

Demir Şeker S (2008). *Türkiye’de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri*, Ankara, DPT.

Dilik S (1980). Sosyal Yardımlar-İki Anlamlı Bir Terim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (1-4), 55-72.

Ditch J (1999). Full Circle: A Second Coming for Social Assistance. İçinde: J Clasen (der), *Comparative Social Policy Concepts, Theories and Method*, UK-USA: Blackwell, 114-135.

Erdoğdu S ve Kutlu D (2017). Çalışan Yoksulluğu: Türkiye İçin Sosyal Politikalar Bağlamında Bir Değerlendirme. İçinde: A Makal ve A Çelik (der), *Zor Zamanlarda Emek Türkiye’de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları*, Ankara: İmge Kitabevi, 65-112.

Esping-Andersen G (2006). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen G (2008a). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, Çev. B Y Çakar ve U Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 33-54.

Esping-Andersen G (2008b). Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilimleri. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, Çev. B Y Çakar ve U Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 55-100.

Ferrera M (2005). *The Boundaries of Welfare European Integration and the New Spatial Politics of Social Protection*. Oxford & New York, Oxford University Press.

- Fine B ve Saad-Filho A (2012). *Marx'ın Kapitali*. Çev. N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Fox Piven F ve Cloward R A (1993). *Regulating The Poor The Functions of Public Welfare*, Vingate Books: USA.
- George V ve Wilding P (1994). *Welfare and Ideology*, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Ginsburg N (1979). *Class, Capital and Social Policy*, London & Basinstoke: The Macmillan Press.
- Gough I (1979). *The Political Economy of The Welfare State*, London & Basinstoke: The Macmillan Press.
- Gough I (2006). Social Policy Regimes in The Developing Countries. İçinde: P Kennet (der), *A Handbook Of Comparative Social Policy*, Cheltenham & Northampton: Edward Elgar, 239-257.
- Greg M (2007). *The Welfare Wall, Reservation Wages, And Labour Force Attachment*, https://www.researchgate.net/profile/Greg_Mason5/publication/228432911_The_welfare_wall_reservation_wages_and_labour_force_attachment/links/00b4953be05128722f000000/The-welfare-wall-reservation-wages-and-labour-force-attachment.pdf (11.03.2018)
- Gökçeoğlu Balcı Ş (2007). *Tutunamayanlar ve Hukuk*, Ankara, Dost.
- Güzel A ve Okur A R (2002). *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Hanesch W (1999). The Debate on Reforms of Social Assistance in Western Europe. İçinde: *Linking Welfare and Work*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 71-85.
- Harvey D (2012a). *Sermayenin Sınırları*. Çev. U Balaban, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Harvey D (2012b). *Marx'ın Kapitali İçin Kılavuz*. Çev. B O Doğan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Holloway J (2004). *Devlet ve Gündelik Mücadele*. Çev. İ Yıldız, Praksis, 9, 411-442.
- Howell F (2001). Social Assistance: Theoretical Background. İçinde: I Ortiz (der), *Social Protection in Asia and The Pacific*, Asian Development Bank, 258-306.
- Işıklı A (1975). *Ücret*. Ankara: Doğan Yayınları.
- Jessop B (1993). Towards a Schumpeterian Workfare State? Preliminary Remarks on Post-Fordist Political Economy. *Studies in Political Economy*, 40, 7-40.
- Kutlu D (2008). Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretimine Ücretdışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 47-78.

Jessop B (1994). Post-Fordism and The State. İçinde: A Amin (der), *Post-Fordism A Reader*, UK&USA: Blackwell, 251-279.

Jones C ve Novak T (1999). *Poverty, Welfare and the Disciplinary State*, London: Routledge.

Jütte R (2008). *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*, Çev. B Kurtege-Sefer, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Köse A H ve Bahçe S (2009). "Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek. *Praksis*, 19, 385-419.

Kutlu D (2015). *Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu: Birikim, Denetim, Disiplin*, Ankara: NotaBene Yayınları.

Kutlu D (2016). Türkiye'de Sosyal Yardım ve İstihdam İlişkinin Güncel Boyutları: Kurumsal ve Sosyolojik Bir Çözümleme. *Mülkiye Dergisi*, 40 (2), 101-141.

Kutlu D (der.) (2018). *Sosyal Yardım Alanlar Emek, Geçim, Siyaset ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lebowitz M A (2003). *Kapital'in Ötesi Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı*. Çev. A Geniş, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Lipietz A (1988). Reflections On A Tale: The Marxist Foundations Of The Concept Of Regulation and Accumulation. *Studies in Political Economy*, 26, 7-36.

Mandel E (2008). *Marx'ın Kapitali*, Çev. O S Binatlı, İstanbul: Alanyazın Yayıncılık.

Marx K (1999a). *Ücret, Fiyat ve Kâr*, Çev. S Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (1999b). *Ücretli Emek ve Sermaye*, Çev. S Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2003). *Grundrisse 2*, Çev. A Gelen, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2011). *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi 1. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

Mingione E (2008). Günay Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele. İçinde: A Buğra ve Ç Keyder (der), *Sosyal Politika Yazıları*, Çev. B Y Çakar ve U Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 261-286.

Mishra R (1975). Marx and Welfare. *The Sociological Review*, 23 (2), 287-313.

Mishra R (1985). *The Welfare State in Crisis Social Thought and Social Change*, Brighton: Wheatsheaf Books.

- Nikitin P (1995). *Ekonomi Politik*, Çev. H Konur, Ankara: Sol Yayınları.
- Novak T (1988). *Poverty and The State*, England, Open University Press.
- O'Connor J (1995). *Birikim Bunalımı*, Çev. A Çakıroğlu, İstanbul: Belge Yayınları.
- Özüğurlu A (2006). Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış. *Mülkiye*, 30 (250), 53-66.
- Özüğurlu M (2003). Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu, *Mülkiye*, 239 (27), 59-74.
- Peet R (1975). Inequality and Poverty: A Marxist-Geographic Theory. *Annals of the Association of American Geographers*, 65 (4), 564-571.
- Peck J (1996). *Work Place The Social Regulation of Labour Markets*, New York: The Guilford Press.
- Picchio A (1992). *Social Reproduction: The Political Economy of Labour Market*, New York: Cambridge University Press.
- Resistance Books (2008). *Marksist İktisat El Kitabı*, Çev. N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Rööm M (2003). *Reservation Wage in Estonia*, <https://core.ac.uk/download/pdf/7033105.pdf> (11.03.2018)
- Saad-Filho A (2006). *Marx'ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik*, Çev. E Günçiner, İstanbul: Yordam Kitap.
- Sallan Gül S ve Gül H (2008). Türkiye'de Yoksulluk, Yoksulluk Yardımları ve İstihdam. İçinde: N Oktik (der), *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*, İzmir: Yakın Kitabevi, 361-396.
- Scharpf F W (2001). Employment and The Welfare: A Continental Dilemma. İçinde: B Ebbinghaus ve P Manow (der), *Comparing Welfare Capitalism Social Policy and Political Economy in Europe, Japan and the USA*, London & New York: Routledge, 270-283.
- Selik M (1982). *Marksist Değer Teorisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Slater G (2015). İşsizlik. İçinde: B Fine ve A. Saad-Filho (der), *Marksist İktisat Kılavuzu*, Çev. Sümercan Bozkurt, Ankara: Yordam Kitap, 520-529.
- Standing G (1996). Social Protection in Central and Eastern Europe: A Tale of Slipping Anchors and Torn Safety Nets. İçinde: G Esping-Andersen (der), *Welfare States in Transition National Adaptations in Global Economies*, London: Sage, 225-255.
- Standing G (1999). *Global Labour Flexibility Seeking Distributive Justice*, London: Palgrave.
- Kutlu D (2008). Birikim, Emek Gücünün Yeniden Üretiminin Ücretdışlaştırılması ve Sosyal Yardım: Kuramsal Bir Model Denemesi. *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 47-78.

Sweezy P (2007). *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Çev. G Akalın, İstanbul: Kalkedon.

T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2010). *Sosyal Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Alanlarının Yardım Algısı ve Yoksulluk Kültürü Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Tonak A (2010). “Vatandaşlık geliri sol bir talep mi?”,

http://www.radikal.com.tr/radikal2/vatandaslik_geliri_sol_bir_talep_mi-1001214
(08.02.2018)

Topak O (2012). Refah Devleti ve Kapitalizm 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti, İstanbul: İletişim.

Urhan G ve Urhan B (2015). AKP Döneminde Sosyal Yardım. İçinde: M Koray ve A Çelik (der), *Himmet, Fitrat, Piyasa, AKP Döneminde Sosyal Politika*, Ankara: İletişim Yayınları, 229-258.

Ünlütürk Ulutaş Ç (2015). *Sosyal Yardımlara Yerelden Bakmak*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Wood E M (2006). Küreselleşme ve Devlet: Sermayenin İktidarı Nereye?. İçinde: A Saad-Filho (der), *Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş*, Çev. E Kahraman, İstanbul: Yordam Kitap, 155-172.

World Bank (2007). *Social Assistance in Central Europe and the Baltic States*. Washington DC: The World Bank.

Yalman G (2007). Sosyal Politika: Refah Devletinden Sosyal Risk Yönetimine. İçinde: B Ceylan-Ataman (der), *Cahit Talas Anısına, Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi, 653-671.

Yılmaz Z (2012). *Yoksulları Ne Yapmalı? Sosyal Sorunun Yönetimi, Belirsizliğin Keşfi ve Yarınsızlık*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Zastrow C (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*, Çev. B Y Çakar, Ankara: Nika Yayınevi.

Sermaye Diyalektiği

Umud Soytaş, Bağımsız Araştırmacı, e-posta: umutsoytaş@gmail.com

Özet

Bu makalede, ilk olarak *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin Marx'ın *Kapital*'inde faydalanacağı kendi diyalektik yöntemini geliştirmesi açısından önemli bir cephanelik sunduğu savunulmaktadır. *Eleştiri*'de, Marx ilk olarak Feuerbachçı 'tersine çevirme' yönteminden faydalanarak özne ile yüklem konumlarının yerini değiştirip özne konumunu Kavramdan¹ olarak Öz alanına taşımış; Kavram mantığının, asıl incelenmesi ve çelişkilerinin ortaya çıkarılarak eleştirilmesi gereken Öz alanına Hegel tarafından dışarıdan dayatıldığı sonucuna ulaşmıştır. Asıl önemlisi Marx, Öz alanının çelişkilerinin yanılmalı bir biçimde uzlaştırılmasına karşı, tersi bir düşünsel hamle ile görünümüleri soyutlayarak, en Özde bulunana ulaşır bunun uzlaşır/uzlaşmaz karakterinin açığa çıkarılması gerekliliğini, kendi diyalektiğinin köşe taşı yapmıştır. Kapital baştan sona farklı görünüm biçimleri, bunların kendi içinde ve arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışan bir örgüye sahiptir. Makalenin ikinci bölümünde, Marx'ın Hegel eleştirisinden çıkardığı ve yararlandığı öz-görünüm diyalektiğinden *Kapital*'in anlaşılması en güç olan Meta ve Para kürelerinde ne şekilde faydalandığı anlatılır. Marx, ilkin hem bir kullanım hem de bir mübadele değeri olan metayı tüm kullanım değerlerinden soyutlayarak toplumsal olarak gerekli emek zaman miktarı tarafından belirlenen, özde bulunan değere ulaşır. İkinci hamlesinde bu kez Hegel'in Öz mantığından faydalanarak özden görünüme; değer mübadele değerlerine ve paraya doğru yansıyan diyalektik ilişkilerini inceleyerek dolaşım alanını kurar. Paranın iki temel çelişkisini keşfeden Marx, hem dolaşım alanı hem de olmayan, kullanım değeri değer kaynağı olan özel meta, emek-gücü ile üretim alanı ve Sermaye küresine geçer. Fakat değerini arttırmak zorunda olan değer olarak sermayenin -birbirinden bağımsız düşünülemez- mutlak ve görelî artık değer üretimleri, belirli bir eşikten sonra kapitalizme özgü değerlenme sürecini genel olarak üretimin önüne 'Engel' (Schranke) olarak çıkarır. Engel Hegel'de aşılabilir, Sınır (Grenze) ise gerçekte geçilemez olandır. Toplumsal olarak gerekli emek zamanının, gerekli ve artık-zaman olarak bölünmesi ve aralarındaki sınırın Hegel'in kullandığı terminolojik anlamı ile 'Sınır' (Grenze) oluşu sermayeye dayalı üretimin 'Kötü Sonsuzluk' olduğunun ispatıdır. Sermaye tüm zamanın artık emek-zaman olmasını isterken değer kaynağının toplumsal olarak gerekli emek zaman olduğunu her seferinde unuttur; gerekli emek-zamanını aşmaya çalışır. Süreç hem sermayenin dolaşım sürecinden hem de nüfus yasasından takip edilebilir. Böylece *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nden çıkarılan dersler ile tüm görünümlerin altında yatan çelişkinin zamanla iki ayrı 'Öz' arasındaki karşıtlık, 'uzlaşmaz çelişki' olacağı ve değer biçimine dayalı kapitalist üretimin çöküşünün bir zaman sorunu olduğu ortaya çıkar.

Anahtar Sözcükler: Diyalektik, sermaye, öz, kötü sonsuzluk, sınır.

Dialectics of Capital

Abstract

In this article, it is argued that *Critique of Hegel's Philosophy of Right* offers an important arsenal for the development of Marx's own dialectic method used in *Capital*. In *Critique*, Marx firstly translocates the positions of the subject and predicate by using Feuerbachian 'inversion method' and moves the subject position from the Concept to the sphere of Essence, and then concludes that the logic of Concept is imposed by Hegel from outside to the logic of Essence which should be examined and criticized by exposing its contradictions. More importantly against Hegel's illusory reconciliation of contradictions of Essence sphere, Marx's cornerstone of his dialectics is the necessity of abstracting appearances by a reversal intellectual move, reaching to the most essential one and revealing its reconcilable/irreconcilable characteristics. *Capital* by beginning to the end, has a knit to reveal the relations of different forms of appearance, within and between them. In the second part of the article, it is explained how Marx makes use of the essence-appearance dialectics which he derived from the critique of Hegel, in the *Capital's* most complicated spheres of Commodity and Money. Marx firstly reaches the value in the essence which is determined by the amount of the socially necessary labour time, by abstracting all use values from commodity that is both use value and exchange value. In the second move, making use of Hegel's logic of Essence he establishes the sphere of circulation from essence to appearance by examining the dialectical relations of value reflected in exchange value and money. Marx who explores two fundamental contradictions of money introduces field of production and Capital sphere with a special commodity; labour-power which is both in and out of circulation and whose use value is the source of value. The absolute and relative surplus value production processes –which can not be thought independently of capital as the value that needs to increase its value puts the capitalistic process of producing surplus-value up against the general production as a 'Barrier' (Schranke) after a determinate threshold. In Hegel Barrier can be passed over but Limit/Boundary can not actually. The division of the socially necessary labour time into necessary and surplus labour time and the limit between them being exactly the same as the 'Limit/Boundary' (Grenze) in Hegel's terminology is the proof of the production based on capital to be 'Bad Infinity'. The capital, as willing all the time to become surplus labour time, always forgets that the source of value is the socially necessary labour time and attempts to overcome necessary labour time. The process can be followed from both the circulation of capital and the law of population. Thus with the lessons learned from the *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, it comes in sight that the contradiction that lies under the whole appearances will be the 'irreconcilable contradiction' between the two separate 'Essences' and collapse of the capitalist mode of production based on value form is a time issue.

Keywords: Dialectics, capital, essence, bad infinity, limit.

Giriş

“Görünen, gerçek olsaydı bilime gerek kalmazdı.”

K. Marx

Marx sonrası, 20. yy’da gelişen siyasal ve akademik Marksizmlerde, Marx’ın çalışmalarını; Hegel’in tilmizleri sol-Hegelmecilerle polemiklerinin ön-planda olduğu Alman felsefesi ile hesaplaştığı ‘Genç Marx’ ve felsefe eleştirisini tamamlayıp ekonomi politik alanına kaydığı, ‘bilim’ yaptığı ‘Olgun Marx’ evresi şeklinde dönemselleştirmek yaygındır. Sovyet kökenli Diyalektik Materyalizm teorilerinden, Althusser’in meşhur ‘epistemolojik kopuş’ tartışmalarına, *Kapital I*’deki ‘değerler’ ile *Kapital III*’ün ‘üretim fiyatları’ arasında bir ‘dönüşüm sorunu’ olduğunu varsayan Sraffacı, neo-Ricardocu modelleştirmelere, Analitik Marksistlere kadar uzanan geniş bir literatür genç kuşaklara; ‘Olgun Marx’taki ‘Genç Marx’ı, Marx’taki Hegel’i unutturmuş ve asıl önemlisi yöntemini, Marxçı diyalektiği gerçek bağlamı olan bütünsellik fikrinden uzaklaştırmıştır. Diyalektik yöntemin özellikle Sovyet Marksizmi tarafından Diyalektik Materyalizm (Dia-Mat) adı altında karikatürize edilmesi Marx’ın asıl diyalektiğinin, sermaye diyalektiği olduğu gerçeğini perdelemiştir.

Kökenleri Engels’in *Doğanın Diyalektiği*’ne dayanan, klasik versiyonları Stalin ve Politzer’de bulunan Dia-Mat teorilerinde; niteliğin niceliğe (ve niceliğin niteliğe) dönüşümü, karşıtların birliği, olumsuzlamanın olumsuzlanması gibi diyalektik düşüncenin araçları; birbirinden ayırıştırılarak kendine menkul, aşkın ve dogmatik bir konuma yükseltilir. Hegel’in ‘idealizm’i eleştirilir fakat ‘yöntem’i alınıp sözde ‘maddeci’ bir temele oturtulmaya çalışılır. Maddeci temel toplumun ‘maddi’ temelleri ve ‘doğa’da bulunur ve ‘bilim’in doğru yöntemi olarak ‘her şey’e ‘uygulanır’. Dia-Mat teorileri, araştırma konularını ‘her şey’leştirerek yöntemi muğlaklaştırmakta, ‘hiç’leştirmekte; paradokstan kurtulmak için ise araçlarını mutlaklaştırarak; nesnenin yasasını bulmak yerine, yasayı nesneye dayatmaktadır. Mantık aşkınlaşarak gerçekliğe müdahalede bulunmakta, açığa çıkarılması gereken ilişkiselliklerin ve gerçekliğin yerini almaktadır.² Halbuki özne olmadan doğa bilimlerinin bir yöntemi olarak işletilmesinin açıktan yanlış olmasının yanı sıra, tarihsel ve mantiki-sistemantik boyutlarının ayırıştırılması gerekir. Diyalektik, her türden nesneyi araştırmaya yarayan, sorunu çözen, tabiri caizse her kapıyı açan bir maymuncuk değil; içkinliği gereği sınırlı ve gayet belirli-belirgin koşullar ve varsayımlar altında işleyebilen, nesnesinden ayırıştırılamayacak, aksine belli düzeyde bir özne-nesne özdeşliği ön-varsayan ve bütünselliği kuran ilişkisellikler ağıdır. Diyalektik yöntem (makalede irdelenecek temel farklılığına rağmen) her iki düşünürde de diğer her şeyden

önce bütünselliğin yöntemidir: Hegel'de Mutlak, Marx'ta Sermaye.

Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin doğru anlaşılabilmesi, ancak Hegel'le ilişkisine, erken dönem yöntem polemiklerine ve Kapital'de kullanım değeri/değer çelişkisi ile başlayan sürecin her bir aşamasındaki geçişlerine odaklanarak mümkün olabilir. *Kapital* 'in ilk baskısından günümüze, 150 yıllık Marksizm tarihinin uzunca bir periyodunda en büyük teorik sorun, Hegel'den devralıp değiştirerek kapitalist üretim biçiminin eleştirisini vermesini sağlayan diyalektik yönteminin ana konusundan; sermayeden koparılması olmuştur. Ayrıca 'Genç Marx'ın Hegel'le ve sol Hegelcilerle polemik yürüttüğü erken dönem yöntem çalışmalarını kapitalist üretim biçimini yaratacak olan sermaye diyalektiğinin ön-hazırlık aşaması olarak değerlendirmek gerekir.

Sermayenin diyalektiğine odaklanılması konusunda portre aslında geçmişte olduğu kadar olumsuz değildir. Son 20-30 yılda Hegel felsefesine eğilen başlıca iki okul – Sistematik Diyalektikçiler, Uno-Sekineçiler - ve farklı ekollerden gelen bir dizi bağımsız düşünür, *Mantık Bilimi* ile *Grundrisse* ve *Kapital* arasındaki diyalektik kurgulara benzerlik/farklılık temelinde titizce eğilmektedir. Böylece ilk defa; bütünsel yöntemin Marx'taki karşılığına, Hegel felsefesinin Marx'taki izlerine ve Marx'ın ekonomi-politik kavrayışına dair derin tartışmaların yürütüldüğü geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. İkincisi, Marx'ın (dönüştürerek) faydalandığı Hegelci diyalektiğin gerçekte kapitalist üretim biçimini kuran diyalektik olduğu düşüncesiyle yöntem, Marx'ın uyguladığı eleştiriye yani, ekonomi politiğe yeniden kavuşturulmaya çalışılmış, Dia-Mat teorilerinden uzaklaşmıştır.

Her iki okulun da Hegel'in *Mantık Bilimi*'nin işleyişine bakışları; en Soyut, Dolayimsız, Belirlenimsiz olan Varlıktan diyalektik Çelişkilerin sentezlenmesi (aşılma, ortadan kaldırılma) yolu ile en Somut, Dolayımli, Belirlenimli olan Mutlağa (Kavram, İdea Yaşam vs.) doğru ilerleyen, böylece Varlığın tüm boşluğunu, soyutluğunu vs. doldurup başlangıç noktasına, gerçekte kendi içine dönerek bütünü kuran çift yönlü, dolayısıyla dairesel harekettir. İki okul için de Hegel'in Mutlağının Marx'taki maddeci muadili önceki ekonomik biçimleri alt ederek meta-ekonomisini elde etmiş/etmekte olan Sermayedir. Kapitalizm olgunlaştıkça meta ile başlayan diyalektik, sermayenin kendi öz-soyutlama kapasitesini geliştirdikçe tekrar metaya dönerek kapitalist üretim biçiminin yaşam döngüsünü tamamlamaktadır. Böylece kapitalizm öncesinin rastlantısal, toplumun tamamını kendisine benzetme yeteneğine sahip olmayan, zorunlu olmayan ilişkilerinin yerini; kapitalizm ile birlikte tüm yaşam biçimlerini içine alan, yayılan, yoğunlaşan ve kendisini yeniden üretme yeteneğine sahip bir ilişki olarak sermaye alır. Lakin Marx'ın sermaye diyalektiğinin, ideal olarak Hegelci

mutlağın diyalektiği olmadığı da aşikardır.

Metanın içerdiği kullanım değeri/değer çelişkisi ile başlayan diyalektik, iki okulca başlıca iki farklı karşılaştırma ve tablolandırmaya yol açar. Sistematik Diyalektikçiler bu ilk çelişkiyi Marx'ın ortaya koyduğu haliyle ele alırken; Uno-Sekineciler kullanım değerlerini Hegel'in Yokluk Kavramı ile özdeş hale getiren bir soyutlama ile hiçbir parçasının sermayenin mantığı altına koyulmaya direnç göstermediği ya da sermayenin ötesine geçmediği ideal bir kullanım değerleri uzamı ile işe koyulurlar. Sistematik Diyalektikçilerin yetkin ismi Arthur, salt bir fikir deneyi olarak gördüğü Uno-Sekineci ideal bir kullanım değerleri soyutlaması ile sermayenin tam-Hegelci, ideal-diyalektiğine ulaşma çabalarına karşılık; emeği sermayenin 'içsel ötekisi', doğayı 'dışsal ötekisi' olarak konumlandırarak sermayenin ideal olmayan diyalektiği hakkında fikir yürütür. Fakat kendisi de değerın büyüklüğünü; 'toplumsal olarak gerekli emek zamanı'nın değil, 'toplumsal olarak gerekli sömürü zamanı'nın belirlediğini iddia ederek Marx'ın değer biçimini revizyona uğratar (2004:41). Uno-Sekinecilere göre Hegel'in Mantık'ında yer alan Varlık, Öz ve Kavram öğretileri sırasıyla sermaye diyalektiğinin Dolaşım, Üretim ve Dağıtım alanları ile örtüşür (Albritton ve Sekine, 1995: 117). Arthur'a göre ise Hegel'in üçlemesinin Marx'ın dizgesindeki (dizilimindeki) sıralaması; Meta, Para ve Sermayedir (2004: 108-109).

Marx'ın *Kapital*'i ile Hegel'in *Mantık Bilimi* arasında olduğu düşünölen farklı eş-biçimliliklere dayanan yeniden okumalar, adeta yapbozların parçalarını ayırıştırıp karşılaştırarak iki dizgenin farklı bölümleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların açığa çıkarılıp bütünü farklı şekillerde yeniden oluşturma çabaları anlamlı, eğlenceli, zihinsel açıdan ufuk açıcı olmakla birlikte; Marx'ın sermaye diyalektiğine dair kökensel bir tuzağa düşürür: Gerçek Sonsuzluk varsayımı. Sözü uzatmadan bu makalenin özgün savlarından biri; Hegel/Marx (Mutlak/Sermaye) diyalektiklerinin diğer birçok şeyden önce Gerçek/Kötü Sonsuzluk kategorileriyle irdelenmesi ve Sermayenin Kötü Sonsuzluğunun açığa çıkarılmasının gerekliliği yönündedir. Yeni diyalektikçilerin açtıkları tartışmaların, Hegel diyalektiğine dönerek Marx'ın kendi gerçek yöntemini *Kapital*'e geri kazandırma uğraşı açısından büyük önemi olmakla birlikte; Marx'ı Hegelleştirdiği, Hegel'e uydurmak için tahrif ettiği de belirtilmelidir.

Marx'ın diyalektiği bütünü kurarken yıkan, sermayeye dayalı üretim biçiminin tarihselliğini, geçiciliğini açığa çıkaran bir diyalektiktir. 'Gerçek/Kötü Sonsuzluk' terimlerini kullanmasa da *Grundrisse*'in artık değer üretiminden sermayenin dolaşımına geçtiği en kritik bölümünde sermayenin her Sınırı üstesinden gelinecek bir Engel olarak görmesinin gerçekte onları aştığı anlamına gelmeyeceğini (Marx, 1999: 310-311 ve 2014: 379) tartışarak Sınırların

her seferinde yeniden ortaya çıktığı Kötü-Sonsuzluk mantığına işaret eder. Fakat mesele sadece Marx'ın tüm ekonomi-politik çalışmalarını iki terim üzerinden okumak değildir, aksine Kötü Sonsuzluk mantığının Marx'ın eleştirel yönteminden çıkarılması gerekir.

Marx'ın kendi diyalektiği ile ilgili çok az yazdığı; derli toplu bir eser bırakmadığı yeni diyalektikçiler dahil literatürde yaygın kanıdır. Halbuki Marx çok erken döneminde Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ni içeriksel ve yöntemsel açıdan eleştiri süzgecinden geçirmiş, yöntem sorununa dair çıkardığı dersleri tüm düşünsel yaşamı boyunca başucunda tutmuştur. Her ne kadar Marx'ta; Hegel'in kendisinin de iddia edebileceği, idealist biçimi ile Hegel'in de savunabileceği üzere içerik ve nesnesinden bağımsız bir yöntem mümkün olmasa da, iki büyük düşünürü yöntem ve nesnesi açısından birleştiren bütünsellik düşüncesi ortaktır. İçerisine doğdukları dönem; yaşam biçimlerini homojenleştiren, her şeyi tek bir biçime sokan, tek bir ilkenin 'arkhe'nin yayıldığı, yoğunlaştığı, her şeyi kendisine benzeterek egemenliğini ilan ettiği bir dönemeçtir. Hegel'de tarihten geldiği düşünülen bu ilke Mutlak, Tin ya da İdea olarak selamlanırken, Marx'ta Sermaye olarak dönemselleştirilir, tarihselliği ortaya konmaya çalışılır; eleştirinin hedefi haline gelir. Dolayısıyla Marx'ın Hegel'in Hukuk Felsefesinin eleştirisini verirken sermayenin; ekonomi politiğin eleştirisini verirken Hegelci diyalektiğin eleştirisini verdiğini söylemek çok yanlış olmaz.

Bu makalede Hegel sistematığından Marx'a yönelen Sistematiği ve Uno-Sekineci diyalektikçilerden farklı olarak Marx'ın diyalektiği kendi Hegel okuması merkeze alınarak, getirdiği eleştiriler üzerinden anlaşılmalı, başta farklı bütünsellik yaklaşımlarında Hegel'de kurucu, Marx'ta yıkıcı olanın ne olduğu açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Marx'ın Hegelci diyalektiği toptan tartıştığı ve eleştirisini verdiği tek eser, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* makalenin ilk bölümünün konusunu oluşturacaktır.

Hegel'in Devlet üzerinden kurduğu yanılısal Bütünlüğün ve uzlaşmaz çelişkilerin kökeninin Hegel'in dışarıdan dayattığı Kavram mantığı ekarte edilerek Özde (daha özsel olanda) aranması ve diyalektiğin bu yönde işletilerek gerçek karşıtlıkların gerçek olmayanlardan ayrıştırılması gerektiği, Marx'ın erken dönemde bilince çıkardığı önemli derslerdir. *Feuerbach Üzerine Tezler*'de çok daha belirgin hale gelen Marx'ın öz-görünüm mantığı, görünümün yabancılaşmış dünyasının özdeki iç çelişkiler ile anlaşılması ve yabancılaşmanın kökeninde bulunanın devrimden geçirilmesi gerekliliği, aynı zamanda *Kapital*'in diyalektiğidir.

Makalenin devamında, ekonomi politiğin eleştirisine atlanarak öz-görünüm

mantığı çift yönlü olarak işlevsel kılınacaktır. II. bölümün başında soyutlama süreci ile toplumsal töz olarak değer elde edilecek, sonrasında tersinden Marx'ın Hegel'in Öz mantığının olumlu bir okuması ile Meta ve Para küreleri ve böylece bir yüzey biçim, görünümler alanı olan dolaşım alanının oluşturulmasındaki diyalektik süreçler takip edilecektir. Üretim ve Sermaye alanlarına atlanıldığı zaman bu kez değer in özsel olarak çelişkili olup olmadığı, çelişkinin uzlaşır/uzlaşmaz niteliği (*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde farklılaştırıldığı haliyle) asıl araştırma konusu olacaktır.

Makalenin üçüncü, son ve en önemli bölümünde iki farklı hattan aynı sonuca; Sermaye diyalektiğinin bütünü kurarken yıkan, kendi uzlaşmaz/uzlaştırılmaz çelişkinin aynı zamanda kendi yapıcı unsuru olduğu gerçeğine ulaşılmaya çalışılacaktır. İlk hat Kötü Sonsuzluk mantığıdır, başta Hegel'den çıkarsanıp belirginleştirilmesi ve Marx'ın yazdıkları üzerinden işlevselliğinin tartışılması gerekir. İkinci hatta tüm görünümler dünyasını kuran sermaye ilkesinin Özsel olarak çelişkili olduğu ve bu çelişkinin tam da Marx'ta 'zaman kavramı' ya da aslında aynı şey demek olan 'nüfus yasası' ile karakterize olduğu tartışılacaktır. İlkinde *Grundrisse*'e, ikincisinde *Kapital*'e odaklanılacaktır.

Bölüm I: Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nden Çıkan Dersler

Marx'ın 1842 Ekim ayından 1843 Mart'ına kadar *Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptığı dönemde üzerinde çalıştığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* iki açıdan temel önemdedir: İçeriksel olarak Marx'ın ilgi alanlarındaki devamlılığı göstermesi ve mantık eleştirisi açısından. İlk Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Hegelci devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkilerin derli toplu incelenip eleştirildiği en erken eserdir. Hegel'in devlet ile sivil toplum arasında kurduğu, öncelliğin ve belirleyiciliğin devlete verildiği yanılısamalı bütünsellik, bu ilk eserde paramparça edilip kapitalizmin eleştirisi sonraki dönemde burjuva-sivil toplum alanında aranacaktır. Marx'ın *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni yazdıktan 16-17 yıl sonra, 1859 yılında ekonomi politiğın sistematik eleştirisinin yayımlanan ilk kitabı olan *Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı*'nın meşhur önsözünde belirttiği gibi;

Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ... köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddi varlık koşullarında buldukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğın içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı. (1979: 22-23)

Öte yandan 1873 tarihli *Kapital*'in Almanca ikinci baskısının önsözü Hegel'e

'ölmüş eşek' muamelesi yapılamayacağı ve "diyalektiğin ... genel hareket biçimlerini kapsamlı ve bilinçli bir şekilde ilk önce Hegel'in ortaya koymuş olduğu gerçeğini" (Marx, 2011:29) hiçbir şekilde gölgeleyemeyeceğini vurgulayarak Hegelci diyalektiğin gizemlileştirici yönünün yaklaşık 30 yıl önce henüz moda olduğu sırada eleştirildiğini söyleyip tekrar *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ni, bu kez yöntem açısından referans göstermiş olur. *Eleştiri*'ye odaklanarak meşhur "Hegel'de diyalektik baş aşağı durur, gizemsel kabuğun içindeki rasyonel çekirdeği³ bulmak için tersine çevrilmesi gerekir." önermesindeki rasyonel çekirdeğin açığa çıkarılmaya çalışılması, Marxçı eleştirel diyalektiği de belirginleştirecektir.

İki farklı tarihte, farklı alanlarda duruyormuş gibi görünen iki sorunsal (devlet – sivil toplum ilişkileri ve yöntem sorunu) üzerinden bu erken dönem çalışmasına atıfta bulunması; düşünsel sürekliliğini göstermesinin yanı sıra, yöntemi araştırma konusundan ayırmadığını öğretmesi ve düşünsel yaşamının erken döneminde eleştirisini verdiği diyalektiğin -eleştirildiği haliyle- *Kapital*'in de diyalektiği olduğunun ipuçlarını verir.

Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesini -tüm dizgesel felsefesini olduğu gibi- bir bütün olarak ele alır, fakat mercek altına aldığı kısım eserin son bölümünü oluşturan İç Siyasi Anayayı (dar siyasi devlet) ve momentleri a) Hükümdarlık Gücü (krallık), b) Yürütme Gücü (hükümet gücü) ve c) Yasama Gücüdür. İç Siyasi Anayapının içerisinde bulunduğu Devlet, Aile ve Sivil-Toplum ile birlikte Nesnel Ahlaklılığın (evrensel geniş devlet, Sittlichkeit); Nesnel Ahlaklılık ise Soyut Hukuk ve Öznel Ahlaklılık (Moralität) ile Nesnel Tinin momentlerini oluştururlar. Dolayısıyla felsefeyi bir dizilim, sıralama, dizge sorunu olarak gören Hegel'in Soyut Hukuk küresi ile başlattığı tüm çelişkilerin Devlet alanında ve özellikle Temsilciler Meclisini içine alan son, en somut moment olan Yasama Gücünde aşması, 'ortadan kaldırması' beklenilir. Hegel'in soyut hukuğa yerleştirdiği bireyin istencinden (iradesi) başlayarak evrensel devlete kadar yükseltmeye çalıştığı Nesnel Tinin bütünlüğü, dolaylımsız sevgi ilişkilerine dayalı aile ve tikellikler alanı olarak görülen çıkarların çatıştığı atomize burjuva-sivil toplum alanlarından itibaren Marx'ın eleştiri oklarının hedefindedir. Hegel'e göre:

262. Gerçek İdea ya da Tin, kendi kavramının iki kavramsal alanı olan ve sonluluğunu oluşturan aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölündükten sonra bunların düşünceliğinin üstüne yükselir ve kendi-için sonsuz gerçek Tin olmaya yönelir. Gerçek İdea bu amaçla, kendi sonlu gerçekliğinin gerecini oluşturan bireyleri, yığınlar halinde bu kavramsal alanlara dağıtır ve bunu o şekilde yapar ki bireylerden her birine ayrılan yer, ona koşulların, kendi özgür istencinin ve yaşamdaki kişisel seçiminin sonucu gibi görünür. (Marx, 1997: 14 ve karşı. Hegel, 1991: 207)

Marx'a göre ise Hegelci felsefenin tüm gizemi bu paragrafta yatmaktadır. Marx'ın paragrafa getirdiği eleştirileri, çıkardığı dersleri birbiriyle ilişkili üç-dört başlık altında toplamak mümkündür.

1) Gerçekliğin ters yüz edilişi: İlk olarak devletin gerçekte aile ve sivil toplum üyelerinden türemesine rağmen, Hegel varolan olgusal gerçekliği baş aşağı çevirip sonsuz ideadan sonlu aile ve sivil toplumu türetmekte; koşulu koşullanana, belirleyeni belirlenene dönüştürmektedir. Hegel'in kurguladığı haliyle "devletin aile ve burjuva-sivil toplum olarak ikiye bölünmesi kavramsal yani zorunludur, devletin özüne ilişkindir" (Marx, 1997: 16).

Marx gerçekliğin bu ters yüz edilişine karşı Feuerbach'ın din alanına uyguladığı 'tersine çevirme yöntemi'nden faydalanır. Feuerbach'a göre;

Tanrısal öz insani özden ya da daha doğrusu insanın özünden başka bir şey değildir, bireysel, yani gerçek, cisimsel insanın kısıtlılığından uzaklaştırılmış, nesnelleştirilmiş, yani insanın özünden farklı, başka bir öz olarak görülmüş ve tapılmış kendi özüdür; tanrısal özün bütün belirlenimleri bu yüzden insani özün belirlenimleridir. (2008: 49)

Yapılması gereken Tanrı ile bireyin, devlet ile aile ve sivil toplumun yerlerinin değiştirilmesi; özne ile yüklem konumlarının tersine çevrilmesidir. Böylece Hegel'deki gibi devlet burjuva-sivil toplumu değil, aile ve sivil toplum olması gerektiği gibi devleti yapan etkin öge haline gelirler. Hegel'in devlete verdiği öncelik, *Mantık Bilimi*'nde önceden kurulmuş Kavram mantığının Öz mantığı düzeyindeki olgusal alana dışarıdan dayatılma çabası ile ilişkilidir, tek başına Feuerbachçı tersine çevirme yöntemi Hegel felsefesinin sorunlarını çözmez.

2) Eleştirel olmayan ampirizm, dışarıdan dayatılmış mantık: Marx'a göre Hegel; ilk adımda aile ve sivil toplumu herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirmeden olgusal gerçeklik olarak veri alıp ikinci adımda, bu alanların tinini devletin tinine uygun hale getirerek İdeaya (Devlete) geçişi sağlamaktadır. (Devlet kendisini sonlu aile ve burjuva-sivil toplum olarak bölüyor ve bu işi onların düşüncelliğinin üstüne yükselmek ve kendi-için sonsuz gerçek Tin olmaya yönelmek için yapıyor.) Bu ikili işlemle olgular kabul edilmekte, fakat aynı zamanda tahrif de edilerek mantıksal bir uygunlaştırma ile İdeanın bir belirlenimi, ürünü, sonucu olmak ek anlamına da kavuşmaktadırlar. Çıkış noktasını oluşturan olgu bulanıklaştırılarak gizemli bir sonuç olarak kavranmaktadır. Böylece gerçekliğin ters yüz edilişi, tek yönlü tutucu bir ampirizm ve dışarıdan dayatılmış bir mantık ile karakterize olmaktadır.

Marx'a göre Hegel'i ilgilendiren tek şey ister devlet söz konusu olsun, ister doğa,

o ya da bu şekilde İdeayı bulmak, ampirik gerçekliği içerikte olmasa bile düşünme ya da söyleme biçiminde farklılaştırarak Kavram momentine geçişi sağlamaktır. Bilakis Hegel de Doğa ve Tin Felsefelerini, yaşam kaynağını ve ruhunu Mantık'ın İdeasının verdiği uygulamalı *Mantık Bilimi* olarak görür (2014a: 83). Marx'ın en genel eleştirisi de tam olarak budur:

... geçiş ailenin vb. özel varlığından ve devletin özel özünden değil ama tersine, evrensel zorunluluk ve özgürlük ilişkisinden kaynaklanıyor. Öz alanından Kavram alanına Mantık'ta [Mantık Bilimi] ortaya konan geçişin tastamam tıpkısıdır bu. Doğa felsefesinde de inorganik doğadan Yaşama aynı geçiş gerçekleşiyor. Hep aynı kategoriler bazen şu alan için, bazen bu alan için ruh sağlıyor. Önemli olan tek şey tikel somut belirlenimlere karşılık düşen soyut belirlenimleri bulup ortaya koymak oluyor. (Marx ,1997: 19)

Özden Kavrama geçiş Öz alanının kendi iç dinamikleri gereği değil, tek yönlü olarak İdeanın mantığı ve olgusal alana tek yönlü yaklaşılması ya da çarpıtılması ile gerçekleşmektedir.

3) Yanılsamalar mantığı: Hegel'in gerçekliği tersine çevirmesi 262 nolu paragrafın ikinci uzunca cümlesinde, bu kez yalnız bilincin yanılsamaları üzerinden söz konusudur. Gerçekte devletin gereçlerinin bireylere yığınlar halinde dağıtılması kişilerin koşulları, özgür istençleri ve seçimleri aracılığıyla olurken; Hegel'e göre bu dağıtımı yapan İdea, insanlara görünür gelen ise bunun insanların kendi koşul, istenç ve yaşamdaki kişisel seçimlerinin sonucu olduğudur. Böylece olgu; Hegel'de, İdeanın uğrakları (birey, yığın) dolayımıyla perde arkasından kendi kendisiyle kurduğu bir dolayım görünüşü haline gelir. Marx'a göre yanılsama insanlarda değil; Hegel'de ve İdeasındadır: "Gerçek, İdeanın görüngüsel görünüşü durumuna geliyor, ama İdeanın bu görüngüden başka içeriği yok" (1997: 18). Yanılsamanın kökeni aile ve burjuva-sivil toplumun devlete mantıksal dönüşümünün salt boş bir görünüş olmasında; aile ve sivil toplum kurumlarının Hegel'de Kavram alanına düşen siyasal yapılaşma ve düşünüş ile bağıntı kuramamasında yatmaktadır. Gerçekte uzlaşmaz olan özsel çelişiklere yanıltıcı, aldatıcı bir çözüm getirilmesi ve yanılsamanın dolayımın kendisi olarak kabullenilmesi eleştiri ilerledikçe belirginleşecektir.

Hukuk Felsefesi'nin incelemeye alındığı bu ilk düzeyde, Hegel'in kurmaya çalıştığı tikel çıkar sistemi (burjuva-sivil toplum) ile evrensel çıkar sistemi arasındaki özdeşlik baştan uzlaşmaz bir özdeşlik olarak görülür, somut özgürlüğe değil; çatışma ve yanılsamalara gebe olduğu belirtilip çözümleme Siyasi Anayapının momentlerine -Hükümdarlık gücü, Hükümet (yürütme) gücü ve Yasama gücüne- doğru somutlaştırılır. Her düzeyde özne ile yüklem

arasındaki ters yüz ediliş, *Mantık*'ın üçüncü momenti Kavram ve böylece İdeaya ulaşmak için olgusal gerçekliğin Kavram momenti gözlüğü ile tek yönlü ele alınıp farklılaştırılarak *Mantık Bilimi*'nin soyut momentlerine uydurulma çabası ve somutlaşan çelişkilerin her seferinde ötelenerek başka karşıtlık ve çelişkilere dönüştürülmesi incelenir.

Hükümdarın gücü momentinde, hükümdarın hükümdarlığı ile halkın hükümdarlığı karşı karşıya gelir (Marx, 1997: 45); dolayım, mutlak çelişkinin özdeşlik, en büyük tutarsızlığın da mantıksal tutarlılık olarak gösterilmesi, Marx'ın hicivli anlatımı ile hükümdarın fiziksel-biyolojik (siyasi değil) bedeninin devletin en büyük belirlenimi olması ile sağlanır (1997: 52). Hükümet (yürütme) gücünde ise devletin temsilcileri olarak memurların burjuva-sivil topluma müdahale etmesi gerekliliği Marx'a göre devlet ile burjuva-sivil toplum arasındaki karşıtlığı ortadan kaldırmaz; tam tersine onu 'yasal' ve 'kökleşmiş' bir karşıtlık durumuna getirir (1997: 75). Eleştiri'nin en uzun ve yoğun bölümü, Marx'ın Hegel'in dizgesine göre evrensel devletin en somut uğrağı, dar çemberde ise Hükümdar ve Yürütme gücünü içeren, bütünselliği oluşturan Yasama Gücünü ve içerisine yerleştirilen Temsili Meclisleri incelediği son bölümdür.

Dizilime göre meclislerin; hükümdarlık ilkesi ile halk, bir tek kişinin ampirik istenci olarak devlet ile atomize sivil toplumun tikel istençleri arasındaki karşıtlıkların uzlaştırıldığı, dolayısıyla bireysellik ile evrenselliğin dolayımlandığı en somut orta terimi oluşturduğuna değinilmişti. Marx, Hegel'de Yasama gücünün dolayımıcılığına karşıt olarak politik ve ampirik cephelerden birçok karşı veri sunar, fakat konumuz açısından Marx'ın yürüttüğü tartışmanın mantıksal çıkarımları önemlidir:

Öyleyse “usa uygun ilişki”, öyleyse “tasım”, varmış gibi görünüyor. Yasama gücü, orta terim, iki ucun bir mixtum compositumunu, krallık gücü ucu ile burjuva-sivil toplum ucunun, görgül bireysellik ucu ile yüklem ucunun bir karışımını oluşturuyor. Sonuç olarak Hegel, “orta terim” olarak “tasım”ı bir mixtum compositum olarak görüyor. Hegelci sistemin tüm aşkın özelliğinin ve gizemli ikiciliğinin ortaya hegelci tasım teorisinde çıktığı söylenebilir. Orta terim, evrensellik ile bireysellik arasındaki tahtadan kılıcı⁴, gizlenmiş karşıtlığı oluşturuyor. (1997: 123)

Böylece Marx, Hegel'de içeriksel olarak bir yandan özel çıkarların siyasal toplumdan uzaklaşmasını, öte yandan krallık gücünün aşırılışmasını önlemek için konulan meclislerin çağdaş toplumda tuttuğu yanlış ve aldatıcı konum ile Hegelci mantıkta çelişkileri uzlaştıran dolayımlayıcı orta terimin boşluğunu ve kofluğunu 'tahtadan kılıç' metaforu ile özdeşleştirmiş olur. Bu sayede Hegel'in

dolayım mantığının, Marx'ta çelişkilerin gerçekte aşılmadığı, soyuttaki çelişkiler geliştikçe uzlaşmazlıklarının daha görünür hale geldiği, çelişkilerin dışarıdan dayatılan Mantık kuralları ile salt biçimsel yönden çözüldüğü bir yanılsamalar mantığı olduğu netleşir. Görünüşte yasama gücünün kendi içinde, örneğin krallık ilkesi ile temsil ilkesi arasındaki karşıtlık, gerçekte siyasal devlet ile burjuva-sivil toplum arasındaki çatışmanın, dolayısıyla soyut siyasal devletin, böylece burjuva-sivil toplumun da kendi kendisi ile çelişmesinin sonucudur. Baştaki çelişki somuta ilerlendikçe, momentlerin her uzlaşma talebinde, uzlaşmazlığını ortaya koyarak daha da görünür hale gelen bir yabancılaşmalar alanı yaratmıştır. Marx'a göre Hegel'in hatası, kendini "... "görünüm" düzeyinde gösteren çelişkiyi "öz"de, İdeada birlik olarak kavramasında dayanmaktadır, oysa bu çelişkinin özü daha derin bir şeyde, yani özsel bir çelişkide yatmaktadır" (1997: 133).

Marx Hegel'in yolunu izleyerek soyuttan somuta, sivil toplumdan temsili meclislere kadar baştan beri ötelenen çelişkileri takip ederek bu son momentte çatışma düzeyine varan gerçek karşıtlıklar arasındaki dolayımın en büyük yanılsama olduğunu tespit edip ikinci düşünsel hamlesinde; bu kez geri adım atarak, Öz Alanındaki iki farklı karşıtlık biçimi arasındaki ayrımı ortaya koyar: 1) aynı özün⁵ farklı varoluşları arasındaki karşıtlık 2) karşılıklı olarak birbirini dışıtalayan iki özün gerçek karşıtlığı. Hegel'in karıştırdığı bu ikisidir; ilkinin yanında dolayım gereksinimi duymayan, ortak hiçbir şeyleri bulunmayan, tam da gerçek uçlar oldukları için özleri gereği çatışan uçları da dolayımamaya çalışmaktadır.

İki özün gerçek karşıtlıklarının, tek bir özün kendi içerisinde gerçek olmayan karşıtlıkları ile karıştırılması; diğer deyişle gerçek karşıtlığın, aynı özün farklı soyutlamaları olarak görülmesi şu üç yanılsamaya yol açmaktadır: 1) "... bir ucu gerçek olarak kabul etme ve dolayısıyla bu soyutlama ve bu tekyanlılığa gerçek payesini verme ... Bu da bir ilkenin kendinde bir bütünlük olarak ortaya çıkacak yerde, bir başkasının basit bir soyutlanması olarak görünmesi" 2) "gerçek bir karşıtlığın şiddetlenmesi karşısında, ... bunu zararlı ve önlenmesi gereken bir şey olarak görme" 3) "bu çatışmayı dolayımlandırmak için çalışmak" (Marx, 1997: 130). Tüm bir Hegelci devlet felsefesini yöntemsel olarak eleştirmiş, daha önemlisi ileride kendi kullanacağı yönetime dair ipuçlarını vermiş olur.

Hegel'den farklı olarak Marx'ta Öz alanındaki çelişkiler Hegel'deki gibi illa uzlaşır nitelikte olmak zorunda değildir. Dolayımın Kavram alanından Öz alanına dışarıdan şırınga edilmesi yoluyla değil, nesnenin kendi doğasından çıkarsanması gerekir. Çelişkiler aynı özün gelişiminde karşıt belirlenimler olarak ortaya çıkıyorsa, aşılabilir çelişki; daha temelli ortak bir özün bulunmadığı takdirde, iki ayrı özün uzlaşmaz çelişkileridirler. Dolayısıyla sadece Hegel'i

takip ederek özlerden görüngülere doğru değil, aynı zamanda görünümünden öze, özdeki çelişkilere hareket eden karşıt diyalektiğin kurulması, görünürün altındaki çelişkinin niteliğinin (uzlaşır/uzlaşmaz) açığa çıkarılması gerekir. Gerçek karşıtlıkların, uzlaşmaz çelişkilerin çözümü ise Hegel’de olduğu gibi ‘tahtadan kılıç’ dolayımı değil, temelin devrimci bir dönüşümden geçirilmesidir.

Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’nde Marx’ın henüz Feuerbach etkisini aşmadığı görülebilir. Kısa bir süre sonra yazacağı Feuerbach Üzerine Tezler’in 4.sünde din alanının tartışma konusu yapıldığı görünümün dünyasından özlere yönelen Feuerbachçı ‘tersine çevirme’nin yetersiz olduğunu, temelin kendi iç çelişkileri ile açıklanmasının zorunluluğunu ve bununla da kalınmayıp maddi temelin kökten değiştirilmesi gerektiğini vurgulayacaktır. Buna göre kendisini dinsel dünyada gösteren yabancılaşmanın kökeninin seküler dünyanın kendi iç parçalanışı ve çelişkilerinde aranması ve bunun devrimci dönüşümden geçirilmesi gerekmektedir (bkz. Marx K ve Engels F, 2006:60). Marx’ın bahsettiği çelişkiler, kendisini din gibi bir yabancılaşmalar alanında görünür kılan fakat daha kökensel olan gerçek dünyadaki uzlaşmaz nitelikteki çelişkilerdir.

Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’nde uzlaşır/uzlaşmaz karşıtlıklar ayrımı, dolayım ve Öz mantığı ile ilişkili olarak; kuzey-güney kutupları, erkek ve dişi cinsiyetleri, soyut tinselcilik ve soyut materyalizm, felsefe ve din örnekleri üzerinden işlenir. Ne kuzey ve güney, ne de erkek ve dişi özsel olarak gerçek karşıtlıklar değildir. Kuzey ve güneyin her ikisi de kutuptur, özde birdirler. Erkek ve dişi cinsiyetleri de tek bir cinsin, tek bir doğa olan insan doğasını oluştururlar. Gerçek karşıtlık, hakiki uçlar; kutup-olan ve kutup-olmayan, cinsiyet-olan ve olmayan arasındadır. Bu karşıtlıklarda farklı özler karşısında kalınırken kuzey-güney, dişi-erkek örneklerindeki uçlar aynı özün farklı belirlenimleri, farklı varoluş biçimleridir. Benzer olarak ne soyut tinselcilik ile soyut materyalizm, ne de felsefe ile din gerçek karşıtlıklar değildir. Tin sadece maddenin soyutlanması olduğu için soyut karşıtı olmakta, gerçek özün sadece kendini soyutlamış karşıtını oluşturmaktadır. Din ve felsefe de karşıt kutupları oluştururlar fakat felsefe, aldatıcı gerçekliği içindeki dini kapsadığı için felsefe ve din gerçek karşıtlar değildir. (bkz. Marx, 1997 :129-130)

Karşıtlığın gerçek bir karşıtlık, iki ayrı öz arasındaki karşıtlık olmaması ya kuzey-güney örneğinde olduğu gibi karşıtların daha temelli tek bir özde, kutup olmada bir olabilmeleri, ya da mantıksal açıdan aslında aynı anlama geleceği üzere; bir ve aynı özün farklı varoluşları, farklı soyutlamaları olabilmeleri ile alakalıdır. Görünümdeki kuzey-güney, daha özsel olan kutbun; tin, maddenin soyutlanmasıdır. Böylece en genelinden özeline, belirliliklerin arttığı bir soyutlamalar hiyerarşisi ortaya çıkar. Marx’ın kapitalist üretim biçiminin

eleştirisini verirken kullandığı geniş anlamıyla her bir kategorinin bir ayağı en genel soyutlama olan genel olarak üretime, diğer ayağı ise daha belirli/özel soyutlama olarak üretimin kapitalist biçimine basar. Kullanım değerinden başlayarak ilki Marx'ın antropolojik, tarih-ötesi genel soyutlamalarını; mübadele değeri/değerden başlayarak ikincisi ise kapitalizme özgü, tarihsel soyutlamalarını oluşturur.

Sonraki iki bölümde görüleceği üzere; metanın hem bir kullanım değeri hem de bir mübadele değeri olması ile başlayan genel ve özel soyutlamalar arasındaki öz-görünüm gerilimi Kapital'i baştan sona kat eder. Gerçeklik Kavramın müdahalesinden arındırılır, uzlaşmaz çelişkiler takip edilir, fakat zorla uzlaştırılmaya çalışılmaz, özden görünümlere ve tersinden görünümlerden özdeki çelişkilere ulaşmaya çalışılarak tüm bu görünümlerin altında yatan temel karşıtlığın özsel olup olmadığı, temel çelişkinin uzlaşır/uzlaşmaz niteliği açığa çıkarılmaya çalışılır.

Bölüm II: Dolaşım Alanı

Marx için önemli bir tek şey var: incelemesine giriştiği görüngülerin yasasını bulmak. Ve, bu görüngüler belli ve kesin bir şekilde sahip buldukları ve belli bir zaman aralığında gözlenebilecek bir karşılıklı ilişki içinde oldukları sürece, onun için önemli olan sadece bu görüngülere hükmeden yasa değildir. Onun için daha da önemli olan, görüngülerin değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yani bir biçimden diğerine, bir ilişkiler düzeninden bir diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin yasasıdır. (2011: 27)

Marx *Kapital*'in ikinci baskısında, yönteminin hiçanlaşılmasından hayıflanarak bir okuyucusundan gelen yukarıdaki alıntıyı verir. Okur, diyalektik yöntemini tam olarak ifade etmiştir. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde çıkardığı dersler ve *Feuerbach Üzerine Tezler*'in 4.sü ile uyumlu olarak Marx'ın Kapital'de faydalandığı yöntem; Hegelci haliyle özden görünüme ve devrimcileşmiş haliyle görünümünden öze ilerleyen çift yönlü bir diyalektiktir. Makalenin bu ikinci bölümünde görüleceği üzere Marx dolaşım alanını oluşturan meta ve para kürelerinde değerden mübadele değerine ve mübadele değerinden paraya ilerlerken tipik olarak Hegel'in Öz öğretisinden faydalanır. Sermaye bölümünde ise Marx'ın hedefi özsel uzlaşmaz çelişkileri, daha vurgulu bir ifade ile gerçek özsel uzlaşmaz karşıtlığı açığa çıkarmaktır.

Kapital'in ilk üç bölümü, Marx'ın sadece Meta ve Para küreleri ile ilgilendiği Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı isimli eserinin mantıksal kurgusunun özetlendiği, yoğun anlatımlı, anlaşılması güç bölümlerdir. Üçüncü uğrağı

oluşturacak olan Sermaye küresine kadar düşünce silsilesinin Marx'ın anlatımına sadık kalarak soyutlama süreçleri ve diyalektik geçişler üzerinden takip edilmesi en uygun yol olacaktır. Başlangıç noktası, metanın analizidir: "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği muazzam bir meta yığını olarak görünür; bunun basit biçimi tek bir metadır. Bu nedenle, incelememiz metanın analiziyle başlıyor" (2011: 49).

Kapital'e metanın analizi ile başlanması, genişliği ve dolaysız olması; tüm burjuva servetinin ortalama bir insana kendisini ucu bucağı olmayan bir yığın olarak göstermesi, en basit biçim olması; kavramsal soyutluğu, kapitalist organizmanın doğrudan gerçek hücreli olması ile ilişkilidir. Analizin ilk evresi, metanın hem bir kullanım değeri, hem de bir mübadele değeri olduğu yönündeki ikili karakterini ayırıştırır. Tüm bir süreci kuracak olan temel çelişki, kullanım değeri ile değer arasındaki çelişki olacaktır. Kullanım değeri yaşam için gerekli, maddi ya da manevi her türden insan ihtiyaçlarını karşılayan, kendisini kullanımla veya tüketimle gerçekleştiren, toplumsal ya da kişisel üretiminin biçiminden bağımsız bir nitelik parçacıdır. Öte yandan metanın mübadele değeri; bu kullanım değerlerinin birbirleri ile mübadele edilebilir olması, mübadele edilebilirliğin niceliksel yönüdür: x kadar A metası = y kadar B metası gibi.

Mübadele Değerinden Değere

Marx değer teorisini düşünsel olarak birbirine karşıt çalışan iki adımda inşa eder. İlkinde klasik ekonomi politişin, özellikle de Ricardo'nun yolunu takip ederek mübadele değerlerinden değere, ikincisinde; tersinden Hegel'in öz-görüngü diyalektiğini işe koşarak değerden mübadele değerine doğru ilerler ve nihayetinde para küresine ulaşır. Böylece değer kuramı bilgi kuramsal/teorik ve ontolojik açıdan kapitalist üretim biçimi eleştirisinin kökenine yerleştirilmiş olur.

İlk adımda, "zamana ve yere göre sürekli değişen bir ilişki", "tesadüfi ve sürekli değişen bir şey gibi görünen" (Marx ,2011: 50) mübadele değerinden soyutlamalar yoluyla değere ulaşılır. "Mübadele değeri, ancak, kendisinden ayıt edilebilecek bir içeriğin ifade tarzı, -'görünüm biçimi'- olabilir" (2011: 51). Soru, mübadele değerleri olarak; x miktarda A metasının, y miktarda B metası ile eşitlenmesini sağlayan, her ikisinde de ortak olabilecek bir üçüncü şeyin ne olduğudur. Metaların mübadele ilişkisini karakterize eden, x kadar A = y kadar B denklemini mümkün kılan şey, A ve B metalarının her türlü kullanım değerlerinden soyutlanmışlığıdır. Geriye böylece her iki metanın da emek ürünleri olması kalır. Fakat farklı kullanım değerleri olarak A ve B metaları (örn. keten bezi ve ceket) farklı somut emeklerin (dokumacılık ve terziilik) ürünüdürler, soyutlamanın onları kullanım değerleri yapan maddi unsur ve biçimlere kadar

derinleştirilmesi gerekir. Nitelikçe birbirinden farklı somut ve yararlı emek süreçlerinin soyutlanması ile soyut emeğe, somut emeğin ürünü olan kullanım değerlerinin soyutlanması ile herhangi bir amaçtan bağımsız olarak harcanmış eş nitelikteki farksız insan emeği olan değere ulaşılır. Soyut emek ve değerde, ne somut dokumacılık ve terziilik etkinliğinin, ne de ürünleri olan keten bezi ve ceketin yararlı biçimleri, özellikleri, duyulurluğu yani herhangi bir somutluğu kalır. Somut emek kullanım değerlerini üretirken; değer, salt soyut emeğin harcanması ile elde edilmiş olur.

Kullanım değerleri ve yaratıcısı somut-yararlı emek, üretim biçimlerinden bağımsız (makalenin ilk bölümünde tanımlanan) 'genel soyutlamalar'; değer ve soyut emek ise kapitalizmin 'belirli/özel soyutlamalar'ıdır. Genel soyutlama olarak kullanım değerleri ile ilgili Marx şöyle der: "kullanım değerleri, toplumsal biçimi ne olursa olsun, servetin maddi içeriğini oluşturur" (2011: 50). Somut emek için ise: "kullanım değerlerinin yaratıcısı, yararlı emek olarak emek, insanın bütün toplum biçimlerinden bağımsız bir varoluş koşulu, insan ile madde arasındaki madde alışverişini ve dolayısıyla insan hayatını mümkün kılan ezeli ve ebedi bir doğal zorunluluktur" (2011: 56) denilir.

Soyutlama sonucu elde edilen değeri ve ölçüsünü belirleyen; toplumsal olarak gerekli emek zamanı ve bunun miktarıdır. Burada tek bir meta kendi türünün ortalama örneği, metayı üreten emek ise ortalama soyut insan emeğidir. Ürünler kapitalizmde ihtiyaçlar gözetilip toplumsal olarak planlanarak üretilmezler, ancak dolaşım alanında kendilerini realize edebildikleri koşullarda, dolaşımın dolayımı ile evrensellik kazanabilirler. Değer bu yüzden toplumsal olarak gerekliliği içerir. Fakat bu soyutlama, çözümleme somutlaşıp bütünsellik inşa edildikçe; üretim alanı tamamlanıp tekrar dolaşıma geçilmesi ile kendisini realize edecektir. Marx'ın tüm diyalektiği soyut alınan değerın tüm süreci katedip bütünselliği inşa ederek somutta başa, kendisine dönebilmesinin sürecidir. Marx analizin bu düzeyinde sadece, değer soyutlamasının düşünsel değil; kapitalist üretim biçiminde her gün gerçekleşen pratik bir soyutlama olduğunu vurgular (1979: 45). Dikkat edilmesi gereken nokta; kapitalist üretim biçiminin 'özel soyutlaması' olan değerın Marx'ta kapitalist toplumun özünü oluşturan kategori olduğudur. Önemli olduğu için Marx'tan alıntılanacaktır. Soyutlama işleminden sonra;

Emek ürünlerinden ... arta kalan şey, aynı hayali nesnellikten, farksız insan emeklerinin donmuş birikiminden, yani hangi biçimlerde harcanmış olursa olsun, harcanmış insan emek gücünden başka bir şey değildir. Bu şeyler, artık yalnızca, üretimleri sırasında insan emek gücünün harcanmış olduğunu, kendilerinde insan emeğinin birikmiş bulunduğunu gösterir. Bunlar, hepsinde ortak olan bu toplumsal tözün⁶ kristalleri olarak değerlerdir meta değerleridir. (2011: 52)

Böylece genel soyutlama düzeyindeki ‘somut emek kullanım değerleri yaratır’ önermesinin kapitalist biçim altındaki karşılığı ‘soyut emek değer yaratır’ olur ve değer ontolojik olarak kapitalist toplumun özüne yerleştirilir. Fakat kapitalist toplumda tüm insan yaşamını egemenliği altına alan ve yabancılaşmaları yaratan bu özel/belirli soyutlamaların ‘sakladığı toplumsal ilişki’ üretim alanının konusu olacaktır. Marx başta dolaşım alanını elde eder.

Değerden Mübadele Değerine ve Paraya

Klasik ekonomi politikçiler değer ve değer büyüklüğünü belli kusurlara rağmen analiz ederler fakat, tersi hamleyi yapamamış; değerden zorunlu ifade tarzı ya da görünüm biçimi olarak mübadele değerlerine ve dolayısıyla değer biçimine ulaşamamışlardır (Marx, 2011: 89). Bu ikinci adımda Marx’ın yardımına Hegel koşar; değerden mübadele değerleri veya aynı şey demek olan değer biçimine ve değer biçiminden paraya doğru ilerleyen inceleme Marx’ın kendisinin de belirttiği üzere Hegel’in kendine özgü ifade biçimi ile, yani dil olarak dahi hocasıyla cilveleştiği (2011: 29) bölümlerdir. Marx metaların değer ilişkilerinin içerdiği değer ifadesinin gelişiminin o güne kadar çözülemeyen para bilmecesini de çözeceğini belirterek (2011: 60 ve 61) değerden değer biçimine ve değer biçiminden paraya yönelen diyalektiğin aynı olduğunu söylemiş olur.

Değer biçiminin analizine ‘Basit, tek başına veya rastlantısal değer biçimi’ bölümünde en basit denklemi ile başlanır. x kadar A metası = y kadar B metası veya x kadar A metası, y kadar B metası değerindedir. x kadar A metasının değerinin; B metasının belli bir miktarda (y kadar) cismi, B’nin kullanım değeri ile ifade edilmiş olduğu her aşamada göz önünde bulundurulmalıdır. (Marx’ın örneğinde: 20 yarda keten bezi = 1 ceket). Marx’a göre en olgunlaşmış hali para olacak olan değer biçiminin sırrı, bu basit değer biçiminde gizlidir. Basit değer biçimini karakterize eden özelliği kutupsallığıdır. A metası değerini, B metası ile ifade eder; A aktif, B pasiftir. B metası A’nın kendisini değer olarak tanıyabileceği aynadır. A’nın değeri, A’nın kendisinde görünemez, A’dan başka bir metada görel olarak ifadesini bulması gerekir. x kadar A metası = x kadar A metası, bir değer ifadesi değildir. A metasının değeri yalnızca görel olarak, yani bir başka metayla ifade edilebilir.

Değeri ifade edilen A, kendisiyle değer ifade edilen B’dir. Böylece Marx A metasının kendini bulacağı değer biçimini, görel değer biçimi; A metasının değerinin üzerinden ifade edildiği (yansıdığı) biçimi eş değer biçimi olarak adlandırır. Bu iki biçim, “aynı değer ifadesinin, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı, karşılıklı olarak birbirini gerektiren, ayrılmaz unsurları, aynı zamanda da birbirlerini dışlayan ya da birbirlerine karşıt uçları, yani kutuplarıdır” (2011:

61). Birbirlerini gerektirirler; biri olmadan diğeri olamaz. Karşit kutuplar olarak birbirlerini dışlarlar; aynı meta aynı değer ifadesinde aynı anda her iki biçimde görünemez.

Değer biçiminin zorunlu olarak görelî ve eş biçim kutupsallığını gerektirdiğini söylemek, değer ifadesinin bir 'yansıma ilişkisi' olduğu anlamına gelir. Marx metanın eş değer biçimini anlatmak için sıkça 'ayna', 'değer aynası' terimlerini kullanır. Kurulan ilişki, Hegel'in Öz Öğretisi'ni üzerine kurduğu 'yansıma' ilişkisidir. Hegel Öz Öğretisinin başında şöyle der: "Özün konumu genel olarak üzerine düşünmenin (ya da yansımanın [Reflexion]) konumudur. 'Reflexion' anlatımı ilkin ışık ile ilgili olarak kullanır ve onun doğru bir çizgide giderken parlak bir yüzeye çarparak onun tarafından yansıtılmasını anlatır." Öz mantığı şeylerin kendilerini olmadıkları gibi gösterdikleri mantıktır. "Dahası, tüm şeylerin bir Özü vardır dendiği zaman, bununla onların gerçekte kendilerini dolaysızca gösterdikleri gibi olmadığı anlatılır" (Hegel, 2014a: 222). Değer biçiminin kutupsallığı Marx'ın değer teorisindeki Öz mantığını ortaya koyar: Hegelci terimlerle öz (değer) kendisini kendinden başka bir şeyde (mübadele değeri) göstermek zorundadır.

Marx'ın 'yansıma ilişkisini' anlatmak için kullandığı metaforlar ilgi çekicidir. Aynadaki yansımayı, kişinin kendisini tanıması ile benzeştirip bir kişinin (Ali kişisi) kendi benliğini tanımasının, ancak kendisini benzeri başka biri (Veli kişisi) ile karşılaştırması ile mümkün olduğunu belirtip, "Böylece, Ali için, etten kemikten yapılmış Veli de, insan türünün görünüm biçimi olur" der (2011: 65). Görelî değer biçimini tartıştığı önemli bir paragraf ise Feuerbach'a atıfta bulunur: "Keten bezinin değer olarak varlığı, ceketle eşitliği içinde ortaya çıkar; tıpkı, Hristiyanın koyun doğasının, onun Tanrı'nın Kuzusuna (İsa'ya) benzerliğiyle ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi" (2011: 64). Hristiyan, bütünselliğine ancak Tanrı'nın kuzusunda (İsa) yansımış olarak erişir fakat tam da bu yolla açığa çıkan Hristiyan'ın doğası, kuzunun doğasıdır. Benzer şekilde bir kullanım değeri olan A metası değer olarak varlığını ancak aynasında, eş değerinde görebilir.

Basit şekilde görelî değer biçimi ve zorunlu değer biçiminin zorunlu kutupsal karşılığı verildikten sonra, *Kapital*'de değer biçiminin incelenmesi, parayı kendisinde barındırdığı için eş değer biçimi üzerinden yürür. Değerin dolaysız görünümü olmadığı için görelî değer biçimi hakkında söylenebilecekler azdır. Metanın eş değer biçimi bu basit haliyle dahi, bir başka metayla mübadele edilebilirliğinin biçimidir ve çelişkileri içerisinde barındırır. Fakat metalden biri aşağıda kabaca aşamaları verileceği üzere genel eş değer olduğunu kanıtlayacak ve paraya dönüşecektir.

Marx basit değer biçimindeki meta sayısını arttırarak denklemi uzatır, genişlemiş değer biçimine ulaşır. (x kadar A metası = özel eş değer y kadar B metası = özel eş değer z kadar C metası ...) Böylece bir görelî değer (A metası) ve birçok 'özel eş değer' (B, C gibi) ortaya çıkar. Fakat bu sonsuz seride her metanın görelî değer biçimi, diğer her metanın görelî değer biçiminden farklı sonsuz bir değer ifadeleri dizisi olacağı için, dizinin zaten içerdiği ters ilişkinin ifade edilmesi daha uygun olacaktır. (y kadar B metası = z kadar C metası = genel eş değer olarak x kadar A metası) Böylece metalar dünyası bu dünyanın dışında tutulan eş değer metaya 'genel eş değer'lik verirler, paraya geçiş sağlanır. Artık hepsi kendi değerini para haline gelen A metası üzerinden ölçebilecektir. Para mantıksal olarak çıkarılmış, para bilmecesi de çözülmüş olur. Böylece metanın içerisinde saklı bulunan kullanım değeri/değer arasındaki daha özsel çelişki, değer biçimlerinden geçip dışsal bir ifade kazanır: ilkin görünürdeki kullanım değeri/mübadele değeri çelişkisi ve nihayetinde en yüzeydeki meta/para çelişkisi.

Paradan Sermayeye

Marx ekonomi politığın eleştirisinde para kavramını değer ve sermayenin arasına yerleştirir. Para değerın zorunlu görünüş biçimi, son üründür ve en karmaşık halinde sermayenin ilk biçimine doğru evrilecektir. Paranın ortaya çıkışı ile bir yüzey biçim, görünüm alanı olarak düşünölebilecek 'dolaşım alanı'nın ilkel haliyle karşılaşmış olunur. Marx *Kapital*'in üçüncü bölümünü Para veya Meta Dolaşımı olarak adlandırır. Çünkü paranın inceleneyeceği üç temel momenti 'meta dolaşımı'nın üç temel özelliğine karşılık gelecektir. Mantıksal açıdan değerlerin ölçüsü olan para; dolaşım aracına ve son olarak 'para olarak para'ya doğru gelişim gösterir. Para, meta dolaşımını ilkin ideal olarak 'fiyat' biçiminde dolayimler. İkincisi 'dolaşım aracı', üçüncü olarak ise gerçek meta dolaşımının ürünü olarak kendisini dolaşımdan çıkarıp 'para olarak para' olur.

Marx ilk momentte (değerlerin ölçüsü) değer ile fiyat arasındaki farkların zorunlu olduğunu tartışır. Değerin fiyata eş olmamasının sırrı Marx'a göre kapitalizmin zorunlu fakat son kertede birbirini dengeleyen arz talep ilişkilerinde gizlidir. Değerin kendisini fiyat olarak göstermesi, gerçek değer ile fiyatın örtüşmesinin rastlantı olacağı; tipik öz-görünüm diyalektiğinin sonucu olduğu gibi, Marx'ın erken dönem Proudhon ve takipçileri ile yürüttüğü tartışmalardan çıkardığı derslerin özeti niteliğindedir.⁷ Konumuz açısından asıl önemli momentler paranın metalar arasında aracı haline geldiği M-P-M döngüsü ve para olarak varlığını sürdürebilmek için bu döngüden çıkıp kendini kullanım değerlerinden tamamen bağımsızlaştırarak servetin/zenginliğin genel biçimi olduğu 'para için para' biçimidir. Marx kullanım değeri ile değer arasındaki ayrışmanın doruğunu paranın dolayımçı rol üstlendiği ikinci momentte görür:

Mübadele süreci, “onları meta ve para diye ikiye ayırarak, kullanım değeri ile değer arasındaki, metalarda içkin karşıtlığı açığa çıkaran bir dış karşıtlık yaratır. Bu karşıtlıkta, kullanım değerleri olarak metalar, mübadele değeri olarak paranın karşısına çıkar” (2011: 111). Böylece satış (M-P) ve alış (P-M) tekrar değer biçiminin görelî ve eş değer biçimlerindeki kutupsallık mantığını takip ederek ayrışır. “Ne var ki, farklılıklarının bu birliği, kendisini her iki kutupta da tersine çevrilmiş olarak gösterir ve böylece, aynı zamanda, bunlar arasındaki mübadele ilişkisini gösterir” (2011: 111). Bunun üzerinden satış ve alış arasındaki ilişki, dolayısıyla M-P-M döngüsünün tamamlanması rastlantısallaşır ve krizlerin kökenini oluşturur. Çelişki, artık alış ile satış arasındadır. Görelî değer/eş değer, değer/fiyat, meta/para ve alış/satış, en baştaki Kullanım değeri/mübadele değeri (değer) arasındaki, her seferinde gitgide daha çok somutlaşan, kapitalist üretim biçiminin kendi içindeki çelişkili karakterini ifade eden mantıksal karşıtlıklar haline gelirler. Marx’a göre “Metanın gelişmesi bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama bunların bir arada bulunabilecekleri biçimi yaratır” (2011: 111).

Üçüncü momentte para her seferinde dolaşıma girip metaya dönüşüp dolayısıyla kaybolup tekrar para olarak ortaya çıkmaz, bu kez kendisini dolaşımdan tamamen yalıtarak kendinde para olarak donar. Böylece kendini kullanım değerlerinin prangasından kurtardığı gibi değerî doğrudan, gerçek ve kendisini sabitleyen cisimleşmesi haline gelir. Gömüleme, ödeme aracı ya da dünya parası olarak egemenliğini ilan eder. Paranın bu üçüncü biçimi kullanım değeri ile değer arasındaki çelişkilerin kırılma noktasına geldiği paranın para olabilmek için metaya dönüşmemesi gerekliliğinin zorunlu olduğu momenttir.

Bu son momentte sermayeye geçişi zorunlu kılan paranın çelişkileri açık hale gelir: Basit meta dolaşımında para metaya dönüştüğünde yok olmakta, dolayısıyla paranın para olarak kalabilmesi için dolaşımdan çıkması gerekmektedir. Diğer yandan para kullanım değeri/değer çelişkisinin en olgunlaşmış hali ile hem “soyut zenginliğin maddî biçimi”, hem de “maddî zenginliğin somut temsilcisi”dir (Marx, 1979: 144-145). Çelişkilerinin çözümü paranın kendisini arttırabilmesinden; kendisini değer olarak arttırabilen değer, yani sermaye olabilmesinden geçer. Bu ise hem dolaşımda bulunan, hem de bulunmayan, “kullanım değeri değer olma özel niteliğine sahip özel meta” (2011: 169) olan ‘emek gücü’nün alış-satışı ile sağlanır; dolaşım alanının bütünselliği kurulmuş olur. Geçiş sağlayan varsayım; üretimin öznel ve nesnel koşullarının birbirinden kopması, işçinin ikilî özgürleşmesidir: Emek gücünden başka satacağı metanın olmaması ve kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarrufta bulunabilmesi.

Marx dolaşımdaki her meta gibi mübadele değerinin karşılığını ücret olarak alan, kullanım değeri ise alıcısına (kapitaliste) ait ve aradaki farkın ‘artık değer’

olduğu emek gücü ile sermaye küresine kadar ulaşıp dolaşım alanını oluşturur. Meta – mübadele değeri çelişkisinden değer biçimlerinden faydalanarak baştaki bu çelişki haricinde ekstra hiçbir karşıtlık ya da mantık aracı kullanılmadan öz-görünüm mantığı ile dolaşım alanı çıkarılır. Akıl yürütmenin bu aşamasında meta ve para küreleri tamlığına erişmiş, sermaye elde edilmiş ve kullanım değerleri ile değerler arasındaki çelişki uzlaştırılmış gibi görünür. Sermaye adeta Hegel’in İdeası, Kavramı gibidir. Marx’ın ifadesi ile bu yüzey, fakat zorunlu görünüm alanında tek sözü geçen, “Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’dır” (2011: 177). Fakat İşi Olmayan Giremez tabelasının arkasındaki üretim alanına geçildiği zaman ters yüz oluş açığa çıkar.

Bölüm III: Sermaye

Bu bölümde başta kısaca emek süreci ve değerlenme sürecinin birliği olarak kapitalist üretim sürecinden bahsedilip, mutlak ve görelî artık değer üretimleri tanımlanarak sermayenin birikim sürecine doğru hızlıca ilerlenecektir. Bölüm hem makalenin giriş kısmında bahsi geçen Hegelci Kötü Sonsuzluğu irdeleyip Marx’ın sermaye mantığındaki Kötü Sonsuzluğu açığa çıkarmaya çalışacak; hem de paralel olarak önceki bölümde görünüm alanı olarak oluşturulan dolaşım alanından, ters bir hamle ile sermayenin özsel artık değer üretim süreçlerine yoğunlaşarak Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’nin mercek altına alındığı birinci bölümde tanımlandığı haliyle ‘özdeki çelişki’yi yakalamaya çalışacaktır.

Bir önceki bölümün sonunda değerini arttıran değer olarak sermaye, meta ve paranın birliği olarak belirmişti. Emek gücünün karşılığı diğer her meta gibi dolaşım alanında gerçekleşirken, kapitaliste ait kullanımı üretim sürecinin konusudur. Marx Kapital’de üretim sürecine geçer geçmez üretimi, emek süreci ve değerlenme süreci olarak ayırır (bkz. 2011: 181-200). İlki insanın fiziksel ve zihinsel her türden emek dolayımı ile doğa ile kurduğu üretim biçiminin niteliğinden bağımsız kullanım değerleri üretimine dayalı genel soyutlamasını oluşturur. Grundrisse metnindeki karşılığı (Marx, 2014: 121-142) Marx’ın genel olarak üretimden; üretici tüketimi, tüketici üretimle özdeşleştirerek, üretim bölüşüm mübadele ve tüketim arasındaki organik bütünlüğe (Gerçek Sonsuz) ulaştığı bölümdür. Değerlenme süreci ise değer ve artık değerlerin yaratıldığı biçimi, özel soyutlamayı oluşturur. İkisinin birliği üretimin kapitalist biçimini oluşturur. Özel ve genel soyutlamaların konumlanması tahmin edilebileceği üzere inceleme ilerledikçe kritik hale gelecektir.

Değerlenme süreci artık değer üretimidir ve bunun iki yolu vardır. Marx başta iş gününü karşılığı emek gücünün değeri olan gerekli emek-zaman ve kapitaliste kalan artık emek-zaman olarak ikiye böler (2011: 228). Mutlak artık değer, iş

gününün uzatılması yoluyla elde edilen artık değer; buna karşılık görelî artık değer gerekli emek-zamanın kısaltılmasından ve bunun sonucu olarak iş gününün iki kısmının büyüklükleri arasındaki oranın değişiminden kaynaklanan artık değerdir. Emek üretkenliğinin artışı ile üretilen kullanım değerleri kütlesi artarken, toplam değer aynı kalır fakat emek üretkenliğindeki bu artış, gerekli emek-zamanı azaltarak artık değeri görelî olarak büyütür.

Kötü Sonsuzluk Tartışması

Marx *Grundrisse*'de emek üretkenliğini tartıştığı önemli bir pasajı sermayeyi Engel ve Sınır kavramları üzerinden Kötü Sonsuzlukla ilişkilendirir. Marx'ın verdiği örnekte başta işgünü gerekli emek-zaman ile artık emek zaman arasında $1/2$ 'ye $1/2$ bölünmüşken emek üretkenliği 2 katına çıkar, değer aynı kalır, kullanım değerleri 2 katına çıkar, böylece gerekli emek zamanı $1/4$ oranına iner. Öyleyse kapitalistin aynı artık değer-zamanını elde etmek için işçiyi sadece $3/4$ gün çalıştırması yeterli olurdu. Marx bunun böyle olmayacağını, kapitalistin işçiyi tam gün çalıştırıp artık değer-zamanını $1/2$ 'den $3/4$ 'e arttıracığını ve bunun bir 'zorunluluk' olduğunu şu sözlerle anlatır:⁸

Ama sermaye, servetin genel biçiminin — paranın — temsilcisi olarak, kendi sınırının ötesine taşmaya sınırsız ve ölçüsüz eğilimlidir. Her sınır onun için engeldir ve engel olmalıdır. Yoksa, sermaye, kendi kendini üreten olarak para olmaktan çıkar. Belirli bir sınırı engel olarak hissetmeyip, kendini bu engelde sınır olarak hissetseydi, gene kendisi mübadele değerinden kullanım değeri, servetin genel biçiminden onun belirli bir özsel varlığı düzeyine düşerdi. Bu niteliğiyle sermaye belirli bir artı-değer yaratır, çünkü sonsuz bir artık değer birden meydana getiremez; ama bundan daha fazlasını yaratmak için sürekli bir harekettir. Sermaye için artık değerın nicel sınırı yalnız doğa engeli olarak, sürekli olarak aşmaya çalıştığı ve sürekli olarak ötesine geçmeye çalıştığı zorunluk halinde vardır. (1999: 243, 244)

Marx'ın, Hegel'in İyi/Kötü Sonsuzluk tartışmasını üzerinden kurduğu Sınır (Grenze) ve Engel (Schranke) terimlerini aralarındaki kavramsal farkı gözeterek bir arada kullanması Sermayenin niteliğine dair önemli bir tartışmayı gündeme getirir. Başta terimlerin Hegel'in dizilimindeki yerine ve yöntem açısından önemine değinmek, Hegel felsefesine dönmek gerekir.

Hegel gerçek/kötü sonsuzluk ayrımını *Mantık Bilimi*'nin başlarında Belirli-Varlık bölümünde yapar. Sonluluk alanında Hegelci kavramlar olan Birşeyin olumsuzlanması ile Başkası ortaya çıkar, Birşeyin belirliliği Belirlenim, Başkasının belirliliği Yapı terimleriyle tartışılır, orta terimi ise Sınır kavramı oluşturur. Sınır,

Birşey tarafından özsel olan olumsuz bir şey olarak koyulursa, eş deyişle Birşey kendi içerisinde Sınırın ortadan kaldırılmışlığıysa; Sınır Engel, Sınır ile olumsuz bağıntıyı içeren Belirlenim Gerek olur, Gerek Engeli aşar ve Sonlu Birşey böylelikle kendi ötesine geçer, Sonsuzluğa geçiş başlar. Gerçek/Kötü Sonsuzluk ayırımına bu terimler setiyle bakılacak olursa; Gerçek Sonsuzluk, tüm Engellerin aşılması, Belirlenimlerin tamamının kendi öz-belirlenimi olması, Birşeyin her 'Başka'laşmasında gerçekte kendisine daha çok ulaşmasıdır. Kötü Sonsuzlukta ise Sonludan başlanılıp Sınırlar Engel haline gelip aşılsa bile; her seferinde yeni Sınırlar ortaya çıkar, Sonluluğa geri dönülür ve Birşey ve Başkası sürekli yenilenir. (Hegel, 2014b: 81-118)

Metaforik açıdan Gerçek Sonsuzluk, sonsuz olan sonlunun kendi gerçekliği içinde her seferinde kendini aşarak, aştığı şeyde tekrar kendisi ile buluşmasının, başlangıç ve sonu olmaksızın kendi içine geri bükülmesinin 'daire'sel hareketidir. Hegel'e göre diyalektiğin ilkesinin işleyebileceği, felsefeyi olanaklı kılan asıl Kavramdır. Kötü Sonsuzluk ise sonsuzun sonluya (vice versa), içkin hale gelememesinin, sadece erişilmez bir öte-yan kalmasının bitimsiz gidiş-gelişi, hep sonlulaştırılmış bir sonsuza ilerlemenin ama sonluda kalışın 'düz-çizgi'sidir. (bkz. Hegel, 2014b: 112)

Birşey bir Başkası olur, ama Başkasının kendisi bir Birşeydir, öyleyse benzer olarak bir Başkası olur, ve bu sonsuza dek sürer. Bu Sonsuzluk kötü ya da olumsuz sonsuzluktur, çünkü sonlunun olumsuzlanmasından başka birşey değildir; ama sonlu eşit ölçüde yeniden ortaya çıkar, öyleyse o denli de ortadan kaldırılmamıştır, -ya da bu sonsuzluk yalnızca sonlunun ortadan kaldırılmasının gereğini anlatır. Sonsuza ilerleme sonlunun kapsadığı çelişkinin – o eşit ölçüde Birşey ve bir Başkasıdır – bildirilmesinde takılır ve birbirini ortaya çıkaran bu belirlenimler arasındaki almaşın bitimsiz yinelenişidir. (Hegel, 2014a: 191-192)

Marx'ın yukarıda alıntılanan paragrafına dönülecek olursa; sermaye her Sınırı, Engel olarak görme ve özsel olarak onu aşma eğilimindedir, aksi halde sermaye olmaktan çıkardı. Dolayısıyla bir Sınır vardır, fakat sermaye her seferinde bu Sınırı Engel olarak görüp aşma eğilimindedir ve sermayeyi sermaye yapan tam olarak bu eğilimidir. Aksi takdirde sermaye, sermaye olmaktan, para olmaktan çıkıp kullanım değerleri düzeyine düşerdi. Fakat bir anda sonsuz bir artık değer yaratamadığı, Sınırı mutlak olarak aşamadığı için her seferinde parça parça yaratılan bir artık değer söz konusudur.

Grundrisse'in ilerleyen bölümlerinde tartışma daha nettir. Dolaşıma geçişi sağlayan ilgili bölümde sermaye, üretim ve değerlendirme süreçlerinin dışsal koşullara bağlı, dolaysız olmayan bir birliği (Gerçek Sonsuzluk mantığına ters)

olarak görülürken, çelişkinin çok daha temel ve içsel düzeyde kavranması gerekliliği belirtilip genel olarak üretimin değil, ama sermayeye dayalı üretimin Sınırı olduğu söylenir. Eğer sermayenin kendisini sermaye yapan genel eğilimi olan üretimin önündeki her Engeli aşmak yerine, üretime yeni engeller/sınırlamalar çıkardığı gösterilebilirse sermayenin, üretici güçleri geliştirmenin mutlak biçimi olmadığı ispatlanmış olacaktır. Marx gerekli emek ile canlı emek gücünün mübadele değeri, artık değer ile üretici güçlerin gelişimi, aynı şey demek olan paraya çevrilme sorunu ile üretim, ve yine mübadele değeri ile kullanım değerleri arasındaki sınırların ister üretim, ister sermaye yönünden yaklaşılsın; sermayenin her seferinde unutup kriz dönemlerinde hatırladığı aynı zorunlu Sınır olduğunu gösterir (Marx, 1999: 314-316 ve 2014: 388-390). *Grundrisse*'in bu can alıcı bölümden sonra dağınık notlar ve alıntılar yığınının dönüşmesinin de nedeni böylece ortaya çıkmış olur; Marx Sermaye ilişkisine dayalı üretim biçiminin zorunlu olmadığı, geçiciliğinin, tarihselliğinin anahtarını bulmuştur. Zira Marx sermayenin koyduğu Sınırların, gelişiminin belli bir aşamasında bu kez üretimin önündeki Engeller olacağını, sermayenin kendi kendini ortadan kaldıracağını keşfetmiştir.

Kullanım değerleri üretimi ve somut-yararlı emek *Kapital*'in başlangıcının biçiminden bağımsız üretimin genel soyutlamalarını oluşturmuş, üretimin kapitalist biçiminin özel/belirli soyutlamaları olarak ise değer ve soyut emek konulmuştu. Çözümlemenin bu düzeyinde en somutlaşmış özel/belirli soyutlama olarak Sermayenin kendi gerçek olan iç Sınırlarını bir yandan Engel olarak görüp onları aşmaya çalışmasının onu Sermaye yaptığı; diğer yandan bu uzlaşmaz çelişkiyi her aşma çabasının kendi varlığını genel soyutlama olarak, biçiminden bağımsız genel olarak üretimin (somut emek, kullanım değerleri üretimi) önüne Engel olarak çıkardığı tespit edilir.

Sermayenin dolaşım alanına geçmesi sırasında belirginleşen Kötü Sonsuzluk mantığı kökünü aldığı emek ve meta süreçlerine kadar derinleştirilir. *Grundrisse*'in metayı tartıştığı karmaşık bir bölümünün metanın çelişkisine dair ortaya koyduğu sonuç, yeni belirlilikleri mealen şöyle verir: Meta bir kullanım değeri olarak Engeli ile yabancı tüketimde karşılaşır ve ölçüsü bu spesifik ürüne olan talep; bir mübadele değeri olarak ise Engeliyle yabancı üretimde karşılaşır ve ölçüsü dolaşımında nesnelleşen emek olur. (bkz. Marx, 1999: 307 karşı. 2014a: 377) Marx bu çelişkiyi dolaşım alanının biçimsel çelişkilerinden ayırır:

Dolaşımın bütün çelişkileri yeni bir biçimde ortaya çıkar. Kullanım değeri olarak ürün, değer olarak kendi kendisiyle çelişki halindedir; yani belirli bir nitelikte, özgül bir şey olarak bulunduğu göre, belirli doğal özelliklerin ürünü, gereksinim özü olarak, ürünün değer olarak yalnızca nesnelleşmiş emekte sahip olduğu özü

ile çelişki halindedir. Ama bu kez sözkonusu çelişki, dolaşımında olduğu gibi artık yalnız, salt bir biçimsel ayırım olarak konmamıştır, kullanım değeri tarafından ölçülmüş olmanın, burada, bu ürün için değişenlerin gösterdiği gereksinim yoluyla ölçülmüş olması durumunda kesinlikle — yani toplam tüketimin gereksinimi yoluyla — belirlenmesidir. (1999: 307)

Böylece değer olabilmek için ‘toplumsal olarak gerekli olma’nın anlamı açık hale gelir. Diğer yandan çelişkilerin ‘uzlaşmaz’ niteliği belirginleşmiştir. Değerlenme süreci ile ilgili olarak ise uzlaşmaz çelişki kavramı Engel-Sınır mantığı ile özdeşleştirilerek şunlar söylenir:

Önce sermaye, işçileri gerekli emeğin üzerinde artık emek üretmeye zorlar. Sermaye ancak böyle değerlendirir ve artık değer yaratır. Ama, öte yandan, sermaye, ancak, artık emeğin artık değer olarak gerçekleştiği nitelikte ve ölçüde gerekli emeği ortaya çıkarır. Dolayısıyla artık emeği gerekli emek için koşul olarak ve artık değeri nesneleşmiş emek, yani değer için engel olarak koyar. ... Hem kendine özgü bir engel koyması, hem de öte yandan bütün engellerin ötesine doğru çabalaması, canlı bir çelişkidir.⁹ (Marx, 1999: 320-321)

Sermayenin kötü, sahte sonsuzluğunu Marx’ta belirgin ve görünür kılan terim ‘uzlaşmaz çelişki’ terimidir. Hegel gerçek sonsuzluğa dayalı tüm felsefesini çelişkilerin ‘aşılması’, ‘ortadan kaldırılması’ üzerine kurar. Hem *Büyük Mantık* hem de *Ansiklopedik Mantık*’ta sonsuzluk tartışmasının geçtiği bölümlerde, Türkçe’ye de doğru ve tam çevrilmiş olan ‘ortadan kaldırma’, Almanca’da ‘Aufheben’ sözcüğünün ikili anlamı üzerinde uzun uzadıya durur. ‘Aufheben’ çifte bir anlam taşır; hem olumsuzlamayı sona erdirmeyi, sonlandırmayı hem de olumlu olarak saklamayı, sürdürmeyi imler. “Böylece ortadan kaldırılan birşey aynı zamanda saklanan birşeydir ki, yalnızca dolaysızlığını yitirmiş, ama bu nedenle yok olmuş değildir” (Hegel, 2014b: 80 ve 2014a: 197). Birşeyin Başkasına her geçişinde gerçekte kendisi ile bir araya gelerek Gerçek Sonsuzluk olabilmesi, ancak aralarındaki çelişkinin sözcüğün bu ikili anlamı ile ‘ortadan kaldırılması’ ile mümkündür.

Marx’ın sıkça başvuracağı ‘uzlaşmaz çelişki’ kategorisi, Hegel’de sadece kötü sonsuzlukla ilişkili “çözülmeyen, her zaman yalnızca bulunduğunu bildiren”, “uzlaştırılarak gerçekliğe erişildiği sanılsa da ... içeriğini daha belirgin biçimlere açındıran mutlak çelişki” olarak *Mantık Bilimi*’nin bir-iki pasajında geçer (Hegel, 2014b: 105, 107). Marx’ın ekonomi politik eleştirisi ve sermaye diyalektiği-Hegel’in felsefesi nasıl çelişkilerin ortadan kaldırılmasına dayalı ise tersinden-çelişkilerin ‘ortadan kaldırılamaması’ uzlaştırılamaması; aksine her adımda daha belirgin hale gelişi üzerine kuruludur.

Özdeki Uzlaşmaz Çelişki

Marx'ın Sermaye küresinin, diyalektiğini bütünsel bir yöntem olarak değerlendiren Arthur gibi düşünürler tarafından Hegel'in Kavram'ına denk düşmesinden makalenin başında bahsedilmişti. Fakat bu bölümde görüleceği üzere Dolaşım alanında Para ile Metalar arasındaki çelişkiyi biçimsel açıdan çözen değerini arttıran değer olarak Sermaye; her döngüsünde üzerinden yükseldiği kendi temelini aşındıran ve çevrimini tamamlayabilmek için kendi ötesine, 'dışarıya' ihtiyaç duyan, uzlaşmaz çelişkilerini her seferinde geleceğe atarak Değeri oluşturan bir ilişki biçimidir.

Dolaşım alanının kendisini sürdürebilmesinin ancak değer kendi kendisini arttırabilmesi ile mümkün olduğu I. Bölümün önemli sonucu olmuştur. Mantıksal olarak dolaşım alanının görünümdeki tamlığı, kendisini döndürebilmesi, Marx'ın deyişle eş değerlerin eş değerlerle değiştirilmesi yasası ancak artık değer üretimi ile olanaklıdır. Artık değeri ortaya çıkararak emek gücünün alınıp satılması dolaşım alanında gerçekleşir ve her meta gibi kullanım değeri alıcısına (kapitaliste), değeri ise satıcısına (işçiye) aittir. Dolaşım alanındaki her meta gibi değeri, 'toplumsal olarak gerekli emek zaman' tarafından belirlenir, dolayısıyla değeri kendi üretimi için gerekli geçim araçlarının değerine eşit olacaktır. Marx böylece kritik 'meta' emek gücü ile 'eş değerleri eş değerlerle' mübadele edip dolaşım alanını tümler, iki alan arasındaki halka üzerinden üretim alanına geçip artık değer üretim süreçlerini inceler.

Sermayenin tüm üretim sürecinin özeti tabii ki verilmeyecektir, fakat 'özdeki çelişki'ye gelebilmek için Marx'ın önemli hamlelerinin hatırlatılması uygundur. İlk hamle "Emek süreci açısından bakıldığında birbirlerinden nesnel ve öznel faktörler, üretim araçları ve emek gücü olarak ayrılan aynı sermaye unsurları(nın), değerlendirme süreci açısından bakıldığında, ... değişmez sermaye ve değişir sermaye" olarak tanımlanmasıdır (Marx, 2011: 210). Fakat kritik hamle, işgününün gerekli emek-zaman ve artık emek zaman olarak ikiye bölünmesidir (bkz. Marx, 2011: 228). Gerekli emek-zaman; dolaşımdaki parça, emek gücünün değeri; işgününün, işçinin kendi yaşamını devam ettirmek için gereksinim duyduğu geçim araçlarını sağladığı kısımdır. Artık emek-zaman ise kapitalistin nihayetinde kullanım değerini satın aldığı işçiyi, işinin kendi zorunlu ihtiyaçları ötesinde çalıştırdığı kapitaliste kalacak kısımdır. Dikkat edilmesi gereken husus, Marx'ın burada tüm kapitalist üretimin ve toplumun, kapitalistleri ve işçileri içerisine alacak genişlikte bir zaman soyutlamasını yapmış olmasıdır.

Kapitalistin artık emek-zamanını arttırmasının ilk yolu işgününü uzatarak hem değerleri hem de kullanım değerlerini arttırmasıdır. Marx İngiliz Fabrika

Yasalarından, İngiliz sanayisinin farklı kollarındaki koşullara, vardiya sistemine, kadın ve çocuk işçilerin üretim sürecine sokulmasına kadar bir sürü ampirik veri sunar (bkz. Marx, 2011: 253-270). Fakat bu ampirik verilerden önem kazanacak olanı mutlak artık değer üretiminin aşırı nüfusla beraber gelişmesi ve fazla nüfusun yoksullukla özdeşleştirilmesidir (2011: 263). Marx *Kapital*'in mutlak artık değer bölümünün sonunda (birçok okuyucunun gözünden kaçan) nüfus ile zaman olarak işgünü ve artık değer arasındaki ilişkileri özdeşleştirir:

Bir toplumun toplam sermayesi tarafından her gün harekete geçirilen emek, tek bir iş günü olarak ele alınabilir. Örneğin, işçilerin sayısı bir milyon ve bir işçinin ortalama iş günü 10 saat ise, bu durumda toplumsal iş günü 10 milyon saatten meydana geliyor demektir. Sınırları ister fiziksel isterse toplumsal olarak çizilmiş olsun, bu iş gününün uzunluğu verilmiş iken, artık değerın kütlesi ancak işçi sayısının, yani işçi nüfusunun artması yoluyla artırılabilir. (Marx, 2011: 298)

Sermaye artık emek-zaman yaratmak için illa işgününi uzatmak zorunda değildir. Aynı miktarda işgünü içerisinde daha çok nüfus işe koşularak daha çok artık zaman elde edilebilir, bunun için de daha çok gerekli emek-zamanının harekete geçirilmesi gerekir. Dolayısıyla sermayenin mutlak artık değer üretimine karşılık düşen eğilimi nüfusu olabildiğince arttırmaktır. Fakat görelı artık değer üretiminde; sermayenin, işgününi iki kısmı arasındaki ilişkinin nüfus üzerinden de izlenebilen mantığı farklılaşacaktır.

Emeğin üretkenliğinin artması ile görelı artık değerın üretimi doğrudan değil, aslında dolaylı olarak gelişir. Bir metanın değeri, hem kullanımında geçen emek miktarı hem de üretimi sırasında kullanılan emek araçlarında içerilmiş emek kütlesi ile belirlenir. Emeğin üretkenliğindeki artış ile hem metanın hem de işçi için gerekli tüketim araçlarının değeri ve böylece emek gücünün değeri de düşecektir. Marx değer düşüşlerini karşılaştırarak şu sonuçlara ulaşır: “Metalarnın değeri emeğin üretkenliğiyle ters orantılıdır. Meta değerleriyle belirlendiği için, emek gücünün değeri de böyledir. Buna karşılık, görelı artık değer, emeğin üretkenliğiyle doğru orantılıdır. Görelı artık değer, emeğin üretkenliği yükselirse artar, düşerse azalır” (2011: 311-312). İşgününi iki parçası açısından olan zorunlu emek-zamanının kısalması, kapitalistin işgününi aynı tutması ve böylece artık emek-zamanını oransal olarak arttırmasıdır.

Marx görelı artık değer üretimi ile sermayenin değişmez kısmındaki (hammadde, üretim araçları) artışın değişir kısmındaki (işçi) artıştan çok olacağını manifiyür bölümünden itibaren tartışmaya açar (2011: 348). Makine kullanımı ile emek marjinalleşir; tek bir aileyi ayakta tutmak için gerekli emek zaman bölünerek kadın ve çocukları emek gücü piyasasına çeker. Artık değerın değişir sermayeye

oranı olan artık değer oranı ancak işçi sayısı küçültülerek büyür (2011: 378). Nihayetinde makine kullanımının özündeki çelişki; sermayenin (kendisi bunun bilincinde olmasa bile) işçi sayısındaki görece azalmayı, sadece görece artık emek-zaman artışıyla değil, aynı zamanda mutlak artık emek-zaman artışıyla dengelemek için iş gününü uzatma eğilimi olarak tanımlanır (2011: 390). Marx'ın görece artık değer üretiminin mutlak artık değer üretimini geri çağırdığı bu kritik çelişkinde tekrar nüfus tartışmasını açması rastlantı değildir:

... makinenin kapitalist biçimde kullanımı, bir yandan iş gününün ölçsüz bir biçimde uzatılması için güçlü yeni dürtüler yaratır ve ... diğer yandan, kısmen işçi sınıfının daha önce el atmadığı katmanlarını sermayenin hizmetine sunarak, kısmen makineyle yerlerinden edilen işçilerin açıkta kalmalarına yol açarak, sermayenin yasasına boyun eğmek zorunda bulunan bir artık işçi nüfusu meydana getirir. (2011: 390-391)

Görece artık değer üretimi ile gerekli emek-zaman, artık emek-zamana göre oransal olarak azalır; daha fazla artık emek-zaman ortaya çıkar. Daha fazla artık emek-zamandan faydalanmak isteyen sermaye tek bir işgününü uzatamayacağı koşullarda aynı işgününün daha fazlasını, daha çok artık emek-zamanının bir araya gelmesini ister. Bunun da yolu çalışan nüfusun arttırılmasıdır. Fakat görece artık değer üretimi, gerekli emek-zamanın azalması olduğu ölçüde tüm işgünlerinin toplamı olarak çalışan nüfusun azalması dışında bir şey değildir. Sermaye gerekli emek-zamanlarını azaltarak, böylece çalışan nüfusun bir kısmını gereksizleştirerek daha yüksek görece artık değer elde etme eğilimi ile; aynı işlemi tekrar ve tekrar, daha fazla sayıda tekrarlayarak, üretimini ve dolayısıyla üretim için ihtiyaç duyduğu nüfusu arttırıp kendini mutlak olarak da arttırma eğilimini, bir ve aynı anda içerisinde taşır: Marx'ın canlı çelişkisi. *Grundrisse*'deki özgün ifadesi ile:

Sermayenin eğilimi, çalışan nüfusu çoğaltmak kadar, bunun gerekli bölümünü sürekli azaltmaktır (bir bölümü sürekli olarak gene yedekte tutmaktır). Nüfusun çoğalması da bunun azalması için başlıca araçtır. Aslında, bu ilişkinin tek bir işgününe [gerekli emeğin ve artık emeğin] uyarlanmasından başka bir şey değildir. Modern nüfus teorisinde ortaya konulan, oysa anlaşılmamış bulunan bütün çelişkiler bu noktada toplanır. Artık emeğin konusu olarak sermaye, aynı zamanda ve aynı anda gerekli emeğin konması ve konmamasıdır; yalnız böyle ise ve aynı zamanda değilse, sermayedir. (2014: 301-302)

Kapital'in tartışmasız en önemli dersleri, eserin son kısmını oluşturan 'Sermayenin Birikim Süreci' sürecinde verilir. Kısmın üç momenti; artık değerinin tamamının kapitalist tarafından harcandığı böylece yeni sermaye yaratımı

için kullanılmadığı basit yeniden üretim, artık değerın sermayeye dönüştüğü sermaye birikimi ve üçüncüsü mutlak ve görelı artık değer üretimlerinde gerekli ve artık emek-zaman kavramlarında örtük olarak bulunan nüfus yasasının da somutlaştığı son başlık, 'Kapitalist Birikimin Genel Yasası'dır. Makalenin sorunsalları üzerinden;

Birinci bölüm üretim alanına geçilirken varsayılan 'emeğin ikili özgürleşmesi'nin sermaye diyalektiğinde gerçekleşmiş olduğunu tartışır. Böylece özel bir soyutlama olarak kapitalist üretim biçiminin, genel soyutlama düzeyine düşen emeğin nesnel ve öznel koşullarının birliğini parçalayarak genel soyutlamaya 'karşıt' çalışan niteliği açığa çıkmış olur (Marx, 2011: 551-552). Kısaca; işçinin üretken tüketimi artık değer üretimidir, kapitaliste aittir; tüketken üretimi ise kendisi için gerekli değerdir. Üretken tüketim ile tüketken üretimin tamamen farklı şeyler olması genel olarak üretimin organik bütünlüğünü bozar.

İkinci bölüm artık değerın sermayeye dönüşmesinin ancak ek üretim araçları ve ek emek güçleri (ek nüfus) ile mümkün olduğunu tartışır. Değerin kendisini arttıran değer (sermaye) olabilmesi her seferinde kendisini değiştir ve değişmez sermayenin maddi unsurları olarak yeni nüfusa ve yeni üretim araçlarına yönlendirebilmesi ile olanaklıdır. Böylece en baştaki 'değer'in ve ölçüsü 'toplumsal olarak gerekli emek-zamanı'nın açık anlamı belirginleşir: "artık değer, yalnızca, değeri olduğu artık ürün, yeni bir sermayenin maddi unsurlarını zaten içerdiği için sermayeye dönüştürülebilir" (Marx, 2011: 562). Artık değerın sermayeye dönüşümü ve değer belirleniminde gerekli emek-zaman ile birlikte artık emek-zaman parçacığının da bulunabilmesi, (tüm artık ürünün sermayeye dönüştüğünün varsayıldığı bu düzeyde) dışarıda duran maddi ek üretim ve ek geçim araçlarının ancak (toplumsal açıdan gerekli emek-zaman miktarı olarak) 'değer' belirlenimine tabi olabilmesi, 'içkinleşebilmesi' ile mümkündür. Marx, çözümlemesinin en başında, değeri toplumsal olarak gerekli emek-zaman miktarı olarak soyutlarken üretilen artık ürünün gerçekte de olduğu üzere peyderpey yeni (ek) üretim araçlarına ve ek emek güçlerine dönüşümünü varsaymış ve toplumsal gerekliliğin ek üretim araçları ve ek nüfusu da içermesi yönündeki gerçeklikteki zorunluluğunu ispatlamıştır.

Metaların 'değeri', 'toplumsal olarak gerekli emek-zaman miktarı' tarafından belirlenir ve tüm metalar dünyasının bir bütün olarak alınması durumunda değer; toplamı olduğu birbirine karşıt çalışan gerekli emek-zaman ve artık emek-zamanın 'uzlaşmaz çelişki'sidir. Çelişkinin en somutlaşmış hali, genel olarak değişmez sermayenin değiştir sermayeye oranla çok daha fazla artacağını tartışan son bölümün somutta 'nüfus yasasıyla'; nüfusun görelı bir artık, aşırı nüfus haline geleceği sonucuyla açık hale gelir: "işçi nüfusu, bizzat kendisi

tarafından üretilen sermaye birikimi ile birlikte, giderek büyüyen bir ölçüde, kendisinin görelî artık nüfus haline getirilmesinin araçlarını da üretiyor” (Marx, 2011: 610).

Metanın ikili karakteri ortaya çıkmıştır: Görelî aşırı nüfus yoksullukla özdeş görülür; kullanım değerleri açısından bir kutupta zenginlik birikimi, diğer tarafta sefalet, acı, cehalet. Değer açısından ise uzlaşmaları mümkün olmayan iki farklı zamansallık ve belli bir eşikten sonra kullanım değerlerinin biçimi olmaktan çıkış.

Sonuç

Bu makalede birbirinden bağımsız ele alınabilecek, her biri farklı makalelerin konusu olabilecek birçok temaya değinilmiştir. Ya da görünen budur. Gerçekte ise Marx’ın yönteminin bütünlüğü hem kuran hem de yıkan; kurarken yıkan bir diyalektik olduğu düşüncesi ile Sermayenin serüveni *Kapital* ve *Grundrisse*’in kritik geçişlerinden takip edilmeye çalışılmıştır. Diyalektik yöntem bütünselliğinden ayrı ele alınamaz. Dolayısıyla Hegel’in diyalektiğinin yuvası nasıl *Mantık Bilimi* ise, Marx’ın diyalektiğini anlamak için ekonomi politik eleştirisinin bütünselliği içinde ele alınması zorunludur. Hatlardan biri yönleme Sermaye eleştirisinden, *Katki*, *Kapital* ve *Grundrisse*’in sistematik kurgusundan odaklanmaktır. Diğer hat ise Marx’ın Hegelci diyalektiğin eleştirisini verdiği önemli eseri *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’nin dikkatli bir okumasıdır. Her iki hat da *Feuerbach Üzerine Tezler*’in 4.sünde buluşur:

Feuerbach, dinin insanı kendi kendisine yabancı kıldığı olgusundan hareketle dünyayı, biri tasavvur konusu olan dinsel dünya, diğeri gerçek dünya olmak üzere ikiye bölüyor. Yaptığı şey, dinsel dünyayı maddi temeline indirgemek. Bu iş bir kez tamamlandı mı, esas işin hala beklediğini görmüyor. Özellikle, maddi temelin kendi kendisinden kopup gökyüzünde bağımsız bir saltanat kurması olgusu, gerçekte, ancak bu maddi temelin iç parçalanışı ve iç çelişkisi ile açıklanabilir. Demek ki, ilkin bu temeli kendi çelişkisi içinde anlamak, sonra da çelişkiyi yok ederek, bunu edimsel olarak devrimden geçirmek gerekir. Öyleyse, örneğin yersel ailenin göksel ailenin gizi olduğu keşfedilince, artık kuramsal olarak eleştirilmesi ve edimsel olarak devrimden geçirilmesi gereken birincisidir. (Marx K ve Engels F, 2006:60)

Marx’ın Hegel’den çıkardığı en önemli ders, diyalektiğin sistematik olarak görünümünün altındaki özlere ulaşip Feuerbach’ın yaptığı gibi durmak ya da Hegel’in yaptığı gibi bunları yanılısamalı bir biçimde edimselleştirmek değil, çelişkilerin bulunduğu temeli devrimden geçirmektir. Makalede tartışılan

konuların, çıkarılan derslerin derli toplu biçimde basitçe sunulması uygun olacaktır.

Giriş bölümünde makalenin içeriğine dair bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, Dia-Mat teorileri eleştirilirken Yeni Diyalektikçilerin bütüncü yaklaşımları övülmüştür. Fakat felsefeyi son kertede bir dizge sorunu olarak gören Hegel'in *Mantık Bilimi*'nin iç dizilimini alıp farklı şekillerde de olsa Marx'ta bulmaya çalışmaları, başta iki temel sorunsal açısından tartışma konusu haline getirilmiştir: Kötü Sonsuzluk tartışması ve Marx'ın Hegelci Kavram Mantığına getirdiği eleştiriler. Kötü Sonsuzluk tartışması III. Bölüme atılırken, ikinci tartışma Marx'ın yönteminin kendi yazdıklarından, Hegel'e getirdiği eleştirilerden anlaşılması motivasyonu ile I. Bölümün yoğunlaştığı *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin yoğun okumasına kaydırılmıştır.

Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde eleştirinin devletten sivil topluma, *Katki*'de ise bu kez sivil toplumdan ekonomi politığe kaydırılması, içeriksel ve yönetsel süreklilikleri çağrıştırmaları açısından çarpıcıdır. Marx'a göre Hegel sadece Feuerbach'ın saptadığı gibi sadece özne ile yüklem konumlarını değiştirmemekte; Kavrama ulaşabilmek için Öz alanının olgusallığını da tahrif etmekte, çelişkileri yanılısamalı bir biçimde bastırmaktadır. Hegel'in *Mantık Bilimi*'ndeki geçişini de doğru bulmayan Marx, Hegel'in en büyük hatasını iki farklı karşıtlık biçimini karıştırmasında bulur: İki farklı özün gerçek karşıtlıkları ile tek bir özün kendi içerisindeki gerçek olmayan karşıtlığı. Marx böylece kendi öz-görünüm diyalektiğini temeldeki karşıtlıkların niteliğinin açık hale getirilebilmesi yönünde kurar. Böylece kendi soyutlamalarını güçlü kılanın sırrı da ortaya çıkar: Marx soyutlamalarını özler-görünümler hiyerarşisinin iki farklı düzeyinde alıp her seferinde; daha genel olan, daha Öz düzeyindeki genel soyutlama ile görünümsel düzeydeki özel/belirli soyutlama arasındaki diyalektik gidış gelişleri araştırır.

Ekonomi politığın eleştirisinde kullanım değerleri üretiminin biçiminden bağımsız genel soyutlamayı, değerler ise metanın kapitalist biçime bağlı özel/belirli soyutlamalarıdır. Çözümlemenin bu ilk düzeyinde metanın değerinin tüm kullanım değerlerinden soyutlanarak üretimi için gerekli toplumsal olarak gerekli emek zamanı olduğu tespiti yapılır. Hegel'in diyalektiğinde olduğu gibi bu 'soyut' düzeye diyalektik gidış gelişlerle 'somutta' geri dönüldüğü zaman 'bütünlük' kurulmuş olacaktır. Marx makalenin II. Bölümünde kabaca üzerinde durulduğu gibi sadece değer/kullanım değeri çelişkisini alarak ösel olandan görünüme, değerden mübadele değerleri ve paraya yönelen diyalektik hamleleri yapar, kapitalizmin en geniş yüzeyi, görünümler dünyası olan eş değerlerin eş değerlerle mübadele edildiği Dolaşım alanını oluşturur. Bu düzeye

kadar Hegel'in öz-görüngü diyalektiği takip edilir, üretimde artık değer kaynağı olacak olan kapitalizmin özel metası emek gücünün dolaşıma dahil edilmesi ile Dolaşımın bütünselliği sağlanmış gibi görünür. Fakat metanın üretilip Sermaye haline gelip tekrar dolaşıma sokulması, Sermayeye dayalı üretimin 'uzlaşmaz çelişkilerini' de ortaya çıkaracaktır.

Makalenin son bölümünün ilk kısmı aslında, Sermaye mantığını Hegel'in Kavram mantığı ile eş gören yeni diyalektik ekolünün yaygın görüşüne karşı Sermayenin Kötü Sonsuzluğunu tartışma konusu yapar. Marx Sınır-Engel kavramlarından ve aralarındaki ilişkiden en çok *Grundrisse*'in iki farklı bölümünde, görelî artık değer üretimini tartışırken ve sermayenin yeniden dolaşıma girdiği uzunca bölümde faydalanır. *Grundrisse*'in görelî artık değer üretiminde Sermayenin gerçekte Sınırı olan işgününü Sınırı olarak görmeyip, Engeli olarak hissetmesi ve aşmaya çalışması eğilimin onu Sermaye yapan şey olduğunun söylenmesi, gösterilmeye çalışıldığı gibi *Kapital*'in ilgili bölümünde zamansallıklar üzerinden kurulan mantıkla eşittir. Fakat bir bütünlüğe Kötü Sonsuzluk denilebilmesi için Hegelci terminoloji ile her seferinde Sınırına geri düşmesi gerekir, ilgili bölümdeki tartışma karşı argümanlara açıktır.

Sermayenin dolaşıma girdiği bölüm ise; Sermayeyi, Sermaye yapan Sınırlarını Engel olarak görme eğilimi, her kriz döneminde gerçekte aşamayacağı kendi Sınırlarının farkına varması ile açıktan Kötü Sonsuzluk tartışmasıdır. Daha önemlisi Marx Sermayenin kendi iç Sınırlarının belli bir noktadan sonra genel olarak üretimin önünde Engel olacağını gösterir, böylece üretici güçlerin Sermaye Engeline aşmaları gerekecektir. Bu haliyle özel/belirli soyutlamanın, genel soyutlama ile uzlaşmaz, uzlaştırılmaz niteliği de açık hale gelir. Marx'ın bu yeni düzeyde ortaya çıkan çelişkileri, metanın ilk biçimsel çelişkilerinden ayırması makalede alıntılındığı ve kavramın Hegel'de hep Kötü Sonsuzlukla ilişkilendirildiği üzere, gerçek çelişkilerden bahsettiğini gösterir.

Gerçek çelişki özde; toplumsal olarak gerekli emek-zaman olan değer birbire karşıt çalışan toplamı ve bölündüğü parçaları arasındadır. Makalenin son kısmı Marx'ın mutlak ve görelî artık değer üretimlerinin gözden kaçan çok basit ama temel bir ilişki ile; zamanın aslında nüfus olması, Sermayenin zamanı nüfusla doldurması ile okunması gerektiğini önerir. Mutlak artık değer üretimi nüfusun üretimidir. Görelî artık değer üretimi ise bir yandan değer temelinin nüfus olduğunu unutup, nüfusun bir kısmını gereksizleştirerek artık değer oranını arttıran bir 'görelî' artık değer üretimidir. Diğer yandan ise elde ettiği görelî artık değer oranlarını daha çok nüfusla arttırmaya çalışan 'mutlak' artık değer üretimidir. Sonuç ise artan toplam nüfustaki sayısı hem oransal hem de mutlak olarak artan, yedekte tutulan iş gücü, gereksiz ek nüfustur. Sermaye, sermaye

olmaya çalıştıkça emek üretkenliğini arttırarak kendi temelini daraltmakta, emek zamanını değer belirleyicisi olmaktan çıkarmaktadır.

Makalenin sonunda sermayenin artık emek-zamanı isterken, gerekli emek-zamanı azaltmaya çalışmasının canlı bir çelişki, fakat sermayenin tam olarak bu çelişki olduğu, iki artık değer üretme biçimi ve zaman-nüfus ilişkileri ile incelendi. *Kapital*'in son bölümlerindeki sıralama takip edilerek; genel ve özel/belirli soyutlamalar arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın emeğin nesnel ve öznel koşullarının birbirlerinden kopuşu ile açık hale gelişi, sermayenin 'değer' yasasını sürdürebilmesinin hep bir 'dış'ın, ek nüfus ve ek üretim araçlarının 'içkinleştirilebilmesi' ile mümkün olduğu tartışıldı. Böylece en soyut değer belirlenimin her şeyden önce 'özde çelişki' gerekli emek-zaman ve artık emek-zaman arasındaki uzlaşmaz çelişki olduğu, Sermayenin varlığını sürdürebilmek için hep bir 'dış'a değer yasasına tabi hale getirmek zorunda oluşu, her döngüsünde kendi yıkılışını daha fazla hazırladığı açık hale geldi.

Sonnotlar

¹ Hegelci kavram ve terimlerin ilk harfleri Aziz Yardımlı çevirisine uyularak teknik olduğunu, Marx'ın diyalektiğinin üç uğrağı olan meta, para ve sermayenin de Hegelci diyalektikle ilişkili olduklarını vurgulamak için uygun görülen yerlerde büyük harfle yazılmıştır.

² Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde mantığın dışarıdan dayatılmasına dair yaklaşımı, Dia-Mat teorilerinin ikameciliğini eleştirmek için de kullanılabilir.

³ *Kapital*'in Almanca baskısında 'kern' (Marx ve Engels, 1962: 27) İngilizce baskısında ise 'kernel' (Marx ve Engels, 2010: 19) olan terim Türkçeye 'çekirdek' olarak çevrilmesi gerekirken 'öz' olarak çevrilmiştir. Fakat çekirdek de bir Öz alanı kategorisidir.

⁴ Almancası 'hölzerne Eisen' (Marx ve Engels, 1981) olan terim Oxford University Press basımındaki (Marx, 1970) İngilizce çevirisine, metaforik 'wooden sword' kullanımına uygun biçimde 'tahtadan kılıç' olarak çevrilmiştir.

⁵ Çalışma boyunca Türkçe kaynak olarak kullanılan Sol Yayınları çevirisinde (Marx, 1997) Marx'ın *Eleştirisi*'de amaçladığından çok farklı sonuçlara yol açacak çeviri hataları görülmüştür. Almanca 'Wesen' İngilizce 'Essence' olan terim çoğu yerde 'Varlık' olarak çevrilmiştir. Makalede bu terimler aslına uygun biçimde 'Öz' olarak değiştirilmiştir.

⁶ Almanca orijinali ve İngilizce çevirisi baz alınarak 'töz' olarak çevrilmiştir: Substanz (Marx ve Engels, 1962: 52) substance (Marx ve Engels, 2010: 48). Fakat 'töz' de Hegel'de bir Öz kavramıdır.

⁷ Marx'ın parayı mantıksal olarak zorunlu üçüncü olmaktan çok elenebilir bir rastlantı

olarak gören nominalist para görüşü savunucularıyla giriştiği tartışmalar için bkz. (1999: 47-69)

⁸ Çeviri farklılıklarının önüne geçmek ve terimsel uygunluğu sağlamak için alıntılarda değişim değeri mübadele değeri olarak, artı değer artık değer ve zorunlu emek-zaman gerekli emek-zaman olarak değiştirilmiştir. Çoğu zaman karıştırılarak birbirleri yerine kullanılan Hegelci Sınır Grenze (Limit) ve Engel Schranke (Barrier) terimleri orijinal metinlere uygun olarak değiştirilmiştir. (bkz. Marx ve Engels, 1983; Marx, 1973)

⁹ *Grundrisse*'in alıntılanan bölümünde Sol Yayınları basımında (Marx, 1999) Schranke kelimesi yanlışça Sınır olarak çevrilmiş, alıntı *Marx-Engels-Werke Band 43* (1983: 336) metnine sadık kalınarak düzeltilmiştir.

Kaynakça

Albritton R ve Sekine T (1995). *A Japanese Approach to Political Economy: Unionist Variations*. Macmillan: London.

Albritton R ve Simoulidis J (der) (2015). *Yeni Diyalektik ve Politik İktisat*, Çev. ed. E V Elgür, NotaBene Yayınları: Ankara.

Arthur C J (2004). *The New Dialectic and Marx's Capital*. Brill-Liden: Boston.

Feuerbach L A (2008). *Hristiyanlığın Özü*. Çev. O Özgül, Say Yayınları: İstanbul.

Hegel G W F (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. Çev. C Karakaya, Sosyal Yayınlar: İstanbul.

Hegel G W F (2014a). *Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi-I: Mantık Bilimi (Küçük Mantık)*. Çev. A Yardımlı, İdea Yayınevi: İstanbul.

Hegel G W F (2014b). *Mantık Bilimi (Büyük Mantık)*. Çev. A Yardımlı, İdea Yayınevi: İstanbul.

Marx K (1970). *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. Çev. J O'Malley, Oxford University Press: London.

Marx K (1973). *Grundrisse Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*. Çev. M Nicolaus, Penguin Books: London.

Marx K (1979). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S Belli, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Çev. K Somer, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (1999). *Grundrisse: Ekonomi Politikiğin Eleştirisinin Temelleri (Ham Taslak) 1857-1858 [Birinci Kitap]*. Çev. A Gelen, Sol Yayınları: Ankara.

Marx K (2011). *Kapital: Ekonomi Politikiĝin Eleştirisi I. Cilt Sermayenin Üretim Süreci*. Çev. M Selik ve N Satlıĝan, Yordam Kitap; İstanbul.

Marx K (2014). *Grundrisse: Ekonomi Politikiĝin Eleştirisi İçin Ön alışma*. 1953 Dietz Verlag Baskısından Bazı Bölümleri Seçip Aynen, Bazı Bölümleriye Özetleyerek Çevirip, Baskıya Hazırlayan S Nişanyan, Birikim Yayınları; İstanbul.

Marx K ve Engels F (1962). *Werke Band 23*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (1981). *Werke Band I*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (1983). *Werke Band 42*. Dietz Verlag: Berlin.

Marx K ve Engels F (2006). *Felsefe İncelemeleri*. Çev. C Eroĝul, Yordam Kitap: İstanbul.

Marx K ve Engels F (2010). *Collected Works Volume 35 Karl Marx - Capital Volume I*. Çev. S Moore ve E Aveling , Lawrence & Wishart : London.

Korkut Boratav ile Söyleşi: Türkiye’de Marx ve *Kapital*

Benan Eres: Sayın Hocam, isminiz Türkiye’de çoğunlukla Marksist iktisatla birlikte anılıyor. Siz de kendinizi Marksist iktisatçı olarak tanımlıyor musunuz? Böyle bir nitelendirmenin, çoğu iktisatçı ya da genel anlamda sosyal bilimci açısından haberinde bile olunmayan birçok yükümlülüğü ve getirebileceği kısıtlılıklar var mıdır? Bunlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

Korkut Boratav: Politik iktisat geleneği içinde çalışan bir kişiyim. Nasıl nitelendirileceğim, bana düşmez. Sadece, sosyal bilim formasyonumun en çok Marx ve 19 ve 20’nci yüzyıllarda onu izleyen düşünürler tarafından belirlendiğini söyleyebilirim. Kendilerini “Marksist” olarak görmeyen; ancak, politik iktisat geleneği içinde yer alan bazı sosyal bilimcilerden de çok şey öğrendim; yararlandım.

“Yükümlülükler”, Türkiye ve dünyada olup bitenler karşısında ait olduğunuz iktisat akımıyla ilgili değil, siyasî kimliğiniz (“sosyalist, komünist veya liberal, faşist”, “devrimci veya reformist, tutucu”, “aydınlanmacı veya post-modern, gerici”) ile ilgilidir. “Kısıtlılıklar” ise, meslek hayatımın “öğretmenlik” tarafında söz konusu olmuştur. Politik iktisadı öğretirken, aynı zamanda “yanlış, yanıltıcı, bazen zararlı” özellikleri ağır basan iktisat kuramlarını ve önermelerini, hem hakkıyla öğretmek, hem de eleştirerek değerlendirmek gerekir. Eğittiğiniz gençlerin, meslek hayatında, gelecekte onlardan beklenen araçlarla yeterince donatılmış olmaları; dünyayı doğru, eleştirel bir perspektifle kavrayacak formasyonu da edinmiş olmaları ağır bir sorumluluktur. Kısıtlılıklar bu sorumluluktan kaynaklanır.

B. E : Bir düşünür olarak Marx ile ve ayrı olarak Marx’ın iktisadı ile ilk olarak ne zaman tanıştınız? O zamanki toplumsal, siyasi ve akademik atmosferde Marx ve ayrıca iktisadı ne anlam ifade ediyordu, açıklayabilir misiniz?

K. B : Solcu, sosyalist bir aile çevresinden geliyorum. 1950’li yılların baskıcı ortamı içinde üniversite hayatıma iyi bir İngilizce bilgisiyle başladım. İngilizce sosyalist, solcu, ilerici dergilere, yayınlara ulaşma imkânı buldum. Sol çevrelerle ilişkilerim oluştu; gelişti. Dünyaya sosyalist perspektifle bakan ilk yazılarım, Pazar Postası ve Yeni Ufuklar’da yayımlandı. Sencer Divitçioğlu ile Aydın Yalçın dergisinde Marx ve Keynes üzerindeki bir polemik sonunda Marksist iktisadî kavramaya karar verdim. Hukuk diplomasıyla SBF İktisat doktora programına katılmam, bu kararın sonucudur.

B. E : Bütünlüğüyle birlikte ilk olarak Kapital ile ne zaman tanıştınız? Kapital’i

ya da genel olarak Marx'ın ekonomi politik eleştirisini akademik kariyeriniz boyunca hangi aşamalarda ve nasıl kullandınız? Bu metindeki iktisat analiziyle diğer iktisadi yaklaşımlar arasında bir karşılaştırma yaparak gücü ve eksiklikleri hakkında yorum yapabilir misiniz?

K. B : SBF'de Mehmet Selik ile dostluğum Kapital ile tanışmama vesile oldu; ama doktora programını tamamlayıncaya kadar bu yapıtı okumaya fırsat bulamadım. 1964-1966'de Cambridge'de doktora sonrası bir bursiyer olarak Maurice Dobb ile çalışma fırsatı edindim. Değer teorisini ve sosyalist ekonomilerde kaynak tahsisi sorunlarını Kapital Cilt 1'i okuyarak kavramayı hedefledim. Sonraki yıllarda Türkiye'de ve tarımda üretim ilişkileri üzerinde çalışırken Kapital Cilt 3 öncelik taşıdı. Kapital Cilt 2'nin "yeniden üretim şemaları" büyüme teorileri incelenirken (ve derslerde) önem taşıdı. Zimbabwe Üniversitesi'nde son sınıf ve lisans üstü programda Politik İktisat ve İleri İktisat Kuramı dersleri verirken, başta Kapital, Marksist yazını, diğer eleştirel politik iktisatçıların katkıları ile yeniden harmanladım. Maddeci tarih görüşü ile başlayıp, sosyalizmin politik iktisadi ile son bulan *Political Economy* ders notları oluşturdum. Güney Afrikalı Troçkist bir grup, bu metni yayımlamak istedi; ama yayına hazırlamaya vakit bulamadım.

Kapital'in potansiyel gücü sınırsızdır; bugün de bu yapıttan yararlanmamız ve esinlenmemiz bunu gösterir. "Eksiklikleri", sadece, yazıldığı dönemde henüz gerçekleşmeyen olgularla veya nicel bilgilerin yetersizliğiyle ilgilidir. Kapitalizmin ana eğilimleri algılanmış; temel yasaları belirlenmiş; sistemin kesintisiz değişiminin izlenmesi tanım gereği tamamlanamamıştır. Değişimlerin izlenmesi, sonraki Marsistlere ve politik iktisat geleneğini sahiplenen diğer sosyal bilimcilere düştü.

Öte yandan hem Marx'ın, hem de onun takipçilerinin *dünyayı değiştirme* gündemine dönük "eylem rehberleri" özelliği taşıyan politik metinleri vardır. Bu metinler, dünyayı kavramaya, açıklamaya dönük bilimsel önermelerden farklıdır; zaman ve mekânla sınırlıdır; tartışmaya açıktır; revizyonları kaçınılmazdır. "Eksiklikler"den söz ediyorsanız, bu ayrımı yapmak gerekir.

B. E : Eserleriniz ve çalışmalarınızda Marx'a ya da belirli bir düşünsel akıma ait özgül terminoloji kullanmayan, daha yansız genel somut kavramları tercih eden yalın bir anlatımınız var. Bu tercihinizin ardında söze dökülebileceğiniz gerekçeler var mı? Bu tercihinizin avantajları ve dezavantajları nelerdir?

K. B : Bir düşünce sisteminin yapı taşlarını oluşturan kavramlardan vazgeçilemez. Marx'ı izliyorsanız, *değer, artık-değer, artık-ürün, artık-emek, sermaye, sömürü,*

sömürü oranı, işgücünün değeri örneklerdir. Buna karşılık en geniş anlamıyla (politik iktisat dahil) iktisat disiplinin ortak terminolojisi vardır: Fiyatlar sistemi içinde hesaplama yapıyorsanız *kâr, ücret, kâr oranı, katma değerde kârların veya ücretlerin payı* gibi...

İkinci tür terimlerle, Marx'ın ana önermeleri arasında bağlantılar vardır. Bunları hangi "dil" ile ifade edeceğimiz bazen açıklanan olguya bağlıdır: Kapitalist bölüşüm karşıtlıklarının özünü öğretmek istiyorsanız, değer, artık-değer, sömürü oranı; piyasa fiyatlarından türetilen ampirik bulguları yorumlayacaksanız kâr payı, ücret / verim bağlantıları yeğlenir. Temel doğruları (sömürünün özünü) daima tekrarlayıp hatırlatmak zevke bağlı bir tercihtir. Bunun yerine ücret payının aşınmasının (ilke olarak) daha yoğun sömürü anlamına geldiğini yeterli görebilirsiniz. Bazen bu ikinci önerme, önceki ile eş-anlamlı olmayabilir. O zaman Marksist değer kuramının ayrıntılarına girmeniz gerekir. Buna ek olarak, bazı Marksistler tüm bulgularını, önermelerini ("iman tazeler" gibi) Marx'a referansla anlatmayı yeğler. Böylece Marx'ın önemini okurlara hatırlatmak isterler. Buna kalırsa özümlemiş bir kuramı kullanmak, ustaya referansla ek bir zenginlik ve açıklama gücü kazanmaz.

B. E : Bugün genç bir sosyal bilimcinin ve özelde bir iktisatçının Marx'ın yaklaşımını kullanmasını salık verir misiniz? Sizce, böyle bir tercihin bugün ödülleri ve bedelleri nelerdir?

K. B : Elbette. Marx'ın öncülleriyle örneğin ütopyik sosyalistlerle başlayıp Manifesto ve Engels'in "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" ile sürdürsün; adım adım Kapital'e ulaşınsın. Gelecek tasarımlarını içeren Gotha Programı'na, Utopik-Bilimsel Sosyalizm'e (Engels), Fransa'da devrim-karşı devrimi inceleyen tarih yapıtlarına ulaşınsın. 20'nci yüzyıl Marksistleriyle sürdürülen yazını da izlesin. Fark edecektir ki, Marx, Engels ve sonrakiler, meşrepleri farklı olsa da bilgi haznelerini zenginleştiren tüm güncel düşünürleri yakından izlemiş; onların katkılarından yararlanmışlardır. Bu örnekler 20'nci yüzyılın ve bugünün eleştirel iktisatçıları için de geçerlidir. Kapitalizmin hem hayatiyetini, hem de meşruiyetini yitirdiği bir dönemdeyiz. Yeni bir dünya gündeme gelecekse, bu zengin bilgi ve analiz birikiminin özümlemesine; bunun pratiğe taşınmasına ihtiyacımız vardır.

Oktar Türel ile Söyleşi: Marx'ın Ekonomi Politik Eleştirisi Üzerine

Benan Eres: Sayın Hocam, hem iktisat bürokrasisinde hem de Türkiye akademisinde çok önemli görevler yaptınız ve Türkiye'nin çeşitli siyasî dönemlerini içeren uzun bir meslek yaşamına sahibsiniz. Son dönemlerdeki çalışmalarınız bir yandan özgün tarihsel dönem çalışmalarını, öte yandan Marx'ın iktisadını konu eden çalışmaları içeriyor. Bu dönem çalışmalarınızı meslek yaşamınızdaki diğer dönemlerle karşılaştırabilir misiniz? Tarih ve Marx'ın ekonomi politik eleştirisine aynı dönemde eğiliyor olmanızın bir nedeni var mıdır?

Oktar Türel: Kamu bürokrasisindeki ve akademik ortamdaki çalışmalarım için kullandığınız takdir sözcükleri dolayısıyla size teşekkür ederim.

Meslek hayatımı üç döneme ayırıyorum: İlk dönem saydığım 1965-79'un yaklaşık 12 yılı (2011'de Kalkınma Bakanlığı içinde yapılandırılan) Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) geçti. Üstlendiğim görevlerin gereği olarak, bu dönemdeki mesleki uğraşlarım, kalkınma iktisadı genel çerçevesi içinde yer alan nicel çalışmalar üzerinde yoğunlaştı. İnşaat mühendisliği alanındaki lisans eğitimi, DPT'ye hizmet sunabilmek için yeterli olmadığından, bu yıllarda iktisat bilgimi geliştirmeye öncelik verdim; iktisat dalındaki Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarımı tamamladım. DPT kıdemli uzmanlarının, lisans üstü programlardaki öğretmenlerimin ve 1975'de aralarına katıldığım ODTÜ İktisat Bölümü öğretim üyelerinin bu eğitim sürecinde bana sağladıkları desteği şükranla anıyorum.

İkinci dönem, 1980'den 2004'e uzanan ve neredeyse tümü ODTÜ İktisat Bölümü'nde geçen yılları kapsıyor. Bu dönemde öncelikli ilgi alanım, 1980'li yıllar ve sonrasına damgasını basan neo-liberal iktisat anlayışının uluslararası ve ulusal düzlemlerdeki makro veya sektörel yansımalarını izlemek ve çözümlenmeye çalışmaktı. Bu bağlamda Türkiye'nin 1980 ve sonrasında yaşadığı devrevi krizleri de yakından inceledim; ancak uğraşmaktan keyif aldığım teknolojik gelişme iktisadına ne yazık ki istediğim kadar zaman ayıramadım.

2004'ten sonraki üçüncü dönemde (ki bu dönem, mesleki faaliyetlerden kopmadığım emeklilik yıllarımı kapsıyor), çalışmalarım uluslararası siyasal iktisat ve toplumsal tarih alanlarına kaydı. Ana akım iktisadının günümüzde sıklıkla başvurduğu nicel araştırma yöntemlerini küçümsemiyorum; ama şu iki kanı bende giderek güçlendi: (i) iktisadın salt nicel analitik egzersizlere indirgenemeyecek bir toplumsal bilim dalı olduğu ve (ii) iktisadî gelişmelerin

içinde yer aldığı geniş toplumsal bütünle birlikte kavranmasının gerekliliği. Böyle bir yaklaşımın Marksist siyasal iktisat geleneği ile örtüşen yanları olduğunu söyleyebilirim.

B. E : Bir düşünür olarak Marx ile ve ayrı olarak Marx'ın iktisadı ile ilk olarak ne zaman tanıştınız? O dönemki toplumsal, siyasî ve akademik atmosferde Marx ve ayrıca iktisadı ne anlam ifade ediyordu ve sizin için ne ifade etti, açıklayabilir misiniz?

O. T : Marx'la tanışmam, 1965'de İngilizce yayımlanmış bir siyasal iktisat yazıları seçkisinde okuduğum Manifesto vesilesi ile oldu. Manifesto ve (1960'lı yılların sonuna doğru okuduğumu anımsadığım) Siyasal İktisadın Eleştirisine Katkı, bende ciddi entelektüel şoklar yarattı. Türkiye'de siyaset ve yayın hayatı, 1960'lı yılların başından itibaren sosyalist düşünceye açılmış olmakla birlikte, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Marksist klasiklerin Türkçe baskıları sayı ve kapsam bakımından yeterli değildi.

Marx'ın 1965-75 döneminde okuduğum diğer yazıları, daha çok (İngilizce'de "reader" denilen) seçkilerdeki özlü ve vurucu parçalar ile sınırlı kaldı. Bu okumaların benim o dönemde DPT içindeki mesleki çalışmalarım üzerine etkisi (dönemin epey canlı ve zengin olan kalkınma iktisadı yazını ve Neo-Marksist akımın ürünleri aracılığı ile) dolaylı idi. Bir DPT çalışanı olarak kafa yordüğüm temel sorunsallar şunlardı: Kapitalist, ya da sosyalist olsun, mevcut ekonomik sistemlerde kaynak tahsisi ve bölüşüm, hangi amaç ve araçlarla, nasıl yönlendirilebilir? Bu bağlamda, bir yandan dünya ekonomisindeki, ya da sosyalist planlamadaki gelişmeleri izlemek, öte yandan DPT'deki gündelik görevlerle ve lisans üstü eğitimimle uğraşmak, Marx'ı okumaya fazla zaman bırakmıyordu. Burada kendi özeleştirimini yapmalıyım; Marksist iktisada ilgi duyan meslektaşlarımla genelde benimkine benzeyen, "kısıtlı" bir yaklaşım sergilediklerini ileri sürmem haksızlık olur.

1975'de ODTÜ İktisat Bölümü'ne katıldıktan sonra Marx'ın iktisat ağırlıklı yazılarını daha dikkatli okuma fırsatı buldum; filozof ve sosyolog Marx'tan çok iktisatçı Marx ile ilgilendim. Biraz önce değindiğim ve "perspektif sapması" olarak adlandırabileceğim yaklaşımım da hemen ortadan kalkmadı. Sözelimi ben içinde iki sektörlü, genişletilmiş yeniden üretim modelinin yer aldığı Kapital'in ikinci cildini 1970'li yılların sonuna doğru, birinci ciltten daha önce gözden geçirdim. Küresel kapitalizmin 1980'li yıllarda başlayan büyük dönüşümü ve 1980'li yıllar sonunda Doğu Avrupa Sosyalizmi'nin çözülmesi, Marx'ı yeniden ve özenle okuma gerekliliğini ortaya çıkardı; bunu da 1990'lı yıllar ve sonrasında yapmaya çalıştım.

Sorunuzu esas itibariyle kişisel düzlemde yanıtladığımı söylemeliyim. Marksist düşüncenin 1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye'sindeki toplumsal atmosferi hangi alanlarda ve nasıl etkilediği, ayrı bir değerlendirme ve tartışmaya konu olacak kadar karmaşık. Toplum bilimlerinin iktisat dışı alanlarıyla ve felsefe ile ilgilenen akademisyenler için Marx'ın farklı "şeyler"i ifade ve ima etmesi de doğal.

B. E : Bütünlüğüyle birlikte ilk olarak Kapital ile ne zaman tanıştınız? Bu metindeki iktisat analiziyle diğer iktisadî yaklaşımlar arasında bir karşılaştırma üzerinden gücü ve eksiklikleri hakkında yorum yapabilir misiniz?

O. T : Bütünlüğü içinde Kapital'i tanımamın iki aşaması var. Birincisi, bir önceki sorunuza verdiğim yanıtta belirttiğim gibi, 1990'lı yıllar. Benim daha önemli bulduğum ikincisi ise, 2013'de yitirdiğimiz dostumuz ve meslektaşımız Dr. Nail Satlığan'ın 2009'da başlattığı Kapital'in Yeni Çevirisi Projesi ile ilişkili. Nail, eserin Almanca aslından hareket ederek ve Prof. Mehmet Selik'in 1966-70 döneminde yaptığı çeviriden de yararlanarak yeniden çevirmeyi düşünmüş, bu çevirinin yayımlanmasını da Yordam Kitap'a önermişti. Nail'in benden beklediği, onun hazırladığı çeviri metnini İngilizce yayımlanmış, güvenilir bir çeviri ile karşılaştırarak, bir tür "kalite kontrolü" sağlamamdı. Proje, böyle bir işbölümü ile başladı ve Kapital'in birinci cildi 2011'de basıldı; ancak Nail'in sağlığının giderek kötüleşmesi üzerine onun sorumluluğunu 2012'den sonra Erkin Özalp üstlendi. Proje 2012'de ikinci, 2015'de üçüncü ciltlerin basımı ile tamamlanmış bulunuyor.

2009-15 döneminde katkıda bulunduğum kalite kontrolü, doğaldır ki, benim için aynı zamanda Kapital'i satır satır, daha dikkatli okumanın yol açtığı bir "yeniden öğrenme" süreci idi. Bu sürecin bana kazandırdıklarını 2013, 2014 ve 2016'da yayımlanmış üç makalede okurlarla paylaştım.¹ Bu makaleler, sırasıyla, Kapital'in üç cildinde yer alan ve günümüzde karşılaşılan iktisadî sorunlara ışık tutan analizlere odaklanıyordu. Söz konusu üç yazı, birinci sorunuzda işaret ettiğiniz gibi, meslek hayatımın toplumsal tarihle yakından ilgilendiğim dönemdekilerle az-çok eş-zamanlı oldu. Sağlığım elverirse, bu üç makalede yeterince irdelenmemiş konulara yeniden eğilmek isterim.

Kapital'i 18. ve 19. yüzyıl klasik siyasal iktisadının ulaştığı son zirvelerden biri sayıyorum; bu görüşüme pek çok meslektaşımın da katılacağına eminim. Marksist iktisadın diğer iktisat akımlarına (örneğin klasik siyasal iktisadın ardından gelişen Neo-klasik akıma) kıyasla analitik üstünlük, ya da eksiklikleri üzerine yorumlar geliştirmenin yararları konusunda tereddütlerim var. Farklı aksiyomatik ve/veya varsayımsal öncüllerden yola çıkan ve kendi düşünce sistematiği içinde tutarlı çıkarsamalara ulaşan iktisadî düşünce akımlarından

herhangi biri, kimi olguları açıklamakta ötekilerden daha “başarılı” görülebilir; ama sorun eğer ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin doğasını ve onun gelişme dinamiklerini kavramaksa, Marksgil iktisadın diğer iktisat okullarına göre belirli avantajlara sahip olduğu bence aşîkar.

B. E : Meslek yaşamınız boyunca hangi dönemeçlerde Marx’ın iktisadının hem çözümlene hem de politika üretme açısından değerli olduğunu düşündünüz? Politika üretme ve akademik kariyerlerinizde ayrı ayrı yeri oldu mu?

O. T : Eğer “politika üretimi” deyiminizi, dar anlamda, “iktisat politikaları üretimi” bağlamında yorumlayacak isek, bu iki parçalı sorunuzun yanıtı, daha önceki sorularınıza verdiğim yanıtarda örtük olarak var. DPT’de çalıştığım yıllarda ne benim kişisel bilgi birikimim, ne de DPT’nin bağılı bulunduğu siyasal yetkenin tercihleri, Marksgil iktisadın araçlarından iktisat politikası tasarımları için yararlanmaya elverişli değildi. Ama bu araçların kapitalist ekonomilerin çözümlenmesi amacıyla kullanılabileceğini kestiriyordum.

ODTÜ’deki hizmet (ve bitmek bilmeyen öğrenim!) yıllarımda ise ülkesel iktisat politikaları üretim sürecinin fiilen dışındaydım; Marksgil iktisat, daha önceki meslek yıllarımda olduğu gibi, gerektiğinde başvurulacak bir çözümlene çerçevesiydi. Dolayısıyla, sözünü ettiğiniz iki işlev (yani çözümlene ve iktisat politikası tasarımı/uygulaması) benim kişisel mesleki geçmişimde birbiriyle zaman boyutunda örtüşmeyen ilgi alanları olarak kaldı.

“Politika üretimi”ni siyasal kerteye de taşırsak ve bu deyime emekten yana siyasal taktik ve stratejilerin belirlenmesini de içerirsek, Marksgil iktisadın bu tür çabalara çok yararlı düşünsel destekler sağlayacağı açıktır. Ne var ki, siyasal hayata katılma konusunda istekli olmayışım, böylesi konuları derinliğine incelemek ve öneriler geliştirmek için beni çok heveslendirmede.

B. E : Marx’ın iktisadının bugün kullanılamaz olan yanları var mı? Her iktisadî olgu Marx’ın yaklaşımıyla açıklanabilir, incelenabilir ve değerlendirilebilir mi?

O. T : Marksgil yaklaşımın güncel iktisadî olguların tümünü kavramak ve yorumlamakta kullanılması önünde bazı güçlükler var.

Birincisi: Marx’ın analizleri esas itibariyle 19. yüzyılın ortalarındaki en gelişmiş ekonomiye sahip olan İngiltere’nin deneyimlerine dayandırılmış ve bu izleğin diğer ülkelerde kapitalizmin gelişimine emsal olacağı öngörölmüştü. Bu tarihten itibaren kapitalist ekonomilerin sınıfsal ve ekonomik yapıları ile uluslararası ekonomik düzenin kurumsal çerçevesi önemli dönüşümlere uğradı. Marx, bu dönüşümlerin bazı öğelerini (örneğin fabrika sisteminin olası değişme

yönlerini ve kapitalist ekonomilerdeki finansallaşma eğilimlerini) sezmişti; nitekim bu seziler Kapital'in çeşitli bölümlerinden çıkarsanabiliyor. Yine de onun eserleri günümüz kapitalizmini çözümlmek ve yorumlamak için tek kaynak sayılmamalı. Ayrıca Marx'ın kapitalist "merkez" çevresindeki az gelişmiş ekonomileri derinliğine incelemeye fazla zaman ayıramadığı da anımsanmalı.

İkincisi: 20. yüzyıl ve sonrasında ekonomik istatistiklerin niceliği ve erişilebilirliği artmakla birlikte, bunların önemli bir kısmı (başta üretken ve üretken olmayan emek, değer, sermaye, sömürü ve kâr oranları olmak üzere) Marksgil analitik kategorileri tam ifade edecek özellikler taşıyor. Böylesi eksiklikleri gidermek için övgüye değer çabalar harcanmış olsa da, söz konusu kategoriler için genellikle (üzerinde mutabakat sağlanamamış) temsili (proxy) değişkenler kullanılıyor; bu da nicel araştırmaların genel kabul gören çıkarsamalara ulaşmasını zorlaştırıyor.

Üçüncüsü: Marx (18. ve 19. yüzyılın pek çok seçkin iktisatçısı gibi) soyut matematiksel araç ve yöntemleri kullanmakta yetkin değil; sıklıkla başvurduğu aritmetik egzersizler ise "ispat" anlamı taşıyor. Bu yetersizlikleri yıllarca Marx'ı yanlışlamak için gerekçe olarak kullanan ana akım iktisatçılara karşı, Marx'ın izleyicileri çeşitli matematiksel modeller kurmuşlardır; ancak bu modeller Marksist düşünce okulu içinde bir söylem birliği oluşturmaya ve günümüzün matematiksel iktisatçıları Marx'a yakınlaştırmaya yetmemiş görünüyor.

Özetle, bugünün Marksist düşünceye yakın iktisatçıları Marx'ın yazdıklarına harfiyen bağlı kalmak ve o "format"a uymayan olguları araştırma gündeminden dışlamak yerine, incelemek istedikleri sorunun niteliğine uygun düşen analiz yöntemlerini seçmekte özgür davranabilirler. Böyle bir tutum, bana daha gerçekçi görünüyor.

B. E : Türkiye akademisinde ve özellikle iktisat alanında Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin kullanılması hakkında neler düşünüyorsunuz? Meslek yaşamınız boyunca Marx'ın Türkiye'de bilgi üretilmesi amacıyla kullanılmasının farklı evreleri oldu mu? Bu evrelerde sizin tutumunuz neydi?

O. T : Meslek hayatım boyunca Marksgil siyasal iktisat düşüncesinin Türkiye'de bilgi üretimi amacıyla kullanılması, birbirinden farklı, ama belirli süreklilikler de gösteren dört evreden geçti.

Birinci evre, Türkiye'de iktisat tartışmalarının kalkınma ve çağdaşlaşma sorunlarına odaklandığı 1960-1968 dönemidir. Siyasal faaliyetlerin görece özgürleştiği bu yıllarda Marksist eğilimli iktisatçılarımız, ülkemizdeki sınıfsal yapılanma ile bunun "üstyapı"ya yansıyan kurumsallaşmasının ekonomik gelişmeye ve daha eşit bir bölüşüme getirdiği engelleri ve bu engelleri aşma

yollarını eleştirel bir çerçevede incelemeye yöneldiler.

İkinci evre (1968-1979), Türkiye’de emekçi sınıf örgütlülüğünün ve sosyalist siyasal akımların güçlendiği yılları kapsar. Marksist siyasal iktisadın çekiciliğini ve saygınlığını artıran bu tür ülke-içi dönüşümlere ek olarak, başlıca dört önemli uluslararası gelişme de kayda değer: (i) dünya ölçeğinde, devrimci sosyalist hareketlerin çok-kutupluluğa yönelmesi; (ii) 1950’li ve 1960’lı yıllara özgü kalkınma iktisadı perspektifinin gelişmekte olan ülkelerdeki (GOÜ) politika tasarımı ve uygulamasında sergilediği başarısızlıklar; (iii) çözümlemelerinde az gelişmişliğin küresel ve/veya sistemik özelliklerine merkezi bir yer veren Neo-Marksist yazarların katkıları ve (iv) tüm bu gelişmelerin paralelinde, Marksist düşüncenin ana kaynaklarını yeniden okuma ve yorumlama ihtiyacı. Sözünü ettiğim uluslararası gelişmeler, çok fazla gecikmeden Türkiye’deki bilimsel ve entelektüel çevrelere yansdı; yerel Marksist siyasal iktisat yazınına çeşitlendirdi ve zenginleştirdi.

Üçüncü evre, 1980’li ve 1990’lı yılları kapsar ve ikinci evrenin entelektüel açılımlarına iki kanal daha eklenir. Bu kanallardan ilki, anılan iki onyıllın egemen iktisat paradigması olan neo-liberalizmin toplumsal bilinçlenmede, emekçi sınıf örgütlenmelerinde ve küresel/ülkesel düzlemlerdeki gelir bölüşümünde yol açtığı yıkımların incelenmesi ve çözümlenmesine yönelmiştir. İkinci kanal, “liberal sol”un önünü açmıştır; bu eğilimdeki aydınlar, eleştirilerini özellikle GOÜ’nün (ve bu meyanda Türkiye’nin) 1980 öncesinde izlediği (ve onların eksik, ya da hatalı saydıkları) politikalara yöneltmişler, küresel kapitalizmin bu tür “anomalı”leri gidererek, bir anlamda, “ilerici” bir işlev gördüğünü ima etmişlerdir. Kişisel kanım (kullandığı sözlük ne olursa olsun), “liberal sol”un Marksist siyasal düşünceden artık uzaklaşmış bulunduğuudur.

“Reel sosyalizmler”in siyasal alternatif olmaktan uzaklaştığı dördüncü evrede (2000-2017), Marksist siyasal iktisat geleneğine bağlı yazar ve araştırmacıların öncelikli uğraşı, Marksist temel kaynakları yeniden, daha dikkatli ve eleştirel bir gözle okuyarak hem geçmiş tarihi, hem de XXI. yüzyılın ilk iki onyılında yaşanan uluslararası ve bölgesel iktisadî gelişmeleri anlamaya ve yorumlamaya çalışmak olmuştur. Onların çalışmaları, yaşadığımız yüzyılda insanlığın sosyalizm veya barbarlık arasında bir tercih eşliğine geleceğini düşündürüyor.

Doğaldır ki, Marksizmin öğretisi düzeyindeki yorumlarının çeşitlenmesi ve farklılaşması, tüm bu evrelerde sol siyasal hareketlere ve emek örgütlerine yansımış, bu düzlemlerdeki görüş ayrılıkları ve çatışmalar çok daha sert ve kırıcı olagelmıştır. Bu durum ülkemize özgü değildir; eylemde kesinlik ve kararlılık gerektiren gündelik siyasal veya sendikal pratikte eleştiriye açık ve hoşgörülü

ortamlar her zaman yaratılmıyor ve korunmuyor.

Ben (bir parti veya örgüt üyesi kimliği ile) siyaset içinde yer almadım; meslek hayatımda birinci önceliğim bilgi edinmek, bilgi üretmeye çalışmak ve doğru bildiklerimi paylaşmak oldu. Bu tutum (toplumsal sorumlulukların ihmal edildiği gerekçesiyle) eleştiriye açıktır. Yine de böylesi kişisel tercihler beni Marksist siyasal iktisat geleneğinin bazı kesimleriyle barışık, bazı kesimleriyle kavgalı olmaktan uzak tuttu diyebilirim. Görüşlerine katılmadığım, ama emeklerine saygılı davranmaya özen gösterdiğim meslektaşlarımdan da çok şey öğrendim; onlara teşekkür borçluyum.

B. E : Bugün genç bir sosyal bilimcinin ve özelde bir iktisatçının Marx'ın yaklaşımını kullanmasını salık verir misiniz? Sizce, böyle bir tercihin bugün ödülleri ve bedelleri nelerdir?

O. T : İktisat öğrenimine (alışılmış eğitim yaşlarına kıyasla) on yıllık bir gecikme ile başlamış ve bunu biraz da otodidaktik biçimde sürdürmüş olan, üstelik hâlen eylemli akademik hayatın dışındaki bir emeklinin genç sosyal bilimcilere tavsiyelerde bulunmaya kalkışması cüretkarlık sayılabilir. Yine de kişisel deneyimlerimden cesaret alarak sorunuza yanıtlamaya çalışacağım.

Genç bir sosyal bilimci ve özellikle bir iktisatçı, Marx'ın tarihsel maddeci analiz yöntemini iyi kavradığında, insanlık tarihini incelemek ve yorumlamak için çok yararlı bir araç edinmiş olacaktır. Bu araç ona kendi alanında ikinci bir "dil" kazandıracak, böylelikle küresel sosyalist harekette son otuz yılda izlenen güç yitiminin de etkisiyle kısmen ilgi alanı dışına itilmiş zengin bir yazına erişmesini kolaylaştıracaktır. Bilgi edinme, yeni bilgi üretme ve bunları paylaşmanın hazzı ve onuru, tüm bilim insanları gibi, sosyal bilimcilerin de en büyük manevi ödülüdür; bunun ülkemizde toplumsal takdir ve saygı ile eşleşmesi epey zaman alacak gibi görünüyor. Akçalı ödüllendirme ve özendirmeler ise görünebilir gelecekte sınırlı kalmaya devam edecek.

Ödüller böyle, ödenecek bedeller neler olabilir? Türkiye'de (ve pek çok gelişmekte olan ülkede) "sağ" siyasal iktidarlar, "solcu" aydınlardan günah keçileri üretme ve onları "bozgunculuk"la suçlayarak toplum dışına itme reflekslerini hep korumuşlardır. Günümüzde sosyalizmin hayaleti ortalıkta dolaşmasa da, bu sınıfsal refleksler hâlâ etkili olmaya devam ediyor. Gelecekte sözünü ettiğim dışlama ve yıldırmanın geçmiş dönemlerdeki ölçülere varmayacağını ummak istiyorum; yaşayacaklarımızın umutlarımızı boşa çıkarmamasını dilerim.

Akademik ortamda ödenecek bir diğer bedel de, yeni bir dille, farklı bir araştırma gündemine açılmanın riskleridir. Siz büyük çoğunluğun A dilini (diyelim, ana

akım iktisadının dilini) kullandığı bir çevrede B dilini (diyelim, Marksist iktisad) öğrenir ve A'yı öğrenmemek ve konuşmamakta ısrar ederseniz, kendi entelektüel "ghetto"nuza çekilip tükenebilirsiniz. Bundan kaçınmanın yolu, kanımca, hem A'yı, hem B'yi iyi bilmek ve konuşabilmekten geçiyor. Ödeyeceğiniz bedel ise, daha çok çalışmak, yorulmak ve anlayışsızlıklara dayanmaktır.

Marx'ın çalışmalarını incelemeyi bir kariyer uğraşına vordırmayacak genç sosyal bilimcilere de bazı "tüyo"larım var: Çok doğurgan bir düşünürün tüm yazdıklarını okuyamayacağınıza göre, (i) kendi ilgi alanınıza öncelik veren, seçici, basitten karmaşığa giden bir okuma planı yapın ve (ii) yazarın olgunluk çağı ürünlerini önce okuyun. Bunlar size yetmemeye başladığında, diğer bilim (ve felsefe) alanlarına ve "genç" Marx'a açılmanızın zamanı gelmiş demektir. Kolay gelsin!

Sonnot

¹ (2013), "Kapital'deki Sınai Yapı Analizleri Üzerine Notlar", A. Atıl Aşıcı vd. (der.), Ümit Şenesen'e Armağan Paylaşımlar içinde, İstanbul: Literatür, 229-256. (2014), "Kapital/II'yi Okurken", İktisat, Sayı 529 (Kasım-Aralık), 31-36. (2016), "Kapital/III'de Parasal İktisat: Bazı Saptama ve Değerlendirmeler", İktisat, Sayı 534 (Nisan-Ekim), 29-43.

Türkiye’de Marx’ın *Kapital*’i¹

Sungur Savran, Yazar, e-posta: sungur.savran@gmail.com

E. Ahmet Tonak, University of Massachusetts, Amherts,
e-posta: eatonak@gmail.com

İlk Adım

Kapital’in kendisi 1848 Alman, daha da öte Avrupa devriminin bir ürünü olduğu gibi, Türkçe’ye ziyadesiyle serbestçe ve kısaltılmış biçimde ilk tercümesi de gün yüzünü, Osmanlı İmparatorluğu’nda, II. Abdülhamit’in 30 yıllık istibdadına son veren 1908 devrimini takip eden heyecan dolu günlerde görmüştür.² Tercüman, isminden de anlaşılacağı üzere sosyalist bir Osmanlı Yahudisi olan Bohor Israel’di. Israel 1912’de ilk Türkçe felsefe dergilerinden biri olan *Ceride-i Felsefiye*’yi yayınlamaya başlamıştı. Bunu tek başına yapıyordu: İlk sayıda bir tercüme makale dışındaki tüm parçalar onun imzasını taşıyordu (Alkan, 1990). Ancak bunlardan biri tarihe geçecekti çünkü, “İktisad-ı İçtimaiye” başlığını taşıyan bu yazı *Kapital* I. Cilt’in Israel’in kendisinin “özetin özeti” olarak tanımladığı tercümesiydi. Dergi bir daha yayınlanmadı ama Israel felsefe, iktisat ve sosyalist düşünce gibi konularda başka dergilerde yazmaya devam etti (Alkan, 1990 ve 2014a).

Kapital’in ilk tercümesinin, fazlasıyla kısaltılmış biçimde de olsa, neden 1908 devriminden sonra yayınlanmış olduğu ve neden tercümanın bir gayrimüslim olduğu sağlam gerekçelerle açıklanabilir. Bu devrim haddinden fazla biçimde, diğer çok önemli unsurların göz ardı edilmesi pahasına “Jön Türk” liderliğine atfedilir. Bu unsurlardan sadece iki tanesine işaret etmek gerekirse, ilkin, bu, imparatorluğun sadece daha gelişmiş Avrupa topraklarını oluşturan ve devrimin en güçlü hissedildiği Balkan Yarımadası’nda değil, aynı zamanda Anadolu ve Arap bölgelerinin görünüşte daha muhafazakâr şehirlerinde de geniş insan kitlelerinin katılmış olduğu bir devrimdi. Devrimin öncesinde vergi isyanları gerçekleşmişti, devrimin ardından büyük ölçekli işçi grevleri yaşandı. Türkiye’de ilk sosyalist hareketler, en başta İstanbul ve Selanik’te olmak üzere, bu atmosfer içinde örgütlendi.

İkinci olarak devrim, “Jön Türk” sıfatının tam zıddı olacak biçimde kökten çökuluslu bir ölçeğe sahipti. Makedon çetecilerle ulusal Ermeni partilerinden Arap milliyetçilerine kadar diğer milletlerin bağrından doğmuş siyasî akımlar bu devrimde etkindiler. Gayrimüslimler ilk sosyalist hareketlerin billurlaşmasında özel bir yere sahiptiler. 1888 kadar erken bir tarihte, “1888 İngilizce Baskısına

Önsöz”de Engels şöyle diyordu: “Bana, birkaç ay önce İstanbul’da yayınlanması beklenen Ermenice tercümenin gün ışığını görmediği söylendi çünkü yayıncı, üzerinde Marx’ın adını taşıyan bir kitabı piyasaya sürmekten korkarken tercüman da kendi eseri olarak gösterilmesini reddetmiş” (Marx-Engels 1998).³ Her ikisi de 1880’lerde kurulmuş olan iki ulusal Ermeni partisi, Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Osmanlı topraklarında İkinci Enternasyonal’e katılmış olan ilk siyasî partilerdi. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Rum ya da Türklere ziyade Yahudi etnik unsurunun başı çektiği çok uluslu bir partiydi. Bu nedenle *Kapital*’i Türkçe’ye ilk tercüme eden kişinin Osmanlı Yahudisi sosyalist bir entellektüel olması hiç de tesadüf değildir.

Ekim Devriminin Etkileri

Bohor İsrail’in öncü çabalarını 1930’larda, *Kapital*’in yine kısaltılmış biçimde tercüme edilmesi yönünde bir sıra girişim takip etti. Bu iki dönem arasında iki tarihsel uğrak söz konusudur. Bir yandan dünya çapında bir tarihsel olay olarak 1917 Ekim devrimi, sosyalizm ve Marksizm için sadece ana vatanı Rusya’da değil tüm dünyada yeni bir dönemi başlatmıştır. Öte yandan, daha bölgesel bir öneme sahip olan bir gelişme içinde, yeni Türkiye Cumhuriyeti 1923’te Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Bu iki olay, Milli Mücadele’nin Britanya, Fransa ve öteki emperyalist güçlere ve daha küçük hasımlarına karşı yeni Sovyet devleti tarafından desteklendiği bir bileşik gelişme biçiminin ürünüdür. Buna rağmen, kısa zaman içinde bir tek parti rejimine dönüşen yeni cumhuriyet, komünist hareketi ağır biçimde bastırmıştır.

Türkiye’deki komünist hareket, Ekim devrimi ve ürünleri olan Sovyet devleti ve Komünist Enternasyonal’le (Komintern) organik biçimde bağlantılıydı. Türkiye Komünist Fırkası (daha sonra Parti adını alacaktır), yani TKF, Türkiye’de değil, artık bir Sovyet cumhuriyeti haline gelmiş olan Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de kurulmuştu. Dünyaca ünlü şair ve önde gelen komünistlerden Nâzım Hikmet 1920’lerin başında Lenin ve Trotskiy’in Moskova’sında eğitim görmüştü. Belli kaynaklara göre *Kapital*, Ekim devriminin ilk yıllarında birçok yazar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunların arasında adı geçen belki de en önemli kişi Türk komünizminin kurucu önderi Mustafa Suphi’dir. Ancak bu tercüme iddialarının somut bir kanıtı henüz bulunamamıştır (Alkan 2014a, 15 ve 16. dipnotlar).

Böyle erken tercümelere bir kanıt bulunana kadar *Kapital*’in bir sonraki tercüme dalgasını 1930’lara tarihlendirmek durumundayız. 1930’ların ilk yıllarında Büyük Buhran’la karşı karşıya gelen cılız Türk burjuvazisi planlamayı benimsediğinde,

Sovyetler Birliği hem esin hem de finans kaynağını oluşturuyordu. Bu durum, Türk komünistlerini *Kapital* dâhil Marx ve Engels'in çalışmalarını yayınlamaya cesaretlendirmiş olabilir.

Bu, genç Türk entelektüellerinin ve işçilerin Nazım Hikmet'in şiirleri üzerinden Marksizmle tanıştıkları bir dönemdi. Moskova'daki günlerine denk gelen 1923 tarihli "şair" adlı şiirinde Nazım, kendi şiirini tarif ederken, önce en sevdiği gazelin Engels'in *Anti-Dühring*'i olduğunu söylüyor, ardından ekliyordu: "şairim / bir yıl yağan yağmur kadar şiir yazdım.. / Fakat asıl / şaheserime / başlamak için / Hafızı Kapital olmayı bekliyorum" (Nazım Hikmet 2008, 113-14).

Kapital'in zet tercümeleri silsilesi 1930'larda bu bağlamda gün işiğına çıkmıştı. İlki, bir hukukçu ve dönemin önde gelen tercümanlarından olan Haydar Rifat'a (Yorulmaz) aitti. Haydar Rifat'ın 1933'te yayınlanan tercümesi, George Deville'in 14 ciltlik Fransızca (Alfred Costes edisyonu) *Kapital*'e dayanarak yaptığı özetin tercümesiydi. Ancak Haydar Rifat'ın tercümesi, dönemin önde gelen bir komünisti olan Kerim Sadi tarafından sert biçimde eleştirilmişti. Bu, Haydar Rifat'ın, başlangıçtaki niyeti  cildin tamamını tercüme etmek iken daha sonra çalışmayı bırakmış olmasının nedeni olabilir (Bilgi, 1989; Satlığan, 2011 ve Alkan, 2014a).

Eleştirmen Kerim Sadi'nin kendisi 1936'da *Kapital*'in 32 sayfalık bir özetini çıkar mıştır. Kerim Sadi komünist entelektüel Nevzat Cerrahlar'ın takma adıdır. Bu zet tercüme belli ki Almanca orijinalin yanında Marx'ın damadı Paul Lafargue tarafından hazırlanıp 1893'te yayınlanmış olan Fransızca bir baskıya dayanmaktadır (Bilgi, 1989; Alkan, 2014a).⁴

1936 yılı, yine ileri gelen bir komünist olan Suphi Nuri'nin yayınladığı bir başka zet tercümeye tanıklık etmiştir. Bu, bir İtalyan sosyalisti olan Carlo Cafiero'nun hazırladığı, I. Cilt'in olduğca popüler bir özetinin tercümesidir. Cafiero'nun zeti J. Guillaume tarafından Fransızcaya tercüme edilmişti; ileri de tercümesinde bu baskıyı kullanmıştır.

1937'de Hikmet Kıvılcımlı, iki savaş arası yıllarda bu alanda muhtemelen en ciddi girişim olarak *Kapital*'i, Almanca baskısından ve Fransızca ve Rusça tercümelerle de karşılaştırılarak çevirmeye girişmiştir. Hatta Kıvılcımlı'nın, 1920'lerdeki ilk tercüme girişimi sırasında Fransızca baskıda hatalar bulunduğu için Almanca ğrenmeye başladığı sanılmaktadır (Satlığan 2011, s.59; Alkan 2014a). Kıvılcımlı Marx'ın Fransızca baskı için tavsiyesini tutarak *Kapital*, Cilt I'i, işçilere ulaşmak ve "[her birini] günlük gazete fiyatına" ulaştırma çabası içinde, fasiküller hâlinde yayınlamaya karar vermiştir.

1933 ile 1937 arasındaki beş yıllık dönemde dört tercümeyi ortaya çıkarmış olan bu hararetli tercüme faaliyeti 1938’de birdenbire sona ermiştir. Türkiye bir süredir Sovyetler Birliği’nden uzağa ve Nazi Almanyası’na doğru bir temayül göstermektedir. Bu eğilim II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar devam edecektir. Bu durum en uç noktasında komünist harekete karşı bir sıra saldırıyla sonuçlanmıştır. 1938 yılında tek parti rejimi daha önceki yıllarda tercüme edilmiş olan belli Marksist eserleri yasaklamaya girişir. Yasaklı yayınların arasında *Kapital* de yer almaktadır.

Bu, 1960 ve 70’lerde kitle hareketlerinin yükselmesine kadar çeyrek yüzyıl sürecek olan kuraklığın başlangıcıdır. Her ne kadar savaş sonrası atmosfer Türkiye’yi çok partili sisteme geçmeye zorlamış olsa da, bu süreç yeni iktidar yapısının komünizme daha da az müsamaha gösterdiği, liberallikten uzak bir geçiştir çünkü şimdi Türkiye’nin stratejik eğilimi NATO çatısı altına girme yönündedir.

Kapital kitapçı raflarına ancak 1965’te, yeni Anayasa Mahkemesi’nin, sınıf hâkimiyeti propagandası (yani Marksizm) yasağının artık “bilimsel çalışmaları” içermeyeceği yönünde aldığı bir kararla geri dönmüştür. Ancak bu mahkeme kararı büyük oranda ülkedeki yeni atmosferin bir sonucudur.

***Kapital* Türkiye’ye Sınıf Mücadelesinin Bir Yan Ürünü Olarak Geliyor**

Kapital’in Türkiye’ye bütünlük hâlinde gelişi, 20. yüzyıl Türkiye için sınıf mücadelesinin altın yılları olan 1960 ve 70’li yıllara denk gelir. 1960 ve 1980 yıllarındaki iki askeri darbe arasındaki bu yirmi yıl sıra dışı bir canlılık dönemini oluşturur. 1961 kadar erken bir tarihten başlamak üzere, yeni tür bir militan sendikacılık akımının oluşumu ve genişlemesiyle birleşerek grev ve her türlü eylemliliği neredeyse kesintisiz biçimde giderek yükselten işçi sınıfı militanlığı doruk noktasına, 15-16 Haziran 1970’te, parlamentonun militan sendikacılığın önünü tıkmak için yeni bir girişimini protesto amacıyla 150 bin kadar işçinin İstanbul şehrini ve çevresindeki sanayi bölgelerini neredeyse tamamen ele geçirmesiyle ulaşmıştır. Ancak proletaryanın uyanışı yaşanan tek yeni gelişme değildir. Genel olarak toplumsal ve siyasî mücadeleler yükselmiştir: İşçilere ek olarak, köylüler, ezilen Kürt halkı ve 1968’de dünyanın geri kalanıyla uyum içinde öğrenci hareketi, hepsi kavgaya katılmıştır. Entelektüeller ve gençlik bu koşullar altında kurama yönelmiştir.

İlginçtir ki, *Kapital*’in bu dönemde yayınlanan ilk tercümesi 1930’ların görece yalıtılmış komünist aydınlarının çabalarını saygıyla anmakta ve tarihsel bir sürekliliğin işaretini vermektedir. 1930’ların kısaltılmış tercümelerinden birinin

Carlo Cafiero'nun *Kapital* I. Cilt özetinin Suphi Nuri İleri tarafından yapılmış tercümesi olduğu hatırlanacaktır. Anayasa Mahkemesi kararının hemen ardından İleri'nin oğlu Rasih Nuri İleri aynı kitabın bir başka tercümesini 1965 yılında, belli giriş bölümlerini ve ek metinleri çıkartarak, *Kapital. Özet* adıyla yayınlamıştır.

Kapital, I. Cilt'in ilk eksiksiz tercümesi Aralık 1965 ile Nisan 1967 tarihleri arasında, Sol Yayınları tarafından beş cilt olarak yayınlanmıştır. Böylelikle I. Cilt bir bütün olarak Türkçede, ilk Almanca baskının ancak 100. yılında yayınlanmıştır! Bu cilt, aynı zamanda Marx'ın değer kuramı üzerine bir tez üzerine çalışmakta olan iktisadi düşünce tarihi profesörü Mehmet Selik tarafından tercüme edilmiştir. Selik ardından, II. Cilt'ten önce III. Cilt'in bir bölümünü tercüme etmiştir (tercümanın aynı sırada Marx'ın değer kuramı üzerine çalışıyor olmasından dolayı kişisel olarak, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü üzerine olan III. Cilt'in ilk bölümleriyle çok daha fazla haşır neşir olmasıyla açıklanabilecek sıra dışı bir durumdur bu). Bu tercüme yine Sol Yayınları tarafından 1970'te yayınlanmıştır.

Dönemin ortasında gerçekleşen gerici bir askeri müdahale, 1971 ile 1973 arasında Sol'un yayıncısının baskı altına alındığı bir ara dönem yaratmıştır. Bu, tercümanla yayıncı arasında bir çatlak doğmasına neden olmuştur. Tercümesini sabırsızlıkla basılmış olarak görmek isteyen Selik yeni kurulmuş bir yayınevi olan Odak'a verir. Odak 1974'te I. Cilt'i iki cilt olarak, ardından da III. Cilt'in ilk bölümünü yayınlar. II. Cilt ve III. Cilt'in geri kalanı Odak tarafından hiçbir zaman yayınlanmaz. Selik'in II. Cilt'i de tercüme etmiş olduğu çok sonra ortaya çıkacak ve gün yüzünü ancak 21. yüzyılda görecekler (bkz. aşağıda).

Sol'un yayıncısı Muzaffer Erdost bu tutuma içerleyerek *Kapital*'in yeni tercümesi için bir başka tercümana, Alaattin Bilgi'ye başvurmuştur. Bir şekilde kendi kendini yetiştirmiş olan, üniversitede felsefe okumuş olan Bilgi, kendini bu göreve tutkuyla adar ve üç yıllık bir süreçte cilt ardına cilt üretir. Sonuçta, onun tercümesiyle I. Cilt 1975'te, II. Cilt 1976'da ve III. Cilt 1978'te yayınlanır. Bu süreçte Türkiye sokaklarında aynı zamanda sınıf mücadelesinin heyecanlı günleri ve sol ile faşist hareket arasında örtülü bir iç savaş yaşanmaktadır. Bilgi, başlangıçtaki kısıtlı iktisat bilgisine rağmen bu onurlu göreve olan adanmışlığıyla sonraki nesillere *Kapital*'in ilk ve otuz yıl için tek eksiksiz tercümesini sağlamıştır. Ayrıca çalışmaları sayesinde oldukça tanışık olduğu metnin popüler bir özetini kaleme almıştır (Bilgi, 1992).

Selik ve Sol Yayınları arasındaki çekişme, ardından, *Kapital*'in iki temel tercümesi olan Selik ve Bilgi tercümelemleri arasında o günden beri sona ermemiş olan

keskin bir tartışmanın mirasını bırakmıştır. Burada bu tartışmanın ayrıntılarına girmeyeceğiz. Sadece bu sert tartışmayı görmezlikten gelmek ya da gizlemek istemeyiz. İlerleyen bölümlerde bu konuya kısaca tekrar dönmek zorunda kalacağız.

21. Yüzyıl: *Kapital* Kendi Müstakil Hayatına Başlıyor

1970'lerin sonuna gelindiğinde *Kapital* ve Marksist iktisat artık akademide, kamusal düşünsel yaşamda ve halkın muhayyilesinde kendine bir yer edinmişti. Bu noktadan sonra kitap ve esin kaynağı olduğu fikirler, sınıf mücadelesinin değişken talihinden bağımsız, kendilerine özgü bir hayata kavuştular. 1980'lerin başındaki askerî diktatörlüğün, sınıf mücadelesinin ateşli temposunu en azından bir süreliğine kesintiye uğratan ve tüm militan sendikacılığı ve sol siyaseti paramparça eden baskıcı atmosferinde dahi *Kapital*, daha önceki baskı dönemlerinin aksine satın alınmaya ve öğretilmeye devam etti. Marksist ekonomi politik ve heterodoks iktisat üniversitelerde yükselen bir şekilde alan kazandı. Birçok sol eğilimli eğitim derneği, özellikle de, 1980'lerde askerî yönetim altında sosyalist öğretmen ve öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kurulmuş olan Bilar, Marksist iktisat çalışmalarına yer verdi.

Bu tür eğitim çevrelerinin muhtemelen en göze çarpanı, daha sonraki bir dönemde Özgür Üniversite içerisinde yaratılmıştı. Adının çağrıştırdığının tersine bir çeşit karşı-üniversite, Marksizmin damgasını taşıyan bir eğitim kuruluşudur. Özellikle İstanbul şubesinde (bu yazının yazarları da dâhil olmak üzere) Marksist akademisyenler tarafından, bu güne kadar on yılı aşkın süredir çeşitli aralıklarla her yaştan ve her kesimden öğrencilere yönelik (alışık olduğu gibi sadece I. Cilt'i değil, tüm üç cildi kapsayan) *Kapital* okuma grupları oluşturulmuştur.

Kasım 2007'de *Kapital*, I. Cilt'in yayınlanmasının 140. yılı vesilesiyle İstanbul'da son derece başarılı bir sempozyum düzenlendi. Mekân, çok anlamlı biçimde, Petrol-iş sendikasının salonuydu. Salon, sempozyumun iki günü boyunca ağzına kadar doldu taşıtı. *Kapital*'in mimarisi ve mantığı, işçi sınıfı ve sendikalar için önemi, Türkiye'deki işçi sınıfı hareketinin *Kapital* ile bağlantısı, Marx'ın şaheserinin Türkiye'deki sosyal bilimler üzerindeki etkisi, günümüzde *Kapital*'in geçerliliği, değer kategorilerinin görgül ölçümü ve Türkiye solunun *Kapital* ile olan ilişkisi konularında panel oturumları düzenlendi. Konuşmacılar arasında akademisyenler, sendikacılar ve sol siyasî liderler bulunuyordu. (Benzer bir sempozyum 2008'de *Komünist Manifesto*'nun 160. yılı vesilesiyle başkent Ankara'da düzenlenecekti).

Siyasî solun, Marx'ın en önemli eseri *Kapital* ile olan ilişkileri konusunda çok

çalışma bulunmamaktadır. Bu ilişki, söz konusu yapının strateji ve program bakımından sağlayabileceği ufuk açısından da düşünülebilir, siyasi hareketlerin tabanının eğitilmesi anlamında da. Yazarların ulaşabildiği ikinci derecede arızı bulgular temelinde, son zamanlarda, proletarya saflarında siyasî çalışmalara hâlâ büyük önem atfeden ve klasik Marksizme bağlılık iddiasında olan belli siyasî akımların, genç unsurlarına *Kapital*'deki fikirler üzerine en azından temel seviyede eğitim verdiklerine dair işaretler olduğu söylenebilir. Ayrıca, *Kapital* ve *Komünist Manifesto* üzerine düzenlenmiş olan iki sempozyumun ardından, 2009 yılında bu sefer siyasî sol tarafından, yine Petrol-İş salonunda sözde “küresel finansal kriz” ve onun sınıf mücadelesi üzerine etkileri konulu bir sempozyum daha düzenlenmiştir. Burada bu yazıdaki konumuz açısından önemli olan, temsil edilen birçok akımın çözümleme ve iddialarını Marx'ın *Kapital*'de ortaya koyduğu fikirlerine dayandırmaya çalışmış olmaları gerçeğidir.

Kapital'in halkın muhayyilesindeki etkisinin ulaştığı düzey, *Laz Kapital* başlıklı bir mizahî kitabın yayınlanmasıyla açığa çıkıyor (Okumuş, 2006). *Laz Kapital*, bir yandan kapitalizmin, bir yandan da 20. yüzyılın sosyalizm inşası deneylerinin başarısızlığı üzerine Marksizme olan inançlarını yitirmiş eski solcuların hiciv dolu bir eleştirisini hedefliyor. Kitabın yazarının birçok sol toplantıya konuşmacı olarak davet edilmesi de popülaritesinin iyi bir işareti olmuştur

Kapital'in itibarı 2008'deki “küresel finansal kriz” denilen gelişmenin ardından yeni boyutlara ulaştı. 2011'de bir üniversitenin büyük bir salonunda *Kapital*'in Yordam Kitap eliyle gerçekleştirilen yeni baskısı vesilesiyle tam günlük bir konferans düzenlendi. Bu yazının yazarlarından biri üniversite girişindeki uzun kuyruğu görüp sıradan bir yemekhane sırası sanarak yanındaki dostlarına şaka yollu “görüyorsunuz, *Kapital* öyle popüler ki insanlar kuyruk oluyor” diye takılmıştı. Sonradan kuyruğun gerçekten de *Kapital* için olduğu ortaya çıktı!

İşte bütün bunlardan dolayı, *Kapital*'in yeni bir baskısının yapılması, bu sefer sınıf mücadelesindeki yeni bir yükselişi beklemek zorunda kalmadı. Yordam Kitap, Nail Satlıgan'la birlikte tamamı Almanca'dan yapılacak yeni bir tercüme projesine girişti. Birçok yabancı dil bilen, Almanca ve İngilizceye ileri derecede hâkim olan Satlıgan, aynı zamanda, kendi kuşağının en önde gelen Marksist iktisatçılarından biriydi. Yordam ve Satlıgan, Mehmet Selik'in Almanca'dan yaptığı mevcut tercümeyi kullanmaya karar verdiler. Satlıgan Selik'in I. Cilt tercümesini tashih edecekti. II. Cilt ve III. Cilt'in, Selik'in zaten tercüme etmiş olduğu bölümlerinin dışında kalan kısımları Satlıgan tarafından Almanca'dan tercüme edilecekti. Nihai sonuç bir şekilde farklı oldu. Satlıgan I. Cilt'in Selik çevirisinin editörlüğünü yaptı ve “yayınlanmamış altıncı bölüm” olarak anılan “Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları” başlıklı bölümü ilk defa Almanca

orijinalinden tercüme etti (Bu bölüm daha önce İngilizce çevirisinden tercüme edildiği şekliyle mevcuttu, bkz. Marx 1999). Bu cilt 2011 yılında yayınlandı. Satlığan'ın II. Cilt'i tercüme etmesine gerek kalmamıştı çünkü o güne kadar bilinmeyen Selik tercümesinin bir kopyası maceralı bir araştırmanın ardından bir çekmeceye keşfedilmişti; 2012'de Yordam tarafından yayınlandı. Ancak, III. Cilt'in geri kalanının Almanca'dan tercümesi hâlâ yerine getirilmeyi bekliyordu. Satlığan'ın 2013'te vefatıyla bu görev daha genç kuşaktan Erkin Özalp'e kaldı. III. Cilt'in Selik ve Özalp'in Almanca'dan birleştirilmiş tercümesi 2015'te yayınlandı. Her üç cilt için de Profesör Oktar Türel çevirinin İngilizce tercümeyle karşılaştırılması konusunda önemli bir rol oynadı.

Sonuç olarak bu yeni baskı, Sol-Alaattin Bilgi baskısına alternatif olabilecek yeni bir tam baskı olarak ortaya çıkmış oldu. Yordam, daha önceki tercüman ve yayıncıyı öncü rollerinden dolayı övmesine rağmen kendi baskısının Almanca orijinali temel almasından dolayı tercih edilir olduğunu belirtiyordu. Bu durum eski uzlaşmazlığı yeniden canlandırdı. Konu, Selik'in I. Cilt'i ve III. Cilt'in bir bölümünü gerçekten de Almanca'dan mı, yoksa, denildiğine göre çok daha yetkin olduğu İngilizcesinden mi yaptığı polemiginde düğümlenmişti. Sol, kendi orijinal basımında Selik'in tercümeyle Almanca'dan yaptığını söylemiş olmasına rağmen, sonradan bu söylediğinden geri dönerek tercümenin aslında İngilizce'den yapıldığını iddia ediyordu. Ortada iki tarafın da sunmuş olduğu kesin bir delil yoktur. Ne de, on yıllar sonra keşfedilmiş olan II. Cilt'in hangi dilden tercüme edildiğini biliyoruz. Kesin olarak ortaya koyabileceğimiz, Satlığan'ın I. Cilt için son dokunuşu yaptığı ve III. Cilt'in Özalp'in tercümeyle üstlendiği bölümleri açısından Yordam baskısının Almanca'dan tercüme edilmiş olduğudur. Bu durumda ulaşabileceğimiz tartışmasız sonuç şudur: Yordam baskısı en azından kısmen orijinalden İngilizce baskıyla karşılaştırılarak tercüme edilmişken Sol baskısı tamamen İngilizce'den Fransızca ve Rusça baskılarla karşılaştırılarak tercüme edilmiştir.

***Kapital*'in Düşünsel Kabulü: Dört Kuşak ve Dört Ekol**

Kapital'in Türkiye solunun düşünsel hayatında kuvvetli bir etkisi olagelmıştır. Marksist ekonomi politik, bir başka deyişle ekonomi politiğin eleştirisi 1960'lardan bu yana önemli bir gelenek teşkil etmiştir. 1950'lerin başından itibaren Marksist iktisatçıların dört ayrı kuşağı ve kabaca dört farklı ekolü ayrıştırılabilir.

- 1950'lerde, doktora çalışmaları sırasında Fransa'da benimsemiş olduğu Marksist fikirleri yaymaya çalışan Sencer Divitçioğlu'nun öncü çabaları (Divitçioğlu 2012). 1955'te geniş çevrelerce okunan *Forum* dergisindeki bir tartışma bağlamında

Keynes'e karşı Marx'ı savunduğu biliniyor (Boratav 2007). Divitçioğlu, Marx'ın Asya tipi üretim tarzı kavramının Türkiye için geçerli olduğunu savunan iki önemli düşünürden biridir. Diğeri de aynı fakülteden (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi) meslektaşı ve dostu olan İdris Küçükömer'dir. Osmanlı ve Türkiye tarihine bu temelde alternatif bir bakış sunmuşlardır. 1970'lere gelindiğinde ise Divitçioğlu, Türkiye'deki Marksist iktisatçılar arasında Sraffacı/ Yeni Ricardocu kuramın en ateşli savunucusu olmuştur. Divitçioğlu 1980'lerin ortasından itibaren Marksizmi alenen terk etmiştir.

- Korkut Boratav ve Yalçın Küçük rüşlerini 1960'larda ispat etmiş olan iki Marksist iktisatçıdır. Boratav çalışmalarında Marksist iktisadın neredeyse tüm alanlarına girmiştir. 1960'larda üretim tarzının ve özellikle köylülüğün doğası konusundaki müdahalesi aynı dönemin Frank-Laclau tartışmasıyla aynı keskinliğe sahiptir. Sosyalist planlama, makro iktisat, Sraffa tartışması ve neoliberalizm üzerine etraflıca çalışmış ve sosyalist planlamayı konu eden *Sosyalist Planlamada Gelişmeler* (Boratav 1973), çağdaş Türkiye'nin iktisadî tarihi üzerine çokça okunan *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002* (Boratav 2004) gibi eserler vermiştir. Bu yazının yazıldığı dönemde tartışmasız biçimde Türk Marksist iktisatçıların duayeni olarak tanımlanmalıdır. Yalçın Küçük ise farklı bir görüntü sergiler; çok daha polemikçi ve siyasetle çok daha dolaysız biçimde ilgilidir. İktisadî çalışmaları hem kapitalist hem de sosyalist çerçevede planlama ve Türkiye'de iktisadî kalkınmanın dinamikleri üzerine yoğunlaşmıştır. En çok okunan kitabı, birden fazla ciltten oluşan *Türkiye Üzerine Tezler*'dir (Küçük 1978).

- 1970'ler birçok diğer ülkede olduğu gibi Türkiye'de de, yeni-Ricardocu tezler üzerine polemğin şiddetli şekilde sürmesine ve Marksist iktisatçılar arasında yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Birçok Marksist iktisatçı, bu yazının yazarlarının yanı sıra beş yıl önce yitirmiş olduğumuz Nail Satlıgan da, *Kapital*'e büyük önem atfeden ve Marx'ın sermayeyi anlamının eşsiz yöntemi olarak geliştirdiği değer ve artık değer kuramlarını tavizsiz savunan yeni kuşak Marksistlerin arasında yer almıştı. Doktora tezini Sraffa üzerine yazan Savran, Marksist değer kuramının yeni-Ricardocu eleştirisine dair uluslararası tartışmaya katkıda bulunmuştur (Savran 1979, 1980/1, 1984). Tonak, Anwar Shaikh'le birlikte değer kategorilerinin ölçülmesi üzerine çalışmış ve ikisi birlikte kendileri tarafından özel olarak geliştirilmiş yöntemeye dayalı temel bir eser kaleme almışlardır (Shaikh ve Tonak, 1994). Bu çalışmada ABD ekonomisi üzerine var olan incelemenin yanı sıra Tonak hem Türkiye hem de ABD'de "toplumsal ücret" ve artık değer oranının hesaplanması konusunda birçok çalışmaya imza atmıştır. *Kapital*'in en son baskısının tercümanı olan Satlıgan, tezini Marksist dış ticaret kuramı üzerine yazmıştır. Tez Arghiri Emmanuel'in "eşitsiz mübadele" tezini reddeden, onun yerine eşitsiz mübadelelerin gerçek olduğunu ancak sektör içi

seviyede gerçekleştiğini gösteren orijinal bir katkıdır. Bu üç yazar önde gelen katkılarını beraber *Kapital'in İzinde* başlıklı bir ciltte toplayarak yayınlamıştır (Savran, Satlıgan ve Tonak, 2012).

- Dördüncü kuşağın rüştünü ispatı 21. yüzyıla denk gelir. Diyalektiğin kullanımından değer kategorilerinin ampirik olarak hesaplanmasına kadar *Kapital'in* farklı yönleriyle ilgili sorunlar üzerinde önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Değer teorisi üzerine çalışmalarıyla, kitaplarıyla, yazılarıyla, sempozyum ve konferanslarda yaptıkları sunumlarla, üniversitelerde veya Özgür Üniversite türü kurumlarda verdikleri derslerle Marx'ın *Kapital'in* teorik çerçevesinin geliştirilmesine veya sadece genç kuşaklara aktarılmasında faal bir rol oynamaktadırlar. Ahmet Öncü, Ahmet Haşim Köse, Kurtar Tanyılmaz, Fuat Ercan, Özgür Öztürk, Melda Yaman, Özgür Narin, Serdal Bahçe, Benan Eres, Yiğit Karahanoğulları ve diğerleri, kimi teorik derinleştirme, kimi popülerleştirme çabasında, kimi ise her iki alanda da *Kapital'in* etkisinin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁵

Dört ekol ise kabaca şöyle sıralanabilir:

- Yeni-Ricardocular: Başlıca sözcüleri, “dönüşüm sorunu” olarak anılan meselenin Marksist ekonomi politüğün Aşıl topuğu olduğuna inanmış olan ve Marksizmi bu “sorun”u çözmekteki tüm girişimlerinde başarısız gördüğünden dolayı terk eden Sencer Divitçioğlu'dur.

- Keynesçi-Kalkınmacılar: Yılmaz Akyüz, Erinç Yeldan, Şevket Pamuk, erken dönemlerinde Çağlar Keyder ve en azından bazı çalışmalarında Yalçın Küçük, Marx'ın ekonomi politüğünü klasik ekonomi politüğün sadece daha yüksek bir tutarlılık seviyesindeki doğrusal gelişmiş hâli olarak görmekte ve üretilen hâsılanın (gelir) bölüşümünün ve iktisadî kalkınmanın, ekonomi politüğün ilgilendiği esas sorunlar olduğunu kabul etmektedirler.

- Emek-değer teorisi temelli yaklaşımın savunucuları: Sungur Savran, Nail Satlıgan, E. Ahmet Tonak ve dördüncü kuşaktan pek çokları Marx'ın ekonomi politik eleştirisini Smithçi ve Ricardocu biçimiyle klasik ekonomi politüğün aşılması ve onun yerine başka bir yaklaşımın yaratılması olarak görür, çeşitli sınıflar arasındaki (kendisi bir türev niteliği taşıyan) bölüşümden ziyade, üretim tarzının tarihsel bir bütünlük olarak merkezi önemde olduğunu kabul ederler.

- Korkut Boratav ise 2. ve 3. kategorilerin arasına yerleştirilebilir. Yeni-Ricardocu tartışma konusunda her zaman ortodoks kalmıştır. Öte yandan ikinci öbek için aktarılan bölüşüm ve kalkınma merkezli yaklaşım içinde de yer almaktadır.

Geleceği Olan Kitap

Sonuç olarak, 1965-67 yılları arasında I. Cilt'in yayımlanmasının ardından geçen yarım yüzyıl boyunca *Kapital* bir kitap olarak çok başarılı olmuştur. Hâlihazırda eserin tamamının Türkçede iki eksiksiz tercümesi mevcuttur. İlk eksiksiz *Kapital* 1975'te I. Cilt ile başlayan ve 1978'de III. Cilt ile tamamlanan Sol Yayınları'nın Alaattin Bilgi tercümesidir ve o zamandan bu yana birçok yeni baskı yapmıştır. Diğeri ise, 1960 ve 70'lerde kısmi olarak Sol ve Odak tarafından yayımlanan, ancak bütün ciltlerin 2015'te tamamlanabildiği Yordam Kitap'ın Mehmet Selik, Nail Satlıgan ve Erkin Özalp tarafından Almanca'dan Türkçeye kazandırdığı edisyondur. Selik'in 1960 ve 70'lerde I. ve II. Ciltleri tamamen ve III. Cilt'i de kısmen çevirdiğini biliyoruz. Satlıgan ve Özalp bu tercümeleri esas almış, düzeltmelerin yanı sıra daha önce çevrilmemiş kısımları da tercüme ederek bu edisyona katmıştır. Basım sayılarına ve yeniden basımlara gelince, Selik'in I. Cilt tercümesi Aralık 1965 ile Nisan 1967 arasında beş cilt olarak 5.000 adet basılmıştır. Yayıncı Muzaffer Erdost Mayıs 1971'de askeri rejim tarafından tutuklandığında bu baskının tükenmiş olduğunu söylemektedir. Selik'in bu tercümeyi 1974'te iki cilt olarak Odak Yayınları'nca tekrar yayımlamış olduğunu biliyoruz. Ancak bu baskının kaç adet olduğuna dair maalesef kesin bir bilgiye erişemedik. Odak edisyonunun da Sol edisyonu ile aynı sayıda basıldığını var sayarak, I. Cilt'in ilk tam tercümesinin 10.000 adet basılıp satılmış olduğu sonucuna varabiliriz. Alaattin Bilgi tercümesi ve daha sonra Yordam'ın yayınladığı Selik-Satlıgan edisyonu ile bu rakam büyük oranda artmıştır. Sol ilkin 10.000 adet ve en son 2015'te 11. baskı için 5.000 adet I. Cilt bastığına, Yordam da 9 yeni baskıda 13.000 kitabın basıldığını belirttiğine göre 1975 ile 2016 yılları arasında I. Cilt'in baskı (ve satış) sayısının en azından 73.000 civarında olduğunu varsayabiliriz. II. Cilte'e gelince, Yordam 2012'den bu yana II. Cilt'in beş baskısını piyasaya sürmüştü ve toplamda 6.500 kopya satmıştır. Sol ise II. Cilt'i, ilk baskısı 10.000, daha sonraki 8 baskı 5.000 adet üzerinden, toplamda 50000 adet bastığına göre II. Cilt'in toplamda 56500 adet basıldığı ve tamamının satıldığı çıkartılabilir. Yordam'ın yayınladığı III. Cilt'in Selik-Özalp tercümesi şimdi ikinci baskısını yapmış ve 6.000 kopya satmıştır. Sol'un da III. Cilt'in ilk baskısını 10.000, daha sonraki 7 baskıyı 3.000 adet yaptığını biliyoruz. Bu durumda *Kapital* III. Cilt'in Türkiye'de 37.000 adet satmış olduğunu varsaymak mümkün.

Sosyal bilimler alanındaki diğer çalışmaların satış rakamlarına bakıldığında, Türkçedeki yarım yüzyıllık mevcudiyeti boyunca *Kapital*'in en çok satan kitaplar arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak daha önemlisi, sosyalizmin ve genel olarak Marksizmin itibarının oldukça düşük olduğu Türkiye'de *Kapital*'in gördüğü bu yüksek rağbet Marx'ın başsesinin parlak bir geleceği olacağını sezdirtmesidir. *Kapital*'in Türk okuyucularının, dünyayı yorumlamanın yeterli

olmadığının ve asıl önemli olanın onu değiştirmek olduğunun farkına varmasını umut etmekten öte bir şey elimizden gelmiyor.

Sonnotlar

¹ Bu yazının aslı, 2017 yılının *Kapital*'in Birinci Cildi'nin ilk yayınlanışının 150. yıldönümü olması dolayısıyla *Kapital*'in dünyanın birçok ülkesindeki çeviri ve yayınlanma serüvenini toplu halde ele almayı hedefleyen bir derlemenin Türkiye bölümü olarak İngilizce kaleme alınmıştır. Yazıyı Türkçe'ye çeviren Benan Eres arkadaşımıza teşekkür ederiz. Yabancı bir okur kitlesi için Türkiye hakkında kaleme alınan bir yazı, kaçınılmaz olarak, Türkiye okuyucusunun ortak politik ve teorik kültüründe işin abecesi sayılacak birçok bilgiye yer vermek zorunda kalıyor. Yazarlar olarak, Benan Eres'in çevirisi üzerinden geçerek bu pasajları elemeye özel bir özen gösterdik. Böylece bazı yazarlarımızın yabancı dilden Türkçe'ye çevrilen çalışmalarında karşılaşılan türden biraz gülünç durumların doğmasını önlemeye çalıştık. Şayet gözümüzden kaçan bir lüzumsuz bilgi kırıntısı kaldıysa okurdan özür dileriz. Bu çaba nedeniyle çevirmenimizin ustalıklı çevirisine de sık sık değişiklikler getirmek zorunda kaldık. Çevirideki bazı tercihlerden Benan Eres değil biz sorumlu tutulmalıyız.

² Mehmet Ö. Alkan, Muzaffer Erdost, Korkut Boratav ve Seyhan Erdoğan'a *Kapital*'in Türkiye'de tercümesi ve yayımlanması üzerine bilgilerini paylaştıkları için teşekkür borçluyuz.

³ Dr. Şefik Hüsnü 1923'te, tercümesini yaptığı *Komünist Manifesto*'ya yazdığı önsözde Ermenice bir tercümenin yayımlanmış olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yayın hâlâ arşivlerden çıkarılmayı beklemektedir (Rasih Nuri İleri 2008).

⁴ *Kapital*'in Türkçeye tercümesiyle ilgili 1937 tarihli bir makalede Kerim Sadi ilginç bir noktaya değinir: Önde gelen Kemalist siyasetçilerden ve farklı zamanlarda çeşitli bakanlık görevleri üstlenmiş olan Mahmut Esat Bozkurt'un *Kapital*'in Ekonomi Bakanlığı tarafından yayımlanmasına niyetlendiği, hatta bir grup profesörü tercüme yapma görevlendirdiği bilinmektedir (aktaran Alkan, 2014a, 43). Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik olarak güçlü bir biçimde komünizm karşıtı olmasına rağmen Marksist düşünce ile arasındaki karmaşık ilişkiyi göstermesi bakımından son derece ilginçtir.

⁵ Sadece örnek olarak Türkçe ve yabancı dilde bazı yayınlara değinelim: Özgür Öztürk/ Melda Yaman/Özgür Narin, (2017). *Grundrisse'den Kapital'e Patikalar*, İstanbul: SAV (Sosyal Araştırmalar Vakfı); Yiğit Karahanoğulları, (2009). *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi? 1988-2006 Türkiye için Ampirik bir İnceleme*, İstanbul: Yordam Kitap; Kurtar Tanyılmaz, (2009-2010). "21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru", *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış; Serdal Bahçe ve Benan Eres, (2012). "Components of Differential Profitability in a Classical/Marxian Theory of Competition: A Case Study of Turkish Manufacturing", J. K. Moudud, C. Bina ve P. L. Mason (der), *Alternative Theories of*

Competition, Cornwall: Routledge, ss. 229-266. (Serdal Bahçe ile); Yiğit Karahanoğulları, (2014), "Convergence of Monetary Equivalent of Labour Times (MELTs) in Two Marxian Interpretations", *Cambridge Journal of Economics*, Mart. 1-13. (Ümit Akıncı ile).

Kaynakça

Akıncı Ü ve Karahanoğulları Y (2014). Convergence of Monetary Equivalent of Labour Times (MELTs) in Two Marxian Interpretations. *Cambridge Journal of Economics*, Mart. 1-13.

Alkan M Ö (1990). Bilinmeyen Bir Felsefe Dergisi, Ceride-i Felsefiye ve Bir Yahudi Sosyalist Bohor İsrail. *Toplumsal Tarih*, Mayıs.

Alkan M Ö (2014a). Hamburg'dan İstanbul'a Kapital'in İzinde: Osmanlı'dan Tek-Parti'ye Türkiye'de Kapital Çevirileri (1912-1938). *Toplumsal Tarih*, Eylül, 249.

Alkan M Ö (2014b). *Hamburg'dan İstanbul'a Kapital'in İzinde: Kapital'in İlk Tam Çevirileri, Özetler ve Polemikler (1965-2014)*. *Toplumsal Tarih*, Ekim, 250.

Bahçe S ve Eres B (2012). Components of Differential Profitability in a Classical/Marxian Theory of Competition: A Case Study of Turkish Manufacturing. İçinde: J.K.Moudud, C.Bina ve P.L.Mason (der), *Alternative Theories of Competition*, Cornwall: Routledge, 229-266.

Bilgi A (1989). *Kapital'in Türkçe Çevirileri, Terim ve Kavram*. İçinde: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Sayı: 8.

Bilgi A (1992). *Kapital: Özet ve Kılavuz*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Boratav K (1973). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi.

Boratav K (2004). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav K (2007). Genel Teori'den 70 Yıl Sonra, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 31 (256), 7-96.

Divitçioğlu S (2012). *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*. Söyleşi: İbrahim Ekinci/Hakan Güldağ, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Engels F (1998). Preface to the English Edition of 1888. İçinde: *The Communist Manifesto. A Modern Edition* by Karl Marx, and Friedrich Engels. Londra: Verso.

Hikmet N (2008). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İleri R N (2008). Türkçe'de Manifesto. İçinde: *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, 15-17. İstanbul: Yordam Kitap.

Savran S ve Tonak E A (2018). Türkiye'de Marx'ın *Kapital*'i. *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 127-144.

Karahanoğulları Y (2009). *Marx'ın Değeri Ölçülebilir mi? 1988-2006 Türkiye için Ampirik bir İnceleme*, İstanbul: Yordam Kitap

Küçük Y (1978). *Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Marx K (1999) *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Süreçlerinin Sonuçları*. Tercüme: M Topal. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Okumuş Y (2006). *Laz Kapital*. İstanbul: Epsilon.

Öztürk Ö; Yaman M ve Narin Ö (2017). *Grundrisse'den Kapital'e Patikalar*. İstanbul: SAV (Sosyal Araştırmalar Vakfı)

Satlıgan N (2011). Türkiye'de Kapital Çevirilerinin Tarihi, *Devrimci Marksizm*, no. 15.

Savran S (1979). On the Theoretical Consistency of Sraffa's Economics, *Capital & Class*. no.7, Bahar.

Savran S (1980/81). On Confusions Concerning Sraffa (and Marx): Reply to Critics, *Capital & Class*, no.12, Kış.

Savran S (1984). The Negation of 'Negative Values'. İçinde: Ernest Mandel-Alan Freeman (der), *Ricardo, Marx, Sraffa. The Langston Memorial Volume*, Londra: Verso.

Savran S; Satlıgan N ve Tonak E A (2012). *Kapital'in İzinde*. İstanbul: Yordam Kitap.

Shaikh A ve Tonak E A (1994). *Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*. New York: Cambridge University Press.

Tanyılmaz K (2009-10). 21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru. *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış.

Kapital I. Cilt'in Kısmı Tercümeleeri

Yıl	Tercüman	Yayıncı	Şehir	Tercüme Edildiği Dil	Kopya Sayısı	Ek Notlar
1912	Bohor İsrail	<i>Ceride-i Felsefiye</i> Dergisi	İstanbul	Fransızca	-	Derginin ilk sayısında yayımlanmıştır. <i>Kapital</i> 'in ilk bölümünden bir sıra seçkiyi içerir.
1933	Haydar Rifat	Tefeyyüz Kütüphanesi, Kültür Serisi No 7	İstanbul	Fransızca	-	<i>Kapital</i> 'in Gabriel Deville tarafından yapılmış tercümesini temel alır. Rifat'ın tercümesi Kerim Sadi tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Sadi'nin eleştirilerini üç ayrı broşürde yayımlamasının ardından Rifat tercümeden vazgeçmiştir.
1936	Kerim Sadi	İnsaniyet Kütüphanesi, No 26	İstanbul	Almanca ve Fransızca	-	Muhtemelen Paul Lafarge'ın <i>Kapital</i> üzerine yazdığı kitaba dayanır. Hugo Gallert'in <i>Karl Marx'ın Kapital'inin Taşbaskıları</i> adlı eserindeki bazı çizimleri de içermektedir.
1936	Suphi Nuri İleri	İleri Bibliyoteği No 1	İstanbul	Fransızca	-	Carl Caffero'nun iyi bilinen <i>Kapital</i> özet tercümesine dayanır ve Caffero'nun giriş yazısı ve notlarıyla birlikte Caffero üzerine J. Guillaume'nin kaleme aldığı kısa makale ve Hugo Gallert'in <i>Karl Marx'ın Kapital'inin Taşbaskıları</i> adlı eserindeki bazı çizimleri de içermektedir.

1937	Hikmet Kıvılcımlı	Emekçi Kütüphanesi	İstanbul	Almanca	-	Ayrıca Rusça ve Fransızca tercümelere de başvurulmuştur. Açıklayıcı notlar, kapaklarda çizimler ve okuyucu mektuplarına yanıtlarla birlikte fâsiküller hâlinde yayımlanmıştır. 7. Fasikülden sonra devam etmemiştir.
1965	Rasih Nuri İleri	Sosyal Yayınları	İstanbul	Fransızca	-	Bu versiyon babasımkinden (S. N. İleri) çok daha kısadır ve S. N. İleri'nin giriş ve sonuç yazılarını, Caifero'nun giriş yazısını, Gullaume'nin makalesini ve Gallert'in çizimlerini içermemektedir
2004	-	Tarih Bilinci	İstanbul	İngilizce	-	Otto Rühle'nin <i>Kapital</i> özetinin tercümesidir. İkinci baskı 2008'de yapılmıştır.

Kapital III. Cilt'in Kısmî Tercümelere

Yıl	Tercüman	Yayıncı	Şehir	Tercüme Edildiği Dil	Kopya Sayısı	Ek Notlar
1970	Mehmet Selik	Sol Yayımları	Ankara	Almanca	5000	İki kitap hâlinde yayımlanması planlanmış, sadece ilki yayımlanmıştır.

Kapital I. Cilt'in Tam Tercümeleeri

Yıl	Tercüman	Yayıncı	Şehir	Tercüme Edildiği Dil	Kopya Sayısı	Ek Notlar
1965-7	Mehmet Selik	Sol Yayıncıları	Ankara	Almanca/İngilizce	5000 (her bir kitap)	I. Cilt beş kitap hâlinde; yayıncı M. Erdost'a göre sadece ilk kitap Almanca'dan, diğer dördü İngilizce'den tercüme edilmiştir. (Tercüman M. Selik buna karşı çıkmakta ve tamamının Almanca'dan tercüme edildiğini İngilizce baskıya sadece nadiren başvurulduğunu söylemektedir.)
1974	Mehmet Selik	Ödak Yayıncıları	Ankara	Almanca	-	I. Cilt, iki kitap hâlinde.
1975	Alaattin Bigi	Sol Yayıncıları	Ankara	İngilizce	10000 (ilk baskı)	S. Moore ve E. Aveling'in İngilizce tercümesine dayanmaktadır; Şubat 2015'te 11. baskısını yapmıştır (5000 adet).
2011	Nail Satılğan and Mehmet Selik	Yordam Kitap	İstanbul	Almanca	13000 (satılan kopya sayısı; toplam 9 baskı)	<i>Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları</i> ekimi ve Almanca-Türkçe-İngilizce-Fransızca terimler listesini içermektedir. 9. baskısı Kasım 2016'da yapılmıştır.

Kapital II. Cilt'in Tam Tercümeleri

Yıl	Tercüman	Yayıncı	Şehir	Tercüme Edildiği Dil	Kopya Sayısı	Ek Notlar
1976	Alaattin Bilgi	Sol Yayınları	Ankara	İngilizce	10000 (ilk baskı)	Progress Publishers, 1974 Moskova, İngilizce tercümeyle dayanmaktadır; Eylül 2015'te 9. baskısını yapmıştır (5000 adet)
2012	Mehmet Selik	Yordam Kitap	İstanbul	Almanca	6500 (satılan kopya sayısı; toplam 5 baskı)	5. baskı Kasım 2016'da yapılmıştır.

Kapital III. Cilt'in Tam Tercümeleri

Yıl	Tercüman	Yayıncı	Şehir	Tercüme Edildiği Dil	Kopya Sayısı	Ek Notlar
1978	Alaattin Bilgi	Sol Yayınları	Ankara	İngilizce	10000 (ilk baskı)	Progress Publishers, 1974 Moskova, İngilizce tercümeyle dayanmaktadır; Kasım 2015'te 8. baskısını yapmıştır (3000 adet)
2015	Mehmet Selik and Erkin Özalp	Yordam Kitap	İstanbul	Almanca	3000 (satılan kopya sayısı; toplam 2 baskı)	2. baskı Kasım 2016'da yapılmıştır.

Marksoloji mi Marksizm mi? *Kapital*'in İzinde

Serdal Bahçe, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: sbahce@politics.ankara.edu.tr

Özet

Marx'ın düşünsel yolculuğu daha dar yöntemsel/eleştirel çerçeveden daha geniş ve daha eleştirel/devrimci olan bir çerçeveye sıçramalarla ilerlemiştir. Bu gelişim süreci içinde ilgi alanı sürekli genişlemiştir. Ulaşmak istediği nokta kuşkusuz kapitalizmin bütünlüklü devrimci eleştirisiydi. Bu evrim içinde özellikle burjuva sosyal bilimlere ardışık olarak eleştirerek aşma yolunu tuttu. Örneğin 1840'ların ortasından itibaren Klasik Alman Felsefesi ve uzantılarının eleştirisi sürecini geride bırakmıştı. 1840'ların başında yapmaya başladığı okumalarla birlikte burjuva ekonomi politiğin eleştirisi sürecine başladı. Ancak nihai hedef sadece bir retorik olarak burjuva ekonomi politiğin eleştirisi değildi; aynı zamanda onun nesnesi olan kapitalizmin de eleştirisi ve aşılmasıydı. Dolayısıyla bu yolculuk hem kuramsal hem de siyasî bir yolculuktu. Kapital yöntemi ve kurgusuyla bu yolculuğun son noktasıdır. Bu evrim devrimci bir bilimin evrimiydi. Bu nedenle Marksolojinin Marx'ın okuyucuyla buluşması zaman almış el yazmalarından başka bir Marx ve başka bir siyasî proje çıkarma hedefi Marksizme yönelik bir reddiyedir.

Anahtar Sözcükler: Marx, Marksizm, Marksoloji, Kapital, El yazmaları.

Marxology or Marxism? In Track of *Capital*

Abstract

Marx's intellectual voyage progressed with the leaps from narrower methodological/critical frameworks to more critical/revolutionary frameworks. In this voyage, his agenda displayed a continuous expansion. The telos of this voyage was the total and revolutionary critique of capitalism. In this evolution, he consciously conducted a transcendental critique of bourgeois social sciences. For example, by the mid-1840s, he completed the critique of Classical German Philosophy and its offsprings. Beginning with his readings on the subject, he started the critique of bourgeois political economy in the first half of the 1840s. However, the rhetorical critique of bourgeois political economy was not his ultimate goal, rather it was the revolutionary critique and overthrow of the subject of the bourgeois political economy; i.e. capitalism. In this regard, this voyage was both an intellectual and a political adventure. Capital, with its methodology and design, is no doubt the final destination of this long voyage. In this respect, Marxology's aims to come up with a totally different Marx and to distill a completely different political program from the manuscripts of Marx of which publication process has been yet not completed should be accepted as an attempt at refusing Marxism as it is.

Keywords: Marx, Marxism, Marxology, Capital, Manuscripts.

Giriş

Marx'ın 1846'da yayınlanan ve Engels ile kaleme aldığı *Alman İdeolojisi* aslında yöntem olarak değil (ki mümkün değildi) ancak ilgi alanı olarak "Felsefe" ile bağlarını kopardığına defalarca şahitlik edebilir. Burada eski yol arkadaşları olan Bruno Bauer, Max Stirner ve diğerlerine yönelik acımasız eleştiriler yöneltti.¹ Daha önce *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde ise Hegel ile son kez hesaplaştı. 1847'de bu defa hedefinde aslında önceleri çokça takdir ettiği Proudhon'u *Felsefe'nin Sefaleti*'nde hedefe oturttu. Proudhon ondan yeni çıkan *Sefaletin Felsefesi* için bir eleştiri rica etmişti, o da Proudhon'u son kez, hem de köklü bir şekilde eleştirdi ve onunla işinin bittiğini ifade etti. Proudhon'un bir tarafıyla Genç Hegelcilerin de paylaştığı tutarsız, eklektik ve reformist görüşleri onun tepkisine mazhar oldular. 1847'den sonra bir daha özel bir ilgi alanı olarak Felsefeye dönmedi. Tekrarında yarar var; bu felsefî yöntem kullanmadı anlamına gelmemelidir, felsefî bir kurgu olmadan nasıl yazılabilir ki? Burada kasıt Klasik Alman Felsefesi'nin en olgun hâlini verdiği ve metafizik girdabından kurtulmayan şu soylu ve şanlı burjuva retorikine bir daha dönmediğidir. "Felsefe"yi bu anlamda terk etmişti. Neden?

Bu sorunun cevabı yazımızın konusu açısından aslî öneme sahiptir; iki nedenle. Birincisi, Marksoloji, Marx'ın el yazmalarının ve eserlerinin hermenötüğü, İslamî bilimler taksonomisine göre tefsiri üzerinde yükselen bir akım olarak Marx'ı ve eserlerini yeniden bir felsefeleştirmeye tabi tutma çabasıdır. Buradaki felsefeleştirme onu ve eserlerini tam da yukarıda sınırları çizilen coğrafyaya yeniden oturtma isteği anlamındadır. Bu çok açıktır ki Marx'ın devrimci/bilimsel *corpusuna* yönelik ciddi bir hakkaniyetsizlik olacaktır ve bertaraf edilmelidir. Bu anlamda felsefeyi neden terk ettiği yeniden ve yeniden cevaplanması gereken bir sorudur. İkincisi ise giderek iktidar perspektifinden uzaklaşan ve "iktidarsızlaşan" Batı Marksizmi ile ilgilidir. Batı Marksizminin boyutları küçümsenmeyecek bir kolu sürekli olarak Marx'ın düşünsel gelişiminin ve geride bıraktığı yazının 1840'ların ortasında bir tür kırılmaya uğradığını ve bu tarihten sonra ortaya çıkan "Olgun" Marx'ın bu tarihten önceye yerleştirilebilecek "Genç" Marx ile ciddi ve anlamlı bir tezat teşkil ettiğine inanmaktadır. Üstelik bu yargı, Batı Marksizminin içinde önemli bir akım olan bu koluna inat "Olgun" Marx'ı tercih eden Lucio Coletti ve Luis Althusser gibi yazarlar tarafından da pekiştirilmiştir. Batı Marksizminin bu cenahı, "Genç Marx"da yaratıcılık, dinamizm, felsefî tutum, bir tür kucaklayıcı demokratizm ve sivil toplumculuk görürken, "Olgun" Marx'ı lanetli bir ekonomik indirgemeciliğin, dogmatizmin, donukluğun ve yaşamdan uzaklığın simgesi hâline getirmektedir. Kuşkusuz Marx'ın bilimsel ve siyasal devrimci düşüncesinin oluşumunun tarihçesinin tutarlılığı açısından bu bakış açısının yarattığı tehdidin de savuşturulması gerekmektedir. Bu nedenle

Marx'ın "Felsefe"yi neden terk ettiğinin usturlu bir şekilde cevaplandırılması gerekmektedir.

Bu mevzua geçmeden önce yine bir belirleme yapmak gerekmektedir. Batı Marksizminin şeytanileştirdiği Sovyet Marksizminin elinden çıkanlar da dâhil olmak üzere Marksizm tarihçelerinin çoğu Marx'ın düşüncesini Fransız Ütopik Sosyalizmini/Komünizmini, Alman Felsefesini ve İngiliz Ekonomi Politliğini sentezleyerek oluşturduğunu belirtmekte. Bu iddia oldukça yersiz bir iddiadır. Sentez kimliksizliktir, sentetik bir yapı ise kimliksiz bir amalgamdır. Klasik Yunan Felsefesinden Klasik Alman Felsefesine sirayet eden kaba Hegelci diyalektik sentezi bir tür terminal aşama olarak dayatarak bir tür kimliksizleştirmeyi hedeflemektedir. Marx düşünsel evrimi boyunca eleştirerek aşmıştır, sentezleyerek bir potada eritmemiştir. Önce Genç bir Hegelci olarak Hegel'i aşmıştır, sonra Genç Hegelciliği aşmıştır.² Proudhon ile başlayan düşünsel/siyasi hesaplaşma süreci içinde (bu sürecin son halkası Bakunin ile I. Enternasyonal'de girdiği kavgadır) ütopik sosyalizm ve komünizmin her türünü aşmıştır. Son olarak 1840'ların ortasından itibaren yöntemine hayranlık duymasına rağmen burjuva ekonomi politik bilimini eleştirerek aşma sürecine girmiştir; ki bu süreç neredeyse ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Kısacası Marx sentezlemek bir yana, sürekli aşmıştır.³ Bu aşma sürecinde ilgi alanı sürekli metafizik olandan pratik olana doğru genişlemiştir. Bu anlamda pek çok başka alanla birlikte "Felsefe"yi de geride bırakmıştır.

"Felsefe"yi Aşma – Kapitalin izinde I

Özel bir araştırma gündemi ve ilgi alanı olarak "Felsefe"yi aştığı ve ardında bıraktığı konusunda nerdeyse herkes hemfikridir. Ancak asıl sorun bu aşmanın mahiyetine yüklenen anlamdır. Buna verilen farklı anlamlar üzerinde biraz durmak gerekiyor.

Jost ve Jost (2007) Marx'ın neden "Felsefe"yi bıraktığına dair beş farklı açıklama olduğunu belirtmekte: 1) *Bonn Üniversitesi felsefe bölümünde bir kürsü bulma hayalinin pek güvendiği Bruno Bauer işten atılınca gerçekleşmeyeceğini anladı. Ve küstü.* 2) *Kuramın praksiisten daha önemsiz olduğunu kavradı.* 3) *Görgül problemler felsefi değil bilimsel bir bakış açısını gerekli kıldı (yazarlara göre ortodoks sosyalist bakış açısı buna yakındır).* 4) *Yükselen proletaryanın acil sorunları hâlihazırda egemen sınıfların bakış açısından türeyen felsefeyi değil sosyalist bilimsel bir bakış açısını zorunlu kılmaktaydı.* 5) *Feuerbach zaten tüm felsefi sorunları çözmüştü. Geriye düşünülecek pek bir şey kalmamıştı.* 1. ve 5.'yi hemen eleyebiliriz. Marx'ın külliyatına ve siyasi düşüncesine yakın olan biri için bu ikisi sadece dudaklarda tebessüme yakın bir kıvrılma yaratacaktır.

2.si ise Marksizmin bir dönüştürücü bilim olarak gelişimine uygun olmayan bir yargıdır. Marx zihni yoksullaştıran bir tür püriten prakisyolojinin peşinde değildi. O değil miydi tansiyonu yüksek bir tartışma esnasında Alman işçi sınıfının yorulmak bilmeyen lideri Wilhelm Weitling'in suratına karşı "Cehalet şimdiye kadar kimseye yardım etmemiştir" diye bağırın? 3. ise, eğer "Felsefe" yukarıda sınırları çizilen meta anlatıyı tarif ediyorsa bir taraflı doğru olarak kabul edilebilir. Ancak bilimsel bakış açısı ile felsefe arasına bir set çekme amacındaysa kesinlikle doğru değildir. Marx "Felsefeyi" geride bırakmakla birlikte yeni ve devrimci bir yöneme yönelmiştir, bu yeni yöntem kuşku yoktur ki kendi başına maruf bir felsefi bakışı içermektedir. 4.ise iradî bir kararı ima etmektedir. Oysa Marx burjuva felsefesini geride bırakırken yeni bir *terrain cognitaya* girmektedir. Dolayısıyla nereye doğru yöneldiğine ilişkin bilinçli ve iradî bir karar veremezdi.

Jost ve Jost bu arada Althusser'in tutumunu özetlemektedirler. Althusser'e göre Marx 1845 civarlarında bir yerde epistemolojik bir kopuş yaşadı (Althusser, 1969). Bu epistemolojik kopuş onu tarihsel materyalizme yönlendirirken eskiyi geride bırakmaya zorunlu kıldı. Henri Lefebvre de Marx'ın felsefede içkin olarak uygunsuz ve olumsuz bir şeyler gördüğünü belirtmektedir (akt. Jost ve Jost, 2007). Ancak bu yargılarda doğru değildir. Epistemolojik kopuş tezi Marx'ın düşünsel gelişiminin bütünlüğünü kavrayamama anlamına gelmektedir. Marx aradığını bulmak için çalışma alanını genişletmiştir. Bu anlamda Hegel ile sistematik olarak en yetkin hâline ulaşmış, ancak yetkin hâliyle bile yükselen burjuvazinin eğitimli cenahının yeni dini olmaktan öteye bir rolü bulunamayacak olan "Felsefe"yi geride bırakmıştır; aşmıştır. Bu önceki düşünsel gelişiminden sonraya bir şeyler aktarmadığı anlamına gelemez. "Uygunsuzluk ve olumsuzluk gördüğü" türünden bir yargının ise herhâlde Marx'ın uğruna ömrünü harcadığı hedef (kapitalizmin devrimci eleştirisi) akılda tutulduğunda oldukça küçümseyici bir tavır olduğu anlaşılacaktır.

1920'ler ve 1930'lar tüm hayal kırıklıklarına rağmen Marksizm içi tartışmaların en canlı ve en yaratıcı olduğu dönemlerdi. Bugün üstüne kelimeler etimiz konular o dönemde daha derinlemesine tartışılmıştı. Marx'ın felsefeyi bırakması konusunda o dönemlerden bir sese, Karl Korsch'a kulak vermek gerekiyor. Karl Korsch da Engels ve Marx'ın 1840'larda artık Hegel'e sırtlarını dönmüş oldukları konusunda hemfikirdir (Korsch, 2008:35). Korsch burjuvazinin devrimciliğinin 19. Yüzyıl ortalarında sona erdiğini belirtmektedir (Korsch, 2008:43). Korsch klasik Alman felsefesinde ve özelde Hegel'de somutlaşan burjuvazinin felsefi devriminin 1840'larda sonlanmak yerine (böyle düşünen tüm burjuva düşünce tarihçilerinin inanın tersine) form ve içerik değiştirerek Marx ve Engels'in şahsında proletaryanın düşünsel devrimciliğine dönüştüğü vurgulamaktadır.

“İsmi terk etmekle felsefeyi terk edemezsiniz” (Korsch, 2008:50). Korsch’un tavrı gerçekten ilginç ve üstünde durmaya değer. Ona göre dönüşüm Marx’ın düşüncesinde kişiselleşse de aslında genel olarak felsefi düşüncenin bünyesinde gerçekleşmiştir. Marx ve Engels burjuva felsefesini sistemik olarak sonlandırmakla birlikte onu devrimci bir felsefeye dönüştürmüşlerdir. Böylece dönüştürülerek aşılın burjuva felsefesi ile proletaryanın devrimci felsefesi arasında bir tür evrim işlemiş gibi görünmektedir. Bilimsel gibi görünen bu görüş oldukça iddialıdır. Ancak evrim aynı zamanda bir tür teleolojik fatalizm içeriyor ise bu Marx’ın (olgunu, genci, fark etmez) düşünsel devrimini küçümsemek anlamına gelebilir. Yine de dikkate değer bir görüş olduğunu kaydetmek gerekiyor. Korsch’un yargılarına biraz daha göz atmak gerekmektedir.

Korsch daha baştan beri Marx’ın (ve tabii ki Engels’in) tutumunun üç karşıtlık üzerinden anlatılabileceğini belirtmektedir. 1) Alman Felsefesinin sadece pratik sonuçlarına değil tüm temel varsayımlarına karşıtlık 2) Sadece Alman Felsefesine değil onu da üreten tüm dünyaya karşıtlık 3) Bu karşıtlık sadece kuramsal değil aynı zamanda siyasi ve aktif karşıtlıktır (Korsch 2008: 74). Korsch bir dipnotta şunu ifade etmektedir: “Marx’ın [düşüncesinin kuramsal, n.b.] gelişimi şöyle özetlenebilir: Öncelikle dini felsefi olarak eleştirdi. Sonra dini ve felsefeyi politik olarak eleştirdi. En son olarak dini, felsefeyi, politikayı ve diğer tüm ideolojileri iktisadi olarak eleştirdi” (Korsch, 2008: 66, dip not 85). Marx gölgesinde yetiştiği “Felsefe”nin *Critique* geleneğini devraldı. Diğer taraftan ondaki *Critique*, Korsch’un ima ettiği gibi “siyasî” ve “aktif” karşıtlıklar üzerinden gelişti. Fakat bu Korsch için çok bireysel bir karşı çıkış gibi görünmektedir. Oysa Marx’ın siyasî serüveni bu karşıtlıkların sadece karşıtlık olmadıkları, aynı zamanda örgütlü yıkıcı bir çağrıya dönüştüklerini göstermektedir.

Bu konuda son söz olarak şunlar eklenmelidir: Marx kapitalist toplumu aşma ve onu yok etme serüveninin kültürel, siyasî ya da hukukî zeminde başlayamayacağını fark etti. Hele hele felsefi zeminden hiç başlayamazdı. Bu nedenle olsa gerek Marx felsefi olanın eleştirisinden ekonomi politiğin eleştirisine zıpladı. Bu zıplamanın kendisi bile Marksizmin sıradan “bilimci” bir bilim olmadığını kanıtıdır. Bu konuda son sözü Marx ve Engels’e bırakmak belki de yerinde olur:

“Spekülasyon bittiğinde - gerçek hayat - gerçek ve pozitif bilim başlar...Bilinç ile ilgili boş laflar biter ve gerçek bilgi onların yerini alır. Gerçeklik tanımlandığında, kendi kendine yeten felsefe varoluş ortamını kaybeder” (Marx ve Engels, 2010:37).

Marksolojiye Reddiye: Kapital'in İzinde II

Marksizm pür “bilimci” bir bilim değildir. Marx herhalde sadece haklı olmakla yetinecek biri de değildir.⁴ Marksizm devrimci/dönüştürücü bir bilimdir. Bitmeyen sosyalist aydınlanmanın kuramsal temeldir. Bütüncül bir bilimdir ve kapalı uçlu değildir. Açık uçludur ve bu anlamda hâlihazırda evrim geçirmektedir. Sadece kapitalizmin geçirdiği evrim değildir onu besleyen, sosyalistlerin ve komünistlerin mücadele stratejilerindeki değişim de katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda evrim geçiren devrimci bir bütünlüktür. Pek tabii ki kendi başına maruf bir bilim olarak geçirdiği dönüşümün tarihçesi önemlidir. Ancak bu tarihin bir bölümünü diğerinin karşısına çıkarmak ve “öz” ve “hakikî” Marx’ı aramak ve sırf bu amaçla kayıp metinlerin peşine düşmek olsa olsa Marksizme tamamıyla yabancı bir skolastisizmin peşine düşmektir.

Marksoloji bir tür skolastisizme dönüşmüştür. Öncelikle “Marksoloji” ile neyi kastettiğimiz açıklayalım. Marksoloji son moda hâliyle sadece Marx külliyyatını analiz etmeyi görev edinen bir uzmanlık alanı olmaktan çıkmıştır. Bugün Marksoloji, Marksizmi sıradan bir “iktisat”, sıradan bir “sosyoloji”, sıradan bir “felsefe” okuluna dönüştürmeyi amaçlayan, açıkçası onu içeriğinden soyundurup sıradan pür bir bilime dönüştürme projesidir. Marksoloji çok yeni de değildir aslında, Marksizmin iç çatışmaları sırasında ortaya çıkan bir reflekstir. Bugünlerde bir tür bilime dönüşme çabası içindedir.

Sorun nedir? Sorun aslında Marx’ın miras olarak bıraktığı yazının gerçekte neyi ima ettiğinin nasıl teşhis edileceğine ilişkin değildir. Marksizm bir bilim olarak Marx’danbu yana çok yol kat etmiştir. Hâlâ eksiktir, tam olması da olanaksızdır. Ancak onu yaratan, ona emek verenler bu uğurda sadece sayfalarca kağıt tüketmediler, hayatları, umutları, umutsuzlukları ve yılları tükettiler. Marksoloji tüm bu mirasın reddiyesidir. Reddiyenin acilen reddedilmesi gerekir.

Hadi sorunu gerçek içeriğinden, yani Marksologların siyasi amaçlarından soyutlayalım ve onların hazırladığı alana girelim. Sorunun gerçekten gizlenen ve sansürlenmiş İnciller türünden bir sorun olduğunu varsayalım. Bizden gizlenen, sadece onun el yazmalarına ve halka açılmayan eserlerine sahip otoritelerin aşına olduğu bir “öz” ve “hakikî” Marx olduğunu düşünelim. Bir tür “Kutsal Kâse” arayışına dönüşmüş bu arayışın sahipleri için sorun nerede başlamakta ve nereye kadar uzanmaktadır? Cevabı onların yarattığı araştırma gündemi içinde arayalım.

Sorun iki boyutludur. Birincisi Marx’ın hayatı süresince basımına şahit olduğu eserlerini hazırlarken ürettiği el yazmalarının bazıları orijinal basımdan daha

derinlikli ve zengin analizler içeriyor olabilirlerdi. İkincisi ise Marx'ın ölümünden sonra Engels, Kautsky ve diğerlerinin editörlüğünde hazırlanan eserleri "öz" ve "hakiki" Marx'ı yansıtmayacak kadar çarpıtılmış olabilirlerdi. Marx'ın eserleri bu iki sorunun çizdiği yarılma hattı etrafında kümelenebilirler. Birinci sorunun tarif ettiği eserler arasında *1844 El Yazmaları*, *Alman İdeolojisi*, *Felsefenin Sefaleti*, *Ücret, Fiyat ve Kâr*, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *Komünist Manifesto* ve konumuz açısından en önemlisi *Kapital I. Cilt* girmektedir. Aslında sorunun asıl teması sonuncusudur. İkinci soru ise *Kapital*'in II. ve III. Ciltlerini kastetmektedir.

Peki ama kayıp metinlerin ve el yazmaların hikâyesi nedir? Büyük devrimcinin bedeni Highgate Mezarlığı'nda defnedilince tüm el yazmaları Engels'e miras kaldı. O da Alman Sosyal Demokrat Partisi'ni (SDP) el yazmalarının hamisi olarak ilan etti. Engels ölünce el yazmaları Marx'ın hayattaki kızlarına miras kaldı. Önce Eleanor sonra da Laura muhafızlık görevini üstlendiler. Laura vefat edince SDP, el yazmalarının büyük bir bölümünü Berlin'e getirerek arşivlerdi. Ancak 1933'de Hitler iktidara geldi ve 1934'de tüm muhalefet partilerini yasakladı. SDP arşivleri Hollanda'ya nakledildi. Marx'ın el yazmaları burada bir sigorta şirketine devredildi, o da el yazmalarını Uluslararası Sosyal Tarih Araştırma Enstitüsü'ne (IISG) devretti. Bundan önce, 1910 yılında Avusturyalı Marksistlerden oluşan bir grup Viyana'da bir araya geldi ve Marx'ın toplu eserlerini basmaya karar verdi. Ancak proje hayata geçirilemedi. Bu toplantıya David Ryazanov da katıldı. Ryazanov Bolşevik Devrimi'nden sonra Moskova'da kurulan Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün başına geçirildi. El yazmalarından haberdar olan Ryazanov SDP ile iletişime geçerek onlara erişim izni aldı. Uzun bir çaba ile onları kopyalamaya başladı ve tarihsel kronolojiye uymayan bir dizin içinde Marx'ın (ve Engels'in) toplu eserlerini basmaya başladı. Böylece Marx-Engels Gesamtausgabe I (MEGA) çıktı. Ancak Ryazanov'un çabası 12 cilt ile sınırlı kaldı (oysa Ryazanov 42 cilt tasarlamıştı) çünkü Ryazanov 1930'ların başında tasfiye edildi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü'ne paralel olarak Demokratik Almanya Berlin'de de bir Marksizm-Leninizm Enstitüsü kuruldu. Bu ikisi 1975 yılında Hollanda'daki IISG ile iletişime geçerek MEGA²'yi çıkarmaya başladılar. Aynı yıl Moskova'da kurulmuş olan ve daha çok İngilizce yayın yapan Progress Publishers, Londra'da Lawrence & Wishart ve New York'da International Publishers ile birlikte Marx/Engels Collected Works (MECW)'in basımına başladı. Bu sonuncusunun 2004'e kadar planlanan 50 cildi basıldı.⁵ MEGA²'nin basımı ise Sovyet Sosyalizminin çözülüşü ile birlikte aksadı. Çözülüşten sonra Berlin ve Moskova'daki enstitüler IISG ile yeniden iletişime geçerek basımı sürdüremeyeceklerini belirttiler ve yardım istediler. Böylece Berlin'den ve Moskova'dan birer ekip, IISG, Friedrich Ebert Vakfı'nın desteklediği Karl Marx Evi ve bağımsız araştırmacılardan oluşan ekip çalışmaya

başladı. Şu ana kadar planlanan 114 cildin 65'i basılmış durumdadır.⁶

El yazmalarının hikâyesi gerçekten inişli çıkışlıdır.⁷ Tümünün basımı henüz tamamlanmış da değildir. Kuşkusuz bu konuda emek harcayanlar Marksizmin tarihi ve arkeolojisi açısından önemli ve onurlu bir iş yapmaktadırlar. Üstelik ortaya çıkarılan hazine kuşkusuz Marksizmin kuramsal gövdesini güçlendirecektir.

Bu hikâyeden sonra Marksoloji'nin asıl savunma mevziine yönelmek gerekmektedir; yani *Kapital I. Cilt*'in orijinalinden (1867'deki ilk Almanca baskı) farklılıklar içeren taslaklarına. Gerçekten kaç taslak vardır? Burada sözü skolastik Marksolojinin yeni gözdelelerinden Enrique Dussel'e bırakalım. Dussel Marx'ın orijinali dâhil dört taslağının bulunduğunu belirtmektedir: 1) 1857-58 taslağı: *Grundrisse* ya da Rosdolsky'nin deyimiyle "Kabataslak" (Rosdolsky, 1977) bu el yazmalarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. 2) 1861-1863 el yazmaları: Bu el yazmaları 23 defterden oluşmaktaydı ve bu defterlerden 6.-15.'sinden Karl Kautsky *Artı-Değer Kuramları*'nı oluşturdu (Mandel, 1990: 26). 3) 1863-1865 el yazmaları: Bu el yazmaları içinde *Kapital I. Cilt*'in taslağının yanında Engels'in daha sonra *Kapital*'in II. ve III. ciltlerini hazırlayacağı malzeme de vardı. 4) 1866 ve sonraki tarihli el yazmaları: *Kapital I. Cilt*'in basılan hâli bunların içindedir (Dussel, 2001). Burada birbiriyle bağlantılı üç soru hemen gün yüzüne çıkmaktadır. Öncelikle Marx neden bir taslaktan diğerine geçti? İkincisi bu taslaklar hangi plana göre kaleme alındı? Ve son olarak 1866 el yazmasının basılabilecek taslak olduğuna neden karar verdi? Bu soruların üçüne verilecek cevaplar bir bütün olarak sadece olaydaki gizemi çözmemize yol açmayacaktır, aynı zamanda Marksoloji ile Marksizm arasındaki temel farkı da tanımlamamıza el verecektir.

İkinci soru en çok tartışılan sorulardan biridir. Pek çok Marksolog konunun üzerine eğilmiştir ancak bu konuda en gelişkin örneği seçmek yöntemsel olarak gereklidir. Roman Rosdolsky⁸ (ve diğerleri) *Kapital I. Cilt* için temelde iki plan olduğunu belirtmektedir (Rosdolsky, 1977). Gerçi Rosdolsky bu ikisi arasında birincisine küçük değişiklikler getiren daha bir düzine plan olduğunu da belirtmektedir ancak bunlar çok da önemli değildir. Bu planlardan ilki 1857 tarihlidir ve bu plan üstünden "Kabataslak" *Grundrisse*'yi oluşturacak el yazmaları kaleme alınmıştır. Diğeri ise 1865 tarihlidir. İki plan aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Marx'ın Kapital için 1857 ve 1865 Planları

1857 Planı	1865 Planı
I. SERMAYE ÜZERİNE KİTAP	KİTAP I: SERMAYENİN ÜRETİM SÜRECİ
a) Genel Olarak Sermaye	KİTAP II: SERMAYENİN DOLAŞIM SÜRECİ
1. Sermayenin Üretim Süreci	KİTAP III: SERMAYE SÜRECİNİN TÜM GÖRÜNÜMLERİ
2. Sermayenin Dolaşım Süreci	KİTAP IV: KURAMIN TARİHİ
3. Kâr ve Faiz	
b) Rekabet	
c) Kredi Sistemi	
d) Hisse senedi sermayesi	
II. TOPRAK MÜLKİYETİ ÜZERİNE KİTAP	
III. ÜCRETLİ EMEK ÜZERİNE KİTAP	
IV. DEVLET ÜZERİNE KİTAP	
V. DIŞ TİCARET ÜZERİNE KİTAP	
VI. DÜNYA PAZARI VE KRİZLER ÜZERİNE KİTAP	

Kaynak: Rosdolsky, 1977: 12-13.

Görüldüğü gibi 1857 planı altı kitap öngörürken 1865 planı dört kitap tasarlamaktadır. İkinci planda devlet, dış ticaret, dünya pazarı ve kriz kitapları yoktur. Rosdolsky'e göre 1857 planındaki I.a.1 1865 planındaki birinci kitaba (*Kapital I. Cilt*) yerleştirilmiştir. I.a.3, I.b, I.c ve I.d ise 1865 planındaki üçüncü kitaba (*Kapital III. Cilt*) taşınmıştır. Diğer taraftan 1857 planındaki I.a.2 ise 1865 planındaki ikinci kitabın (*Kapital II. Cilt*) ana malzemesini teşkil etmiştir. 1857 planındaki II (Toprak Mülkiyeti üzerine kitap) 1865 planında üçüncü kitabın konusu olmuştur. Son olarak 1857 planında III. Kitap olarak tasarlanan "Ücretli Emek Üzerine Kitap" için malzeme 1865 planında birinci kitapta yer almıştır. Sıkıcı olsa da detaylarıyla anlatmak zorunda kaldık. Şimdi soruyu bir kez daha soralım; Marx neden 1857 planından vazgeçti? Rosdolsky'nin Marksolojiyi besleyen ve pek de ikna edici cevabına geçmeden önce onun görüşlerini reddettiği iki başka yazarın görüşlerini özetlemekte fayda var: Henryk Grossman'a göre Marx 1865'te orijinal planın (1857) dikte ettiği kurgunun ötesine geçmeden öze ilişkin bir eleştiri yapamayacağını keşfetti. Behrens'e göre ise orijinal plan aslında eleştirdiği vulgar burjuva iktisat kitaplarının planlarıyla aynıydı (ki gerçekten öyleydi) (aktaran Rosdolsky, 1977: 23-24). Her ikisi de, Rosdolsky'e göre, "dışsal mekanistik" bir bakış açısına sahiptiler (Rosdolsky, 1977: 24). Rosdolsky'nin kendi açıklaması çok da ikna edici değildir. Ona göre orijinal plan endüstriyel sermayenin genel olarak üretimi ve çevriminin analizine hizmet

etti. Marx Ücretli Emek ve Toprak Mülkiyeti konusunda ayrı ayrı kitap yazmayı hedeflemek yerine birincisini *Kapital*'in birinci cildi olacak yapının, ikincisini de *Kapital III. Cilt*'inin sonlarına yerleştiren ikinci plan daha geniş bir sermaye anlatısı için elverişli oldu; ki aslında birincisinden çok radikal bir kopuşu da ifade etmemekteydi. Hatta 1857 planı orijinal plan olmayı sürdürdü (Rosdolsky, 1974). Gerçekten öyle miydi? Rosdolsky orijinal planda analiz yönteminin tamamlandığını ancak sunum tekniği açısından planın yeniden düzenlenmesi gerektiğini ima etmektedir (Rabinach, 1974).

Böyle olduğunu düşünmüyoruz. 1857 planına baktığınızda Behrens'in nerdeyse bir vulgar burjuva iktisat kitabının planını yansıttığı eleştirisinin haklılık payı olduğunu anlarsınız. Ancak sorun bunun ötesindeydi. Bu plana uygun olarak 1857-1858 el yazmalarına Marx "genel olarak üretim" kategorisiyle başlamıştı. Daha sonra bunun kapitalizmin tarihselliğini anlatmak için oldukça yetersiz bir kategori olduğunu fark ederek daha el yazmalarında kavramı bir kenara bırakmıştı (Marx, 1993). Böylece verimsiz bir kavramı aşmış ve terk etmişti. Marx aşarak/terk ederek ilerlemekteydi. 1857 planında sermaye, ücretli emek ve toprak mülkiyeti için ayrı ayrı kitaplar öngörülmüştü. Tahminen 1857 el yazmalarına başlarken Marx bu sırayı takip etmeyi planlamıştı. Ancak sermayenin basit bir üretim faktörü (tıpkı ücretli emek ve toprak gibi) olmaktan öte kapitalizme benliğini ve temel dinamiğini veren kapsayıcı toplumsal bir ilişki olduğunu anladığında bu ayrımın sorunlu olduğunu kavradı. Hem ücretli emek hem de toprak mülkiyeti kapitalizmde sermaye döngüsü içinde anlamlandırılması gereken kategorilerdir; onun dışında değil. Nitekim 1865 planının getirdiği değişiklik tam da bunun kavrandığını göstermektedir. Sermaye birikimi değerlendirme süreci içinde emek gücünü massederek ücretli emeğe kapitalizme has ontolojisini verir. Aynı şey artı-değerin paylaşılmasından payına düşeni alan ve artık kapitalizme uygun bir tarzda ortaya çıkan toprak mülkiyeti için de geçerlidir. Genel olarak sermaye birikiminin dışında ücretli emek ve toprak mülkiyeti analizleri herhâlde Marx'ın devrimci/dönüştürücü eleştirel biliminin gelişimi içinde anlamsız hâle geldiler. Böylece Marx 1865 planını uygulamaya koydu. Bu nedenle bu yeni planda ücretli emek analizini *Kapital*'in birinci cildine, toprak mülkiyetinin kapitalistik formunun analizini ise üçüncü cildine yerleştirdi. Bu konuda çok net idi. Bu da *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri için malzemeyi 1865'e kadar yazıp bitirmiş olmasından beli değil midir?

Başta dönelim; *Kapital I. Cilt* için dört farklı taslak vardır; 1857-1858, 1861-1863, 1863-65 ve çoğu 1866 tarihli olmak üzere bu yıldan ölümüne kadar devam ettirdiği el yazmaları. Bunlardan ilki *Grundrisse* ile birlikte tamamıyla basılmıştır. İkincisinin 23 defterinin sadece 10 defteri *Artı-Değer Kuramları* için kullanıldı. Tamamı MECW'in 33.-35. Ciltleri olarak 1989 ile 1991 arasında basıldı. 1864-

65 el yazmalarının ise yine tamamı MEGA² bünyesinde basıldı. Bu el yazmaları İngilizceye de çevrildi (Marx, 2015). Dolayısıyla gizli el yazması kalmadı. Bu durum Marksist külliyatı ciddi anlamda geliştirecektir kuşkusuz. Görünen o ki Marksolojii de geliştirmektedir. Dussel el yazmalarının “öz” ve “hakiki” Marx’ın yayınlanmasını dogmatizasyona uğramış eski Marx’dan kurtulması olarak görmektedir (Dussel, 2001a). Sovyet Sosyalizminin çözülmesi bu anlamda hayırlı olmuştur. Diğer taraftan *Grundrisse* üzerine derleyici bir kitap yazan ve ekspertiz alanı da *Grundrisse* olan Marcelo Musto “Marx geri döndü” diye sevinç çılgınlıkları atmaktadır (Musto, 2010). Sevinç çılgınlıklarını bir kenara bırakarak Marksolojinin el yazmalarının yayınlanmasıyla birlikte ortaya attığı bazı görüşler üzerinde durmanın vakti geldi.

Devrimci Bilimin Oluşumunda Eski Mevzileri Terketme Refleksi (Grundrisse, 1861-63 ve 1864-65 El Yazmaları): Kapital’in İzinde III

Burada el yazmalarının ortaya çıkışı ile birlikte Marksolojinin ortaya attığı bazı tezler eleştirilecektir. Bunun ilk adımı kuşkusuz “DasGrundrisse” problemidir. Rosdolsky’nin kitabının Almanca basıldığı yıl olan 1968 ile *Grundrisse*’nin İngilizce basımının yapıldığı 1975 yılları bu sorunun ortaya çıkmasında önemli dönemeçlerdir. Rosdolsky orijinal planın 1857 planı olduğunu belirttikten sonra *Grundrisse* ile analiz yöntemi sorununun, *Kapital I. Cilt* ile sunum yöntemi sorunlarının aşıldığını vurguladı. Böylece *Kapital I. Cilt*’e kalan sadece doğru sunum yöntemini serimlemek oldu, analiz yönteminin keşfi şerefine ise *Grundrisse* nail oldu. Rosdolsky farkında mıydı bilinmez ama bir *Grundrisse-Kapital* karşıtlığını yazına yerleştirdi. Böylece Marksoloji için ilk mevziyi yaratmış oldu.

Marx’ın düşüncesinin evrim geçiren devrimci bir bütünlük olduğu vurgulanmıştı. Marx her seferinde geri bir mevziyeterketti; daha gelişkin olanına ulaşmak için. “Felsefeyi” terkettiği gibi 1857 yılındaki geri mevziyi de terketti. Bu belirleme *Grundrisse*’yi değersizleştirme amacını taşımamaktadır. Sadece onu Marx’ın biliminin gelişiminde hakettiği yere oturtmak amacını gütmektedir. Geçerken vurgulayalım, kapitalizm-öncesi üretim tarzları, dünya pazarı ve dış ticaret hakkındaki yorumlar ve daha başka pek çok zenginleştirici unsur *Grundrisse*’nin oldukça zengin bir eser olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak *Grundrisse* her şeye rağmen gelişim aşamasındaki devrimci bir bilimin zorunlu aşaması olmaktan başka bir şey değildir. Bu anlamda *Grundrisse*’nin 1975 tarihli İngilizce çevirisini yapan Martin Nicolaus’un yargısı son derece doğrudur. Nicolaus *Grundrisse*’nin bazı bölümleri itibarıyla okuması ve takip etmesi zor bir metin olduğu konusunda ısrarcıdır. Öte yandan haklı bir şekilde aslında *Kapital*’e giden yolda Marx’ın zihninin nasıl çalıştığını (ve nereye doğru evrim geçirdiğini) göstermesi açısından

çok önemli bir metin olduğunun altını çiziyor (Nicolaus, 1993: 25). Başka bir yerde ise *Grundrisse* lehine yazılabilecek olguların altını çizmektedir. Nicolaus *Grundrisse*'nin Marx'ın düşünsel ve yazınsal evriminin "Genç" Marx-"Olgun" Marx tarzında dikotomize edilmesinin saçmalığını gösterdiğini belirtmektedir. Kullanılan dil bakımından da *Grundrisse*'nin, *Kapital*'de kullanılan ve bazen akıl karıştırıcı olan dilden azade olduğunu ekliyor (Nicolaus, 1968).⁹ Ancak genel olarak Nicolaus'un *Grundrisse*'yi *Kapital I. Cilt*'in kurgusuna ve yöntemine göre daha geri bir adım saydığı kesindir. Nicolaus ayrıca *Grundrisse*'nin Hegelci tonalitesinden de rahatsızdır.

Grundrisse'nin basımıyla birlikte başlayan tartışma garip görünümde sürmektedir. Örneğin Negri ve ekibi *Grundrisse-Kapital* karşıtlığını iyice abartmışlardır. Negri *Kapital*'in bitmemişliğine inat *Grundrisse*'nin bitmiş ve kendine yeter bir eser olduğunu belirtmektedir. Burada durmayan Negri *Grundrisse*'nin devrimci, *Kapital*'in ise tutucu olduğunu ekleyivermektedir. Ayrıca *Grundrisse*'nin emek ile ilgili vargıları ve yargıları daha yaşamsalken, *Kapital*'de emek "soyut" emek kategorisi içinde yaşamsallığından arındırılarak donuk bir metafizik alana havale edilmiştir. *Kapital*'de kol emeği bir tür tapınma unsuruna dönüştürülürken, yaşayan bir emek tasviri yapan *Grundrisse*'de bilişsel emek kategorisine ayrı bir yer verilmiştir (Negri,1991). Bu görüşü eleştirmek nafiye olacağı için sadece belirtip geçelim ve *Grundrisse*'nin önemli ve zengin bir ara uğrak olduğunu belirterek devam edelim. Ara uğraktır; işlevini görmüş ve daha derinlere inebilmek için terkedilmiştir.

Bu son görüşü Jacques Bidet'in yetkin eseri *Exploring Marx's Capital*'den yararlanarak derinleştirebiliriz (Bidet, 2007).¹⁰ Bidet ilginç bir şekilde tüm sorunu bir sunum yöntemi sorunu düzeyinde ele almaktadır. Ancak çıkarımları bizim yargılarımızı destekler niteliktedir. Örneğin sermayenin analizine başlangıç noktasının Marx'ı çok meşgul ettiğini vurguluyor (2007 :133). Başlangıç noktası neden önemlidir? Çünkü başlangıç noktası üste kurulacak yapıyı belirliyor. Çeşitli başlangıç noktaları genel olarak sermayenin soyut/somut analizine ulaştırma konusunda başarısız olunca ortaya birden fazla taslak çıkıyor. Bir taslaktan diğerine aradığı başlangıç noktasına ve yöneme yaklaştığını ima etmektedir Bidet. *Grundrisse* ile *Kapital* arasındaki radikal farklardan biri tam da bu başlangıç noktası sorunsalına verdikleri cevaptan kaynaklanıyor. *Grundrisse* para analizi ile başlamaktadır, bu analizin içinde bir yerlerde genelleşmiş meta üretimi analizi vardır, ancak sadece paraya arkaplan olarak kalıyor. Bu durumda *Grundrisse* paranın sermayeye dönüşüm momentini açıklamaktan aciz kalmaktadır. Oysa *Kapital* genelleşmiş meta üretimi ve metanın değeri ile başlar analize. Hegelci lanetin aksine öz ile başlayarak sonra görüngüye (kullanım değeri ve mübadele değeri) geçer. Meta analizinin anlatıldığı birinci bölümün üçüncü kısmında

mübadele değeri ve dolayısıyla evrensel değişim değeri olarak para analiz edilir. Bu noktadan sonra paranın sermayeye dönüşümünün anlatılması çok kolaylaşır. Bidet özellikle kitabın 6. ve 7. Bölümlerinde *Grundrisse*'den *Kapital*'e Marx'ın yolculuğunu belirleyen uygun sunum tarzı arayışının öyküsünü anlatmaktadır. Bidet özetle bu yolculukta birbiri ardına geride bırakılan taslakların (*Grundrisse* de dâhil) temel başarısızlığının yöntemsel akışları içinde genel olarak sermayenin doğumunu açıklama konusundaki yetersizlikleri olduğunu belirtmektedir (Bidet, 2007). Marx bu nedenle hepsini terk etmiş ve aşmıştır. Marx sıradan bir bilimci değildir, Arşimetvari bir toplumsal kaldıraç arayan devrimcidir.

Gelelim 1861-1863 el yazmalarına. Bunların yayınlanması en az *Grundrisse*'nin yayınlanması kadar coşku yaratmıştır. Örneğin bu el yazmaları ile ilgili kitap ve makalelere imza atan Dussel bu ve sonraki el yazmalarının da gösterdiği gibi Marx, Hegel'i terketmek bir yana giderek daha da Hegelci oluvermiştir yorumunu yapmıştır (Dussel, 2001b). 23 defterin ilk beşi *Kapital I. Cilt*'in taslağı olarak tasarlandı. Belirtili, 6. Defter ile 15. Defter arasındaki defterler burjuva ekonomi politiğin eleştirisine ayrıldı ve daha sonara *Artı-Değer Kuramları* hâline geldiler. 16. ve 19. Defter arasını daha sonra *Kapital*'in üçüncü cildinde kullanacağı materyale ayırdı. 20. ve 23. Defterler arasında ise *Kapital I. Cilt*'in taslağına geri döndü. Bu el yazmaları onu genel olarak sermaye kuramı ile ilgili olarak ulaşmak istediği yere ulaştırma konusunda başarısız oldular.¹¹ Marx'ın düşüncesi henüz geliyordu (Marksolojinin daha baştan mutlak gerçeği bilen peygambervari Marx'ına tezat bir şekilde hem de). Bu nedenle *Kapital I. Cilt*'in basılacak taslağı olarak bu taslağı tercih etmedi. Altını çizerek belirtelim, tercih etmeyen Marx'ın kendisidir çünkü Almanca I. baskı yayınlandığında hayattaydı (dolayısıyla yemin olsun, tarih şahittir bu defa Engels'in hiçbir kabahati yoktu).

Bu bölümü sonlandırırken bir ara sonuç eklemek gerekiyor. Marx 1857-58 el yazmalarına başlarken ekonomi politiğin kapsamlı bir eleştirisini yapmak amacıyla yola çıktı ve bir plan belirledi. Sonra bu plana bağlı olarak bir el yazması yığını üretti. Hata bu el yazmalarına giriş olsun diye bir de metin ortaya çıkardı: *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (Marx, 1859). Bu giriş metninin giriş bölümü pek ünlüdür ve pek çok tartışmanın konusudur. Bu kitaba yazdığı ünlü "Giriş"te 1857 planına bağlı kalacağını ifade etti. Ancak pek çok nedenden dolayı çalışmaya devam edemedi. Konunun üstüne ancak 1861 yılında yeniden eğilebilme şansını yakaladı. 1861 ile 1863 arasında hacimleri oldukça büyük 23 defter doldurdu. Ancak hâlâ bir terslik vardı. "Felsefe"yi, bu güdük burjuva retoriğini, kapitalizmin devrimci eleştirisine izin vermediği için terketmişti. 1861-1863 defterlerini yazmayı bitirdiğinde elinde olan açıkçası burjuva ekonomi politiğinin en kapsamlı eleştirisi idi; ancak henüz sadece burjuva ekonomi politiğinin eleştirisiydi. Peki ya bu ideolojik bakış açısının nesnesi,

nesnel kapitalizmin eleştirisi? Sorun sadece materyalin nasıl sunulacağı değildi. Marx sadece bilim adamı değildi; Marx devrimciydi. Kapitalizmin devrimci eleştirisi nesnenin kendisinin de eleştirisini gerekli kılıyordu. Marx 1861-63 elyazmalarını da terketti. Hatta 1863-65 el yazmalarını da terketti. Sonunda 1866'da istediğine ulaştı. Ortaya çıkan metin pür soyut düzeyde bir ekonomi politik eleştirisi olmanın ötesindeydi. Engels ve diğer dostlarının sağladığı görgül materyal ile mimarisi zenginleşmiş, soyut olan ile somut olan arasındaki yapısal ve organik bağları olgunlaştırmış, sunum tekniğini olabilecek en iyi hâline getirmiş bir eserdi. Bu hâliyle eser hem içeriğiyle, hem sunum tekniğiyle ve hatta yöntemiyle bir devrim yaratmıştı.

Devrimci Bilimin Başlangıcı: *Kapital I. Cilt*

Kapital I. Cilt Marx'ın terketme/aşma sürecinin son noktasıdır. Aşağıda sunulan yapısal özellikleri onu hem Marx'ın külliyatı içinde hem de düşünce tarihinde benzersiz kılmaktadır. Bu özellikler aynı zamanda Marksolojinin temel tezlerinin aslında temelsiz olduğunu da göstermeye yetecektir.

- 1) Yazılmış olan hiç bir eser hem söylemi (burjuva ekonomi politiği) hem de söylemin nesnesini (kapitalizmi) eşanlı bütünleşik ve sistemik bir eleştiriye tutma konusunda *Kapital I. Cilt* kadar maharetli değildir. Bu anlamda kuram-olgu gerilimini aşmış ve yepyeni bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntem kuramın eleştirisi ile olgunun eleştirisi arasına başka eserlerden aşına olduğumuz Çin Seddini çekmemiştir. Böylece aynı anda hem devrimci (kapitalizme yönelik yıkıcı eleştiri) hem de eleştirel olmuştur.¹²
- 2) *Kapital*'de yöntem üzerine yazılmış pek çok monografi onun yöntemini tanımlarken soyut ile somut arasında sık gidiş-gelişlerin altını çizmiştir. Oysa Marx'ın, ve tabii ki *Kapital*'in dehası bunun ötesindedir. *Kapital*'de soyut ve somut Scylla ile Charybdis gibi ayrı değildir; soyut-somut birliği hem nesnel hem de kavramsaldır. Kavram *Kapital*'de hem soyuttur hem de somut (Gayrimaddî ve aynı zamanda nesnel). Örneğin "soyut emek" hem soyuttur (değeri belirlemede kullanılan soyut araç) hem de somut (aynı metanın farklı üretimlerinde harcanan farklı emek zamanlarından ortaya çıkan toplumsal ortalama). Örneğin "genel olarak sermaye"¹³ hem soyuttur (bir toplumsal ilişkiyi anlamlandıran araç) hem de somut (bir ekonomik yapıda tekil sermayelerin oluşturduğu bütünlük). Bu özelliğe sahip başka bir eser yazılmış mıdır?
- 3) *Kapital*'de kavramsal dizin Dussel'in (2001b) belirttiğinin aksine

Hegelci diyalektik bir mantığı takip etmez. Alex Callinicos çok yerinde bir şekilde *Kapital*'de yeni bir kavramın devreye sokulması sürecinin tümevarımcı olmadığını belirtmiştir (Callinicos,2009: 32). Kısacası kapitalizmin kuramsal/nesnel bütünleşik eleştirisi genişletilirken bir aşamada gerekli olan kavram bir önceki aşamadan mantıksal olarak türetilmez, dışarıdan (nesnel olandan süzülerek) enjekte edilir. Örneğin pek çok Marksoloğun “nereden çıktı” diye baktıkları, Marksizmi bir tür güdük yapısalcılığa indirgemeye ve tarihselliğinden arındırmaya çalışan Althussercileri irrite eden şu meşhur 8. Bölüm, yani “İlkel Birikim” bölümüne bir bakalım. Gerçekten bir anda nereden çıkmış olabilir? Ya da parça başına ücretin anlatıldığı 21. Kısım? Tüm bunlara inat hâlâ Marx'ın Hegelciliğinden söz edebilir miyiz?

- 4) Almanca birinci baskıya yazdığı önsözde Marx neden meta ile başladığını anlatmıştır (Marx, 1990: I. Baskıya Önsöz). Meta kapitalist toplumun hem en görünür ve en küçük evreni hem de aslında en soyut unsurudur. Soyut/somut birliği bir kere daha kurulmuştur. Sadece sunum tekniği sorunlarını çözmek değildir amaç. Önce en görünür fakat en soyut olan ile başlanırsa öz ile görünüş arasında burjuva aklının bir türlü çözemediği ikilem kolayca aşılacaktır. Meta ile başlanmazsa emek gücünün özel bir meta olması, emek gücünün kullanım değerinin sermayenin öz-değerlenmesine hizmet ettiği, sermayenin ilk formu (para-meta) türünden gizler kesinlikle aydınlatılmayacaktır. Bu nedenle *Kapital I. Cilt* hem *Grundrisse*'den, hem *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'dan hem de diğer taslaklardan daha gelişkindir.

Kapital tüm bu nedenlerle sıradan bir bilim kitabı değildir. Farklı taslaklar arasından sırf sunum tekniği daha iyi diye seçilmiş bir eser de değildir. Hegelci değildir (Hegel'den izler taşısaya bile). Yunan felsefesinden gelen ve Hegel'in sistematik bir içerik verdiği şu ünlü akıl kırıcı tez-antitez-sentez üçlemesini diyalektik olarak adlandırırıyorsa diyalektik hiç değildir. Bu nedenle Marksolojinin bir kanadının sahiplendiği “Yeni Diyalektik” bakış açısı da bir tür falsifikasyona yol açmaktadır.

Kapital yine de tam değildir, eksiklikleri pek tabii ki vardır. Ancak bunlar Marksolojinin ima ettiği eksikliklerden çok farklıdır. Marx devrimci eleştirel bir bilim yaratı. Hiçbir zaman onu tamamladığını ima etmedi. Devrimci eleştirel bir bilim açık uçludur, nesnel ve kuramsal yeni mücadelelerle zenginleşir.

Sonnotlar

¹ Bu işe aslında *Kutsal Aile*'de tek başına başlamıştı zaten.

² Marx'ın "Felsefeyi bırakma" serüveni hakkında bir kitap yazan Daniel Brudney haklı olarak Marx (ve Feuerbach'ın) karşı çıktığı, felsefinin insanın yetkinleşmesi ve özgürleşmesini bir tür entelektüel/manevî ve ussal bir macera olarak gören bakış açısı olduğunu belirtmektedir (Brudney, 1998:7). Ancak Brudney'in kitabı pek çok açıdan ilginçtir. Örneğin, o da "Olgun" Marx'da bir tür dogmatizmi görmektedir. Bu dogmatizm doğal olarak daha dogmatik ve kaba Marksizm-Leninizme evrilmiştir.

³ Bu durum sosyal bilimlerin tarihine de kaydedilmiştir. Örneğin bazı iktisadi düşünce tarihçileri Marx'ın klasik ekonomi politiğin sonunu işaret ettiğini belirtmektedirler. Eksiktir; sonunu değil aşıldığını ifade etmektedir.

⁴ Haklılığı pek çok kez kanıtlanmış bir düşünce akımının kurucu babası olmak belki başkalarına yetecek ancak ona yetmeyecekti kuşkusuz. Haklılığı hakkında çok estetik ve yerinde bir sunum için bkz. Eagleton, 2011.

⁵ MEGA² ile MECW'i karşılaştıran Wendling MECW'in daha dikkatsiz ve dağınık bir toplama olduğunu ima ederken MEGA²'nin tarihsel-eleştirel bir toplama olarak olağanüstü titizlik içerdiğini vurgulamaktadır. Ancak satır aralarında bu "kayıma"nın başkaca nedenleri olduğu anlaşılmaktadır. MEGA²'nin yayınlanan 65 cildinden pek çoğu Sovyet Sosyalizminin yıkılışından ve hatta 1993 yılından sonra yayınlanmıştır. Dolayısıyla bu ciltlerin düzenlenmesinde "Stalinist" Sovyet Bürokrasisinin etkisi olamamıştır. Oysa MECW'i yayınlayan ProgressPublishers ve ona eşlik eden İngiltere ve ABD'ndeki yayınevleri SBKP'nin resmi yayın organları gibi çalışmaktaydılar (Wendling, 2005). Kabul etmemiz gerekir; Anti-Sovyetizm Batı Marksizminin dimağını zehirleyen bir unsura dönüşmüştür.

⁶ Bu hikâyenin büyük bir bölümü MEGA² ekibinde görevli JürgenRohjahn'ın "Publishing Marxand Engels after 1989: TheFate of MEGA" başlıklı yazısından özetlenerek aktarılmıştır (Rojahn, 1998).

⁷ Rohjahn, Marcelo Musto'nun Grundrisse üzerine kitabından ilginç bir anekdotu aktarmaktadır. 1930'larda SDP arşivleri Hollanda'ya nakledildiğinde Marx'ın 1857-58 el yazmaları (ki *Grundrisse* bu el yazmalarından üretilmiştir) ve 1861-63 el yazmaları (*Kapital / Cilt*'in ikinci taslağını da kapsamaktadır) nakledilen el yazmalarının içinden çıkmadı. Oysa orada olmaları gerekiyordu. Gizem 1990'da Moskova arşivleri açıldığında çözüldü. 1932 yılında Marek Kriger adlı bir Polonyalı çok da iyi korunmayan SDP arşivlerinden bu iki el yazmasını çalmıştı. Ve bunları Viyana'da Moskova Marksizm-Leninizm Enstitüsü temsilcilerine satmıştı (Rojahn, 2012/13:22).

⁸ Kitabı çok, kendisi pek az bilinir. Roman Rosdolsky o zamanlar Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olan Galiçya'daki Lemberg'de 1898'de doğdu. Gençliğinde Polonya Komünist Partisi'nin Batı Ukrayna seksiyonuna üye oldu. Savaşın ertesinde önce Prag'a sonra ise Viyana'ya gitti. Viyana'da Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü için çalışmaya başladı. Bu sırada enstitünün başında Ryazanov vardı. 1930'ların başında Komintern

politikalarından uzaklaşmaya başladı ve Troçkist oldu. Naziler Polonya'yı işgal ettiğinde Krakov'da idi; tutuklandı. Savaş boyunca Auschwitz, Oranienburg ve Ravensbruck toplama kamplarında esaret altındaydı; mucizevi bir şekilde sağ kurtuldu. 1947'de ABD'ne göç etti. Burada *Grundrisse*'nin ilk basımı olan Moskova 1939 baskısını buldu ve üzerinde çalışmaya başladı. Bu çalışmadan birkaç makale ve burada üzerinde bolca kelimeler edilecek meşhur kitap çıktı. 1967 yılında vefat etti (Rabinach, 1974).

⁹ Mandel daha sonra *Kapital*'de kullanılacak pek çok kategori ve kavramın *Grundrisse*'de geliştirildiğini belirtmektedir. Ancak bazı kavramlar hâlâ eksiktir, ya da prematüre hâldedirler (Mandel, 2015).

¹⁰ Bu kitap Bidet'nin doktora tezidir.

¹¹ Heinrich de bu yargıyı desteklemektedir (Heinrich, 2016).

¹² Sungur Savran da bu noktanın altını dikkatle çizmektedir (Savran, 2012: 87).

¹³ Burada hemen Marx'ın *Kapital*'de "genel olarak sermaye" kavramını hiç kullanmadığına dair bir eleştiri gelebilir ki bu eleştiri görünüşte doğru olacaktır. Ancak Marx *Kapital* I. Cilt'in bütünü "genel olarak sermaye" kavramı üzerine kurmuştur.

Kaynakça

Althusser L (1969). *For Marx*. Hammondsworth: Penguin.

Bidet J (2007). *Exploring Marx's Capital: Philosophical, Economic and Political Dimensions*. Leiden: Brill.

Brudney D (1998). *Marx's Attempt to Leave Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press.

Callinicos A (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Cambridge: Polity Press.

Dussel E (2001a). The Four Drafts of Capital: Toward a New Interpretation of the Dialectical Thought of Marx. *Rethinking Marxism*, 13(1), 10-26.

Dussel E (2001b). *Towards an Unknown Marx: A Commentary on the Manuscripts of 1861-63*. Londra: Routledge.

Eagleton T (2011). Marx Neden Haklıydı? Çev. O Köymen, İstanbul: Yordam.

Heinrich M (2016). The "Capital" after the MEGA: Discontinuities, Interruptions and New Beginnings. *Crisis & Critique*, 3(3), 93-138.

Jost L J ve Jost J T (2007). Why Marx Left Philosophy for Social Science. *Theory & Psychology*, 17(2), 297-332.

Korsch K (2008). *Marxism and Philosophy*. Çev. F Haliday, New York: Monthly Review Press.

Bahçe S (2018). Marksoloji mi Marksizm mi? *Kapital*'in İzinde. *Mülkiye Dergisi*, 42 (1), 145-162.

- Mandel E (1990). Introduction, içinde: *Capital I*, St. Ives: Penguin.
- Mandel E (2015). *The Formation of Economic Thought of Karl Marx: 1843 to Capital*. New York: Verso.
- Marx K (1859). *A Contribution to the Critique of Political Economy* https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf. Son erişim tarihi, 23.01.2018.
- Marx K (1990). *Capital I*. St. Ives: Penguin.
- Marx K (1993). *Grundrisse*. New York: Penguin.
- Marx K (2015). *Marx's Economic Manuscript of 1864-65*. Çev. B Fowkes, Düz. FMoseley, New York: Brill.
- Marx K ve F Engels (2010). German Ideology. İçinde *Marx-Engels Collected Works (MECW) V. Cilt*, Lawrence & Wishart.
- Musto M (2010). Marx Is Back: The Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) Project. *Rethinking Marxism*, 22(2), 290-291.
- Negri A (1991). *Marx Ötesi Marx: Grundrisse Üzerine Dersler*. Çev. M Çelik, İstanbul: Otonom.
- Nicolaus M (1968). The Unknown Marx. *New Left Review*, 1/48, 41-61.
- Nicolaus M (1993). Introduction. İçinde *Grundrisse*, New York: Penguin.
- Rabinach A (1974). Roman Rosdolsky 1897-1967: An Introduction. *New German Critique*, 3, 56-61.
- Rojahn J (1998). Publishing Marx and Engels after 1989: The Fate of MEGA. <https://socialhistory.org/sites/default/files/docs/projects/mega-e98.pdf>. Son erişim tarihi, 23.02.2008.
- Rojahn J (2012/13). Der Schattenmann: Wer war Marek Kriger? *Marx-Engels-Jahrbuch*, 22-45.
- Rosdolsky R (1974). Comments on the Method of Marx's Capital and Its Importance for Contemporary Marxist Scholarship, *New German Critique*, 3, 62-72.
- Rosdolsky R (1977). *The Making of Marx's Capital*. Çev. P. Burgess, Londra: Pluto Press.
- Savran S (2012). Siyasal İktisadın Eleştirisi. İçinde: *Kapital'in İzinde*, Der. N Satlıgan, S Savran ve E A Tonak, İstanbul: Yordam, 68-88.
- Wendling A (2005). Comparing Two Editions of Marx-Engels Collected Works. *Socialism and Democracy*, 19(1), 181-189.

***Kapital*'i Okumak**

Melda Yaman, Bağımsız Araştırmacı, meldaya2000@yahoo.com

Marx, başyapıtı *Kapital*'de sermayeyi hücre biçiminden, metadan, başlayarak ilmek ilmek dokuyarak analiz eder. Sermayeyi, insan emek gücünün aldığı özgül bir biçim; çelişkilerle yüklü, tarihsel, bitimli toplumsal bir ilişki olarak tanımlar. Sermayenin insanın emeğini nasıl sömürdüğünü, artı zamanına nasıl el koyduğunu, insanın kendi emek ürünününsermaye biçimi altında nasıl kendi karşısında bir Leviathan'a dönüştüğünü gösterir.

Ne var ki Marx'ın en az okunan yapıtı da *Kapital*'dir. *Kapital*, ne *Komünist Manifesto* türünden politik metinleri kadar ne de *1844 Elyazmaları* gibi felsefi çalışmaları kadar okunur değildir.

Kapital kuşkusuz Marx'ın en karmaşık yapıtıdır da. Özellikle metayı incelediği birinci bölüm hayli zorlu bir çözümleme içerir. Açıkçası Marx'ın kendisi de bu bölümün anlaşılması en güç bölüm olduğunu teslim eder. Her ne kadar değer in özünün ve değer in büyüklüğünün analizi ile ilgili yerlerde sözlerini mümkün olduğu ölçüde ortalama okuyucunun seviyesine indirdiğini söylese de, Marx'ın analizinin derinliklerine erişebilmek epey zordur.

Kapital'deki analizi anlamak neden güçtür? Anlaşılmayan nedir?

Güçlüğü doğuran üç temel nedeni ayırt edebiliriz diye düşünüyorum. İlkin, Marx, Hegel'in diyalektik yönteminden hareketle, sermayenin kendi diyalektiğini metadan başlayarak serimler. Marx'ın analizi sermayenin sanki bir fraktal gibi açıklanarak şekillenmesini sağlar. Meta, düşüncede dolaysızca kavranabilecek denli *basit*, sermayeyi yapılandıran diğer kategorilere ilerlemeyi sağlayacak denli *tarihsel* olarak *belirli* bir soyutlama olduğu için, Marx sermayeyi incelemeye metadan başlamıştır. Metadan (meta mübadelesinden) mübadele değerine, mübadele değerinden değere, değerden emeğe, emekten de soyut emeğe geçer. Ancak, bu diyalektik çözümlemenin mantıksal geçişlerini, uğraklarını yakalamak hayli güçtür.

Kapital'i okumayı güçleştiren bir diğer temel neden ise Marx'ınçözümlemesine ilişkin açıklayıcı bilgiler vermemesidir. Sanki Marx kendini geriye çekmiş, sadece metayı konuşturur gibidir.¹ Sermayenin çözümlemesini bulacağı beklentisiyle *Kapital*'in ilk sayfalarını karıştırmaya başlayanlar bir şaşkınlık yaşarlar. Marx neden metadan başladığını, metadan sermayeye nasıl ilerleyeceğini, yönteminin Hegel'den tam olarak nasıl farklılaştığını, bu çözümlemenin sadece mantıksal bir çözümleme olup olmadığını, mantıksal geçişlerin tarihsel süreçleri içerip

içermediğini açıklamadığı için, ne olup bittiğini anlamakta zorlanabilirler.²

Üçüncü neden ise *Kapital*'in muazzam bir bilgi birikimi içermesidir, zira Marx kendi çağının neredeyse bütün bilgisine haizdir. Marx anlatımını ortalama okuyucunun seviyesine indirdiği kanaatindedir ama yöntemini Hegel'in *Mantık Bilimi*'nden alan, klasik politik ekonomi yapıtlarını en ince ayrıntılarına kadar eleştiren, meta analizinin öncüllerinin Aristoteles'e varıncaya kadar izini süren *Kapital* bir "entelektüel" için bile kavranması güç bir yapıttır.

Türkçe okuyucular için kafa karıştırıcı bir başka unsur da, kitabın başlığıdır. İngilizce *Capital* (Almanca *Das Kapital*) sözcüğünün Türkçe karşılığı yoktur. Bu sözcük için "anamal" önerilmişse de yerleşmemiştir. "*Capital*"i karşılamak için Farsça "sermaye" sözcüğünü kullanıyoruz ama "*capitalist*" sözcüğünü doğrudan Fransızcadan alarak "kapitalist" diye çeviriyoruz. Kitaba *Kapital* başlığını vermek ilginç bir hale geliyor çünkü Türkçede "kapital" diye bir sözcük kullanmıyoruz. *Kapital*'in her iki çevirisinde de başlık dışında metnin hiçbir yerinde "kapital" geçmiyor.³

Kapital'i okumak ne denli güç olsa da okumak gerekiyor zira *Kapital* hem dünyayı anlamayı hem de onu değiştirmenin araçlarını göstermeyi vaat ediyor. *Kapital*'i okumak, insanı da dönüştürüyor.

David Harvey *Sermayenin Sınırları*'nın Giriş bölümünde, Marx üzerine inceleme yapan herkesin, kendini bu deneyim üzerine yazmak zorunda hissettiğine dikkat çeker (Harvey, 2012: 51). Ben de size yıllar önce *Kapital*'i okumanın hayatımı nasıl dönüştürdüğünü anlatacağım.

1990'ların ortalarında üniversiteden mezun oldum. O vakitler iş bulmak bugünkü kadar zor değildi; birkaç ay aradıktan sonra sonbaharın son günlerinde İstanbul'da büyük bir fabrikada nispeten iyi koşullarda iş buldum. Yeni bir hayata başlamanın heyecanı ile işe gittiğim ilk haftalar çabucak gelip geçti. Kış yaklaşıyordu! Havalarda soğumaya, günler de kısalmaya başladı. Kendimi birdenbire dipsiz bir kuyuda debelenirken buldum. Hava henüz aydınlanmadan kalkıyor, fabrikanın servisinin kalktığı durağa gitmek için önce bir dolmuşu biniyor, ardından yaklaşık bir saat süren bir yolculukla işe varıyordum. Akşamları aynı yolu tekrar kat ediyordum. Bu her gün en az üç saatimin yollarda geçmesi anlamına geliyordu. Eve vardığımda hava çoktan kararmış oluyordu. İlk günler yolculuk boyunca kimsenin kitap okumamasına şaşırıyordum; şimdi ben de okumak yerine dinlenmeyi seçenler arasındaydım.

İş neredeyse bütün zamanımı ve enerjimi alıyordu. Fiziksel, düşünsel ve ruhsal bakımdan en verimli olduğum saatler işyerinde olmak zorundaydım. İşten yorgun argın eve dönüyordum; ne kitap okumaya ne de başka bir uğraş

edinmeye vakit bulabiliyordum. Her gece bir heves iyi bir film izlemek için ekran başına geçiyor ama filmin sonunu göremeden uyukluyordum. Dinlenmek ve gezmek için sadece hafta sonu vardı; ama Cumartesi günü genelde fazla mesai yapmam gerektiğinden bana bir tek Pazarlar kalıyordu. Bense İstanbul'un kalabalığında kaybolmaktan korktuğum için eve kapanıyordum. İstanbul'da yaşıyor gibi değildim doğrusu. Hafta içi her gün üzerinden geçtiğim; yağmur altında, sisler içinde izlemeye doyamadığım İstanbul Boğazı bile öyle yabancı öyle uzaktı ki! Tıpkı boğaza uzaktan uzaktan baktığım gibi hayata da uzak kaldığım hissine kapılmıştım.

Fabrikada çalışmak beni başlarda çok heyecanlandırmıştı aslında. 1980 sonrasındaki ilk büyük grev çalıştığım fabrikada gerçekleşmiş; grevi örgütleyen işçiler muhteşem bir mücadele ve dayanışma sergilemişlerdi. 1986 Kasım ayında 3150 işçiyi kapsayan grev 93 gün sürmüştü; İstanbul'daki fabrikanın yanı sıra diğer şehirlerdeki montaj tesislerinde çalışan işçileri de kuşatmıştı. Bu büyük grev, 1980 darbesinin yarattığı kör karanlığı aralamış, umudu tazelemişti.

Ama şimdi birlikte çalıştığım işçiler mücadeleden epey uzak görünüyordular; sendikalı değildiler, bir dayanışma sergilemiyorlardı, sadece geçmiş grevin kazanımları ile idare ediyor gibiydiler. Ben işe başladıktan yaklaşık bir yıl sonra fabrikada taşeronlaştırma süreci başlayıp, ilk işçiler çıkarıldığında da ortak bir tavır örgütleyemediler. Sadece birkaç işçi bir birlik kurmaya çalıştı; geriye kalanlar kendini kurtarmakla meşguldü.

Bense ne içinde bulunduğum kör kuyulardan bir çıkış bulabiliyor ne de giderek daha fazla işçinin işten atılmasına nasıl bu kadar sessiz kalındığına akıl sır erdirebiliyordum. Ne olup bittiğini anlayamıyordum ama anlamak için de yanıp tutuşuyordum.

İşte tam bu günlerde *Kapital*'i okumaya karar verdim. Peki, ne zaman okuyacaktım? Sabahları bir saat erken kalkmaya başladım; böylece her gün bir saatimi *Kapital* okumaya veriyordum. Bu ilk okuma çok eksikli, çok yetersizdi kuşkusuz. Ama *Kapital*'i okudukça zihnim aydınlanıyor; sadece kapitalizmi değil, kendi koşullarımı da anlamaya başlıyordum.

Ama bir yandan da her şey daha da zorlaşmıştı. Sabahları *Kapital*'le boğuşuyordum, günün geri kalanında da sermayeyle. Gün boyunca zihnimde Marx'ın *Kapital*'deki sözleri dolanıp duruyordu. Artık hiçbir şeye yetişemez olmuştum. En sonunda baş edemeyip, işi bıraktım. Sonrasında yarı zamanlı işlerde çalışarak daha az parayla yaşamımı sürdürdüm. O vakitler ailemle yaşadığım için masraflarım da fazla değildi. Herkes bu kadar şanslı olmuyor elbette.

Kapital'i okudukça yaşamak için zamanımızı sermayeye vakfetmek mecburiyetinde kaldığımızı; sermayenin emek zamanımızı nasıl ele geçirdiğini; el koyduğu zamanı büyütme (gerekli emek zamanı düşürmek) için nasıl mekanizmalar geliştirdiğini anlamaya başlıyordum. Sermaye için harcadığımız emek zaman, serbestçe kullanabileceğimiz zamanı kısıtladığı için zihnimizi açacak, ufkumuzu genişletecek, ruhumuzu dinlendirecek uğraşlara vaktimizin kalmadığını da iyiden iyiye gördüm. Sermaye bize serbest zaman bırakmıyordu, oysa Marx'ın, *Grundrisse*'de yazdığı gibi, "tüm serbest zaman, özgür gelişim için zaman" idi (Marx, 1973: 637).

Bununla birlikte Marx, sermayenin çelişkili doğasının sermayenin ötesine geçmenin koşullarını hazırladığını da gösteriyordu. Sermaye, daha fazla artı zamana el koyma hedefiyle gerekli emek zamanı düşürürken, bir yandan da Marx'ın sözleriyle, yeti ve melekelerimizi özgürce geliştireceğimiz serbest zamana kavuşacağımız günlere uzanan yolun da taşlarını döşemekteydi. *Kapital*'i okumak sadece böylesi bir toplumun olanaklılığını göstermekle kalmıyor, böylesi bir gelecek için mücadelenin de yolunu açıyordu.

Sonuç olarak *Kapital*'i okumak özen, çaba ve serbest zaman gerektiriyor. Kuşkusuz bu zamanı ayırmak kolay değil ancak olanaksız da değil. Marx'ın Fransızca baskı için Maurice La Chatre'a yolladığı mektupta söylediği gibi: "Bilime giden düz bir yol bulunmuyor ve yalnızca onun dik patikalarını tırmanmaktan çekinmeyenler, aydınlık doruklarına ulaşma şansına sahiptir".

Sonnotlar:

¹ Bu ilk bölümde Marx metayı "gerçekten" konuşturur; metaların kendi diliyle metaları anlatır. Bkz. Marx, 2011: 64.

² Bu meseleler Marksistler arasında hala devam etmekte olan kuramsal tartışmaları doğurmuştur.

³ TDK sözlüğünde "kapital" sözcüğüne yer verilmiş ama günlük dilde "kapital"i kullanmıyoruz; örneğin "kapital birikimi" demiyoruz. *Kapital*'de de "kapitalist", "kapitalist birikim", "kapitalist üretim" gibi sözcükler geçiyor.

Kaynakça

Harvey D (2012). *Sermayenin Sınırları*. Çev. U Balaban, Ankara: Tan Yayınları.

Marx K (1973). *Grundrisse, Outlines of the Critique of Political Economy*. Çev. M Nicolaus, Penguin, Marxists Internet Archive.

Marx K (2011). *Kapital Cilt: I*. Çev. M Selik ve N Satlıgan, İstanbul: Yordam Yayınları.

Marksizm ve Biz

Özgür Öztürk, Bağımsız Araştırmacı, ozgurme@yahoo.com

Nuray Ergüneş'in anısına

Ben biraz talihsiz bir kuşağın üyesiyim, var olup olmadığı bile tartışmalı "89 kuşağı"ndanım. Bizler, çocukluğumuzu ve ilk gençliğimizi 12 Eylül karanlığında geçirdik. Dünya görüşümüz son derece baskıcı, boğucu, apolitik bir ortamda şekillendi. Siyasetten korktuk, kendi içimize döndük. Toplumsal sorunlardan ziyade bireysel kaygılarımızı önemsedik. Sonuç olarak da Türkiye'nin siyasi tarihinde iz bırakamadık. 68 ve 78'in devrimci gençlerinin vurduğu damganın bir benzerini bizler vuramadık.

Her bireyin öyküsü farklıdır, ama benim kuşağımın sosyalist fikirlerle karşılaşması genellikle 80'lerin sonlarında oldu. Öncesinde mesela Mazhar Fuat Özkan, Duran Duran, Sezen Aksu dinlerdik, kısa süre sonra ise Zülfü'ye, İnti-İllimani'ye, Ahmet Kaya'ya, Grup Yorum'a geçtik. 1989 Bahar Eylemleri, ardından da Zonguldak işçilerinin Ankara'ya yürüyüşü muazzam bir heyecan yaratmıştı. Yavaş yavaş kabuğumuzu kırmaya, politize olmaya başlamıştık. Artık dünyaya farklı gözlerle bakıyor, daha birkaç yıl önce pek tonton bulduğumuz Özal'ın işçilerin amansız düşmanı olduğunu anlıyorduk.

Bugün "Seksenler" nostaljisi yapılıyor, oysa geniş toplum kesimleri açısından o dönem son derece zorlu geçmişti. Reel ücretler gerilemiş, darbe anayasası ile birçok temel hak iptal edilmişti. Genel bir gericilik ortamında müthiş bir sosyal çürüme başlamıştı. Şener Şen'in başrol oynadığı *Namuslu* filmi sanırım o yılların ruh halini gayet iyi yansıtır. Aslında komedi filmidir, ama çok acıklıdır.

Komedi demişken, baskının mizahı beslediğini de unutmamak lazım. Mesela *Gırgır*'ın tirajı 1980'lerin ortalarında bir milyonu geçmişti. Dünyanın en çok satan karikatür dergilerinden biri olduğu söylenirdi: ABD'deki *MAD* ve SSCB'deki *Krokodil*'in ardından üçüncü sıradaydı. Sonra *Gırgır* yavruladı, çok daha politik bir karakter taşıyan *Limon* doğdu (bugünkü *Leman*). Çaresizliğin mizahından meydan okumanın mizahına, seksenlerden doksanlara geçiyorduk.

Türkiye 12 Eylül'ün deli gömleğini üzerinden sıyırıp atmaya çalışıyordu. İşçi sınıfı silkiniyor, toplumda genel bir hoşnutsuzluk dalgası kabarıyordu. Herkes bıkmış usanmıştı.

Talihsiz bir kuşağız demiştik; tam da biz eylemler, yürüyüşler, tartışmalar yapar ve sosyalizm fikrine ısınırken dünya tarihi bambaşka yönlerde aktı. 1989-1991 kesitinde Türkiye'de siyasal uyanış yaşanırken, dünyada sosyalizm adına ne varsa güreyle çöktü. 1992 yılına geldiğimizde, düzen açısından artık sosyalizm

tehlikeli bir şey olmaktan çıkmış, daha da kötüsü fıkra ve eğlence konusuna dönüşmüştü. Komünizm yıkılmış, “küreselleşme” çağı başlamıştı.

12 Eylül, daha önceki devrimci kuşaklarla 89 kuşağı arasındaki bağları zaten koparmıştı. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ikinci travma oldu. Bence bu iki yenilgi 89 kuşağının Marksizmle ilişkisini anlamak açısından belirleyici önem taşıyor.

Perry Anderson “Batı Marksizmi”nin bir yenilginin ürünü olduğunu yazar. Politikaya mesafeli, felsefe ve estetik gibi teorik alanlara yoğunlaşan, entelektüel karakteri belirgin bir Marksizm türüdür bu. 20. yüzyıl başındaki Rus Marksizmine veya 20. yüzyılın ikinci yarısındaki Latin Amerikan Marksizmine kıyasla devrimci niteliği epeyce törpülenmiştir. Türkiye’de benim kuşağımın da benzer bir kaderi paylaştığını ve Marksizmle ilişkisinin genel itibarıyla böyle olduğunu söyleyebilirim. Kuşkusuz entelektüel donanım bakımından bizler çok daha gerideyiz, ama bilerek veya bilmeyerek Batı Marksizminin öyküsünü yineledik. Bizden önceki kuşaklarsa bu bakımdan Ruslara veya Latin Amerikalılara daha yakınlardı.

Bu söylediklerim elbette genelleme niteliğinde. Birçok karşı örnek, itiraz getirilebilir, “Kendi adına konuş!” diyenler de olabilir. Fakat, serinkanlı bir değerlendirmenin, o dönemin *genel doğrultusunun* bu şekilde olduğunu göstereceğini düşünüyorum.

Sözünü ettiğim gelişmelerin ilginç bir yan sonucu, 89 kuşağından olup da sosyalizmle bağıny 90’larda her nasılsa sürdürebilenlerin bir kısmının akademiye yönelmesi oldu. Teorik düşünmeye yatkın muhalif gençler, 1990’lardan itibaren, kendilerine kürsülerde istihdam olanağı bulabildiler. Piyasanın yıpratıcı ilişkilerine kıyasla ehven-i şer olarak gördükleri kampüs yaşamına sığınabildiler. Sonuçta, Türkiye üniversitelerinde ciddi bir Marksist damar gelişti. İhraçlar ve tasfiyelerle şimdilerde bu damardan büyük miktarda “kan kaybı” yaşanıyor. Yine de, gerek Batı ülkelerine gerekse geç kapitalistleşmiş diğer ülkelere kıyasla memleketimizde hâlen oransal olarak (belki mutlak rakamlarla da) daha fazla sosyalist ve/veya Marksist akademisyen bulunduğunu tahmin ediyorum.

Akademide belirginleşmeye başlayan bu Marksist geleneğe ben 2000’li yıllarda katılabilirdim. Mehmet Türkay ve Fuat Ercan’ın birlikte şekillendirdiği Marmara Kalkınma kürsüsünde yüksek lisans ve doktora yapabildiğim için kendimi şanslı kabul ediyorum. Bu kürsüden, Marksist politik iktisat eleştirisi temelinde çalışmalar yürüten birçok araştırmacı yetişmiştir. Söz konusu çalışmaların önemli bir kısmı da Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır. Yine bu dönemde yayın hayatına başlayan (kısa bir süre görev yaptığım) *Praksis* dergisinin de Türkiye’de Marksist araştırmaların gelişimi açısından önemli katkılar sağladığı inancındayım. Türkiye’de akademiye yer alan Marksistler elbette bunların dışında da birçok kurum, kürsü veya oluşumda çalışmaya, üretmeye devam ediyorlar. Bir gün bu yılların tarihini yazacak

olanlar, muhtemelen Türkiye'deki sosyalist araştırmaların zenginliği ve çeşitliliği karşısında epey şaşacaklar.

Marx'ın Hegel'den alıp *Felsefenin Sefaleti*'nde biraz değiştirdiği formüle göre, tarih daima kötü yanından ilerler, bundan sonra da böyle olacaktır. nemli olan sabırla çalışmak, sınıfla birlikte sınıfın içinde mücadele vermektir. Gerisi biraz şans işidir. Gramsci'nin sevdiği ifadeyle, aklın kötümser, iradenin iyimsenmesi gerekir.

1994-2001 kesiti, Türkiye'de finans alanındaki sermayelerin olağanüstü krlar elde ettikleri bir dönemdi. "Paradan para kazanmak" (tabii, parası olanlar için) herhalde hiç bu kadar kolay olmamıştır. Bugün aşına olduğumuz birçok tüketim kalıbı ve nesnesi de ilk o yıllarda hayatımıza girdi. Cep telefonları, kişisel bilgisayarlar, zel TV kanalları, internet vb. 90'ların ikinci yarısından itibaren yaygınlaştı. Bir anlamda, hayat daha renkli hale geldi denilebilir. Gelgelelim, bu şenlikli dönem aynı zamanda siyasi bir kbustu. lke gündemine Kürt sorunu hâkim olurken, hava giderek ağırlaştı, "düşük yoğunluklu iç savaş" tabir edilen bir süreç yaşandı. Süregiden askeri operasyonlar, ortalama yılda bir değişen koalisyon hkmetleri, ekonomik krizler, depremler, ölüm oruçları, siyasi İslamın yükselişi, 28 şubat... derken, şimdi geriye baktığımızda, sanki 7-8 yıl boyunca ülke olarak dayak yemişiz gibiydi.

Bu dönem tabii çok geride kaldı. şimdiki genç kuşaklar AKP'den ve Erdoğan'dan başka bir iktidar görmediler, muhtemelen pek düşünemiyorlar da. Oysa Türkiye gibi son derece dinamik, dünya ile birçok açıdan bütünleşmiş büyük bir ülkede bir tek parti hkmetinin yirmi yıla yakın devam etmesi inanılmaz bir durum.

Meselenin toplumsal yönüne baktığımızda, 2008 sonrası dünyada barbarlığın artık ufukta bir tehlike olmaktan çıkıp gündelik yaşamımızın bir parçası haline geldiğini görüyoruz. Liberal bakış açısı bu "toplumsal cinnet hali"ni anlamak, bunun tam da sermayenin işleyişinin bir sonucu olduğunu görmek istemiyor. Oysa günümüzün otoriter veya faşizan rejimleri de, Putin, Trump veya Erdoğan gibi siyasi liderler de tesadüfen ortaya ıkmadılar. Tüm bu süreçler kanımca ancak sermayenin uluslararasılaşma dinamikleri ve bunda ulaşılan düzey ile anlaşılıp açıklanabilir. Hızlı karar alabilen, yürütmenin aşırı güçlü olduğu, tabandan gelecek demokratik taleplerin polisiye tedbirlerle bastırıldığı rejimlere doğru gidişat Avrupa'da bile uzun zamandır belirgindi. 2008 krizi, rekabeti şiddetlendirerek, mevcut eğilimleri çok daha belirgin hale getirdi.

Yaşananları doğru değerlendirebilmek için en sağlam çerçeveyi hâlâ Marksizmin sunduğuna inanıyorum. Sartre, *Yöntem Araştırmaları*'nda, Marx'ın ötesine geçmeye çalışanların kural olarak onun gerisine düştüklerini yazar. Hedefi on ikiden vuran bir gözlemdir bu. Fransız filozofa göre Marksizm, "zamanımızın aşılmaz tek felsefesi"dir. Sartre'ın varoluşçu felsefesinin Marksizmin içinde mi dışında mı olduğu belki tartışma konusudur, ama kendisi Marx'a saygıda kusur etmez.

Kapitalizm koşullarında Marx'ı aşmanın olanaksızlığı, ışık hızını pratikte geçmenin olanaksız olmasına benziyor. Zira Marx, *Kapital*'de kapitalist sistemin en derin sırlarını ortaya çıkarmış, değeri, artı değeri, sömürünün varlığını kanıtlamıştır. Bu olgular yerinde durdukça Marx'ın etkisi de devam edecektir diye düşünüyorum. Engels'in belirttiği gibi, Marx, büyüklüğünü hasımlarının bile teslim ettiği bir düşünür ve devrimciydi. Üstelik *Kapital* aynı zamanda kriz teorisi, kâr teorisi, para teorisi, rant teorisi gibi konular da içeriyor ve bunlar da güncelliğini koruyor. Örneğin 2008 küresel krizinden sonra tüm dünyada Marx'ın yapıtlarının hızla çok satar haline geldiğini görüyoruz. Veya *Komünist Manifesto*'nun birçok pasajında sermayenin dünya yüzüne nasıl yayıldığı, katı olan her şeyi nasıl buharlaştırdığı gibi güncel konular son derece canlı bir dille işleniyor. Modern dünyanın birçok yönünü anlamak için Marx'ı okumak gerekiyor. Örnekler çoğaltılabilir. *Kapital*'in, *Komünist Manifesto*'nun, Lenin'in *Emperyalizm* kitabının ve diğer Marksist klasiklerin döne döne okunması salt edebi değerlerinden kaynaklanmıyor.

Diğer taraftan, Marksizmin gücü sadece bilimsel üstünlüğünden ileri gelmiyor elbette. Günümüzde geniş kitlelerin ve ezilenlerin ihtiyaçlarına doğru dürüst yanıt üretebilen en etkili akımın hâlâ Marksizm olduğu kanısındayım. Kapitalist sistem içinde reformlar vb. yoluyla bazı geçici kazanımlar elde etmek belki mümkündür. Fakat, mesela Keynesçilerin veya Karl Polanyi taraftarlarının hayalini kurduğu türden "rasyonel" bir kapitalizm olanaksızdır. Bu sistemi siyaseti, ekonomisi, kültürü ve her şeyiyle değiştirmeden insanca yaşama ihtimali yoktur. Bence 1945-70 arası döneme dair "Altın Çağ" masalından da artık kurtulmamız, işlerin normale dönmesini bekleyerek ömür tüketmekten vazgeçmemiz gerekiyor. Modern teknolojinin sunduğu olanaklarla, günümüzde piyasa ekonomisinden çok daha etkin işleyecek ve temel toplumsal sorunlara anlamlı çözümler sunabilecek bir planlı ekonomi oluşturmak mümkün, buna kafa yorsak ve bu yönde çaba göstersek sanırım daha iyi olacak.

Her şeye rağmen, önümüzdeki dönemde, baskıcı rejimler karşısında tüm dünyada sosyalizmin yeniden yükselişe geçeceğini tahmin ediyorum. Yüz yıl önce olduğu gibi yine bir "devrimler çağı" açılabilir veya açılmayabilir; ama her durumda, sosyalizm fikrinin alıcısı otuz yıl öncesine kıyasla çok daha fazla olacaktır.

89 kuşağı sevaplarıyla ve daha çok da günahlarıyla yerini sonraki kuşaklara bıraktı. Gençlerin Marx'la ve Marksizmle ilişkisi kendine özgü bir yoldan geliyor. Günümüzün yeni toplumsal koşullarına göre şekillenecek bir siyasal akla, aklın yanı sıra cesarete, iradeye ve sabra da ihtiyacımız var. Eşit ve özgür bir dünya kurma mücadelesi her şeye rağmen devam edecek ve bir gün mutlaka hedefe ulaşılacaktır diye düşünüyorum.

Marx Yeniden: Yedek İşgücü Ordusunu İncelemek Üzerine Kısa Bir Not

Senem Oğuz, Başkent Üniversitesi, e-posta: senemoguz27@gmail.com

Kapital'in yüz ellinci yılını geride bırakırken yedek işgücü ordusu kavramının, Marksist olmayan çevrelerde de daha önce hiç olmadığı kadar kullanılmaya başladığını görebiliyoruz. Kendi anlamından zaman zaman uzaklaşsa da geniş çaplı kullanımında kavramın kuramsal gücü bir yana, güçlü metaforik özelliğinin de büyük bir payı olduğunu söyleyebiliriz.

Emek sürecinin denetlenmesinde farklı mekanizmaların ve farklı sömürü biçimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte işgücü piyasasının analizi için bir yığın yeni kavrama ihtiyaç duyuluyor. Böyle bir ortamda yedek işgücü ordusu mefumu farklı tariflerde kendini yeniden gösteriyor, her şeyden öte kuramsal soyut ile toplumsal gerçeklik arasında kurduğu güçlü bağı bir kez daha gözler önüne seriyor.

Ben bu kısa notta yedek işgücü ordusunun kuramsal ve kavramsal bağlamından çok, yedek işgücü ordusunu incelemek üzerinden, Marx'ın ekonomi politik eleştirisinden doğan yöntemin günümüzde iktisadî toplumsal gerçekliği kavramada kullanılması sürecinden bahsetmeye çalışacağım. Bunu da, genellikle kuramsal ve soyut bir bağlamda ele alınan bu kavramı somutlaştırmak, günümüzde aldığı farklı biçimleri ve kapitalist emek sürecinde nasıl bir rol aldığını incelemek üzerine yola çıktığımız tez çalışmasından¹ hareketle yapmaya çalışacağım.

Yedek işgücü ordusunun en analitik hâline ulaştığı Kapital'den önce Engels (1845), *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eserinde klasik iktisatçıların artı nüfus kavramını yeniden tanımlayarak bu nüfusun oluşturduğu "yedek işçiler ordusu"nu incelemiştir. Gözlemlerini kuramsal bilgisiyle birleştirerek [görelî] artı nüfusun kimlerden oluştuğunu, nasıl küçülüp genişlediğini, bu insanların hayatta kalma mücadelelerini ve bir günlerini nasıl geçirdiklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Bugün iktisadi bilgi üretiminin yöntemi, bu üretimin tekeligibi görülen neoklasik yaklaşımın pozitivizmle kurduğu birlikteliğe bırakılmış durumda. Gözlem ve bu gözleme ait veriler deana akım iktisatça öncesiz ve sonsuz kabul edilen kapitalist ekonominin iktisat biliminin merkezine alınmasıyla üretiliyor. Bu aynı zamanda "politik bir hayvan" olan insandan "homoeconomicus" olan bireye dönüşüm sürecinin de bir parçasını oluşturuyor. Ancak bu durum, bu şekilde

ortaya konan gözlem ve verilerin farklı bir soyutlama düzeyinde yeniden ele alınıp Marksist iktisadın bilgisini üretmekte kullanılamayacağı anlamına gelmiyor. Aksine, yedek işgücü ordusu örneğini ele alacak olursak; yeni tanımlar, yeni teknikler ve yöntemlerle oluşturulan işgücü istatistikleri, detaylı ve çeşitli veri setleri ile yedek işgücü ordusunun farklı biçimlerini belirlemek için kullanılabilir ve böylece istatistiklerin işaret ettiği gözlemi yeniden tanımlamamızı sağlayabiliyor.

Bu elbette Marksist kategorilerin istatistikler aracılığı ile doğrudan ampirik tahlilinin yapılabilmesini sağlamıyor. Bunun için öncelikle atılması gereken birkaç adımdan bahsedilebilir. Bunlardan ilki, farklı soyutlama biçimlerinin ürünleri olan istatistiksel veriler ile Marksist kategorilerin uyumlu hâle getirilmesi.

“Candide’in aksine, veriler hiçbir zaman masum değildir.”

Shaikh’in (2016: 6) bu sözü, resmî işgücü istatistiklerindeki işsizlik tanımında olduğu gibi pek çok istatistiksel verinin belirli bir kuramsal yaklaşımın eseri olduğunu çok güzel özetliyor. Örneğin uluslararası standartlarda kabul edilen resmî istatistikler dışında hesaplanan farklı işsizlik istatistiklerinin kullanılmamasının, kapitalist üretim biçiminin “kasvetli” yanını örtbas etmek üzerine hem kuramsal bir tercihin hem de siyasi bir stratejinin yansıması olarak görülebilir. Bu sebeple ilk önce işgücü istatistikleri oluşturulurken yapılan soyutlama biçiminin yeniden ele alınması gerekir.

“Nüfus, örneğin, onu oluşturan sınıfları göz ardı edersem, bir soyutlamadır” (Marx, 2011: 258).

İşgücü istatistiklerinde ele alınan nüfusun tarihsiz, sınıfsız, evrensel soyutlaması, nüfusun temelde piyasa için çalışan-çalışmayan ayrımına odaklanılarak yapılan sınıflandırmasına dayanır. Buradan yedek işgücü ordusunu oluşturan görece artı nüfusa geçmek için, yapılan sınıflandırmada kullanılan en temel kavramlara tarihsel ve kuramsal temellerini kazandırmak ve istatistiklerde ele alınan nüfusu üretim ve mülkiyet ilişkilerine dayalı olarak yeniden sınıflandırmak gerekir. Bundan sonra işgücü istatistiklerinin karmaşıklaşan emek sürecini tarif edebilmesi için icat ettiği kategorilerin yedek işgücü ordusunun hangi biçimlerine karşılık gelebileceği araştırılarak bu kategorilerin verileri görece artı nüfus için kullanılabilir.

İkincisi; istatistiklerdeki kategorileri görece artı nüfusun farklı biçimlerine karşılık getirirken, ana akım kuramsal yaklaşımdan kaynaklı olarak kategorilerin sahip oldukları devinimsiz, değişmez, katı yapılarını sürdürmemek.

Marx, analizlerinin diyalektik ve tarihsel materyalizme dayandığını ve maddi somutun belirli bir soyutlama düzeyinde ele alınarak yeniden somutlaştığını belirtir. Bilgi de, kuram da, bu çerçevede oluşturulan kategoriler de tarihseldir ve değişime uğrar. Bu sebeple istatistiklerdeki katı, değişmez kategoriler görelî artı nüfusun tarihsel ve değişken yapısına tam olarak karşılık gelmediğinde, kategorilerin belirgin sınırları çizildikten sonra ara kategorilere veya geçişken bir yapıya izin veren bir sınıflandırma yapılabilir.

Bu yöntemi izlemek elbette mevcut veri setlerinin sınırlandırmalarına tâbi olmayı gerektirir. Ayrıca işgücü istatistikleri görelî artı nüfusu ve yedek işgücü ordusunu gözlemlemek için tek başına yeterli de değildir. Ancak, işgücü istatistiklerine ait verileri iktisadî toplumsal gerçekliği açıklamada kullanılabilir hâle getirmesi ve sınırlandırılmaların aşılabilceği farklı alanlardaki çalışmalara temel oluşturması açısından önemlidir.

Yedek işgücü ordusu örneğinden yola çıkarak bunu farklı kategoriler ve kavramlar için de söyleyebiliriz. Kendisine hep mesafeli duran bilim dünyasında ve farklı yöntemlerin araçları kullanılarak Marksist iktisadın ve sosyal bilimlerin bilgisi üretilmeye devam ediyor. Bu yalnızca Marksist iktisadın veya Marksist sosyal bilimlerin bilgisini üretmek için değil, bu şekilde toplumsal gerçekliğin bütüncül bir şekilde kavranmasını sağlayacak araçlar geliştirmek için devam ediyor. Bu sebeple iki yüzüncü yaşına gelirken de “Marx yeniden” demeye devam ediyoruz.

Sonnot

¹ Doç. Dr. Benan Eres’in danışmanlığında 2017 yılında tamamladığımız “İşsizlik ve Ücret: İşgücü Piyasası Üzerine Makaleler” başlıklı basılmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kaynakça

Marx K (2011). *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*. Çev. S Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Shaikh A (2016). *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. Oxford: Oxford University Press.

In Memoriam

Nuray Ergüneş
(1971-2018)

İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Nuray Ergüneş'i geçtiğimiz Şubat ayında, genç yaşında kaybettik. Nuray kendi kuşağının en parlak akademisyenlerinden biriydi; bilgi ve deneyiminin olgunlaştığı bir dönemde, daha nice güzel yapıt verecekken vakitsizce ayrıldı aramızdan.

Nuray sakin bir yaşam sürdü; dingin, alçakgönüllü, içtendi. Ama aynı zamanda mücadeleciydi de; eşitlikçi, özgür bir dünya hayalinden hiçbir zaman vazgeçmedi. Sosyalist feminist kimliği ile bir aktivist olarak da her daim toplumsal mücadelelerin içindeydi.

Nuray Ergüneş Çukurova Üniversitesi İktisat bölümünü bitirdi. 2005 yılında Marmara Üniversitesi'nde, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme bölümünde doktora yaptı. Doktora tezi 2008 yılında "Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 sonrası Türkiye'de Bankacılık Sektörü" başlığıyla Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) tarafından kitaplaştırıldı.

Nuray doktor ünvanını almasının ardından, 2006 yılında Maltepe Üniversitesi

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde Yardımcı Doçent olarak çalışmaya başladı. 2009 yılında ise İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçti. Bir yıl da Londra'da, University of London-School of Oriental and African Studies'te (SOAS) doktora sonrası çalışma yaptı. 2013 yılında da doçent unvanını aldı.

Nuray'ın başlıca çalışma alanlarından biri finansallaşma idi. Bu konuda birçok makale yayımladı. Costas Lapavitsas'ın derlediği A Crisis of Financialisation başlıklı kitapta yer alan "Global Integration of Turkish Economy in the Era of Financialisation" makalesi Türkiye'nin finansallaşma sürecine ilişkin önemli çalışmalardan biridir. Bu kitap Türkçe de yayımlanmıştır (Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi, Yordam, 2010).

Kadın emeği alanında ise Nuray, hem bir akademisyen hem de bir feminist olarak yapıtlar vermiştir. Feminizmi politik ekonomiyle harmanlayarak, feminist iktisat ve kadın emeği alanlarına önemli katkılarda bulunmuştur. Kadın emeğini hiçbir zaman salt bir "araştırma nesnesi" olarak görmemiş; aksine, akademiyi feminist politikanın alanı haline getirmenin arayışında olmuştur. 2014 yılında, İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdür Yardımcısı görevine atanması bu nedenle çok önemlidir; Nuray bu merkezde feminist çalışmalara kucak açan pek çok etkinlik düzenlemiştir. 2016 yılında ise, barış imzacısı olduğu gerekçesiyle bu görevden uzaklaştırılmıştır.

Nuray yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda kongre ve sempozyuma katılmış; başta finansallaşma, maliye ve kadın emeği alanlarında olmak üzere onlarca sunuş yapmıştır. Nuray pek çok kolektif çalışmada da yer almıştır. Melda Yaman'la birlikte kadın emeği üzerine birçok ortak çalışmaları bulunmaktadır. Gülay G. Şenesen'in koordinatörlüğünde yürütülen, Kadın Dostu Kentler projesini izlemeyi amaçlayan TÜBİTAK projesi de bir kolektif çalışmadır. Nuray bu proje çerçevesinde pek çok kolektif ürüne imza atmıştır. Bu projenin bulguları Kadınsız Kentler: Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017) adı altında kitaplaştırılmış; bu kitap 2017 yılında Sedat Simavi ödülünü almıştır.

Nuray, arkadaşımız, can dostumuz, yoldaşımızdı. Onun yokluğunu doldurmak olanaklı değil. Ama aydınlattığı yolda yürümek; doğru bildiğimizden bedeli ne olursa olsun şaşmamak; bilgiye, bilime, akla güvenmek; daha iyi bir dünya için mücadeleden vazgeçmemek boynumuzun borcu. Işıklar içinde uyu sen Nuray; nasılsa ışığın bizi aydınlatmaya devam edecek.

Melda Yaman

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyederghi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxxx** (İlk harfi büyük ve koyu)

İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxxx* (İlk harfi büyük ve italik)

Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)

Dördüncü Düzey Altbaşlık : - Xxxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.)

yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına "ve" konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra "vd." yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için ";", işaretini kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck'ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgül konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından "aktaran" ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa'nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında "paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir" (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır.

Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.
Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkcüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansımaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/ yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.